

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Vodič o sudskoj praksi Evropske konvencije o ljudskim pravima

---

Prava zatvorenika

Ažurirano 31. avgusta 2025.

Pripremio Sekretarijat. Ne obavezuje Sud.

Molimo izdavače ili organizacije koji žele da prevedu i/ili da reproduciraju cjelokupni Vodič ili neki njegov dio u obliku štampane ili elektronske publikacije da popune obrazac za kontakt: [zahtjev za reprodukciju ili ponovno objavljivanje prevoda](#) kako bi dobili informacije o postupku davanja dozvole za objavljivanje.

Ako želite da znate na kojim se prevodima Vodiča kroz sudsku praksu trenutno radi, pogledajte spisak [prevoda u pripremi](#).

Ovaj Vodič je izvorno napisan na engleskom jeziku. Redovno se ažurira, a posljednje ažuriranje je izvršeno 31. avgusta 2025. Može podlijegati uredničkoj reviziji.

Vodiči kroz sudsku praksu mogu se preuzeti na adresi <https://ks.echr.coe.int>. Za najnovije podatke o publikacijama pratite nalog Suda na X-u na adresi https://x.com/ECHR_CEDH.

Ovaj prevod je objavljen u dogovoru sa Vijećem Evrope i Evropskim sudom za ljudska prava. Isključivu odgovornost za njega snosi prevodilačka agencija Alkemist d.o.o. © Vijeće Evrope / Evropski sud za ljudska prava, 2025.

Sadržaj

Napomena čitaocima	5
Uvod	6
I. Opšta načela	7
II. Uslovi kazne zatvora	9
A. Prijem i vođenje evidencije.....	10
B. Raspoređivanje.....	11
C. Smještaj.....	12
D. Higijena	14
E. Odjeća i posteljina	15
F. Ishrana	15
G. Vježbe i rekreacija	17
H. Pretresi i kontrola.....	17
I. Prevoz zatvorenika.....	19
III. Kontakt sa spoljnim svijetom	21
A. Porodični kontakti i posjete.....	21
B. Pravo na sklapanje braka	25
C. Komunikacija Zaštita različitih sredstava komunikacije.....	26
IV. Zdravstvena zaštita u zatvoru.....	29
A. Opšta načela.....	29
B. Fizičke bolesti, invaliditet i starost	31
C. Infektivne bolesti	34
D. Zaštita mentalnog zdravlja	37
E. Narkomanija	40
F. Druga zdravstvena pitanja	41
1. Pasivno pušenje	41
2. Štrajk glađu.....	41
V. Red u zatvoru.....	44
A. Upotreba sile	44
B. Upotreba instrumenata za obuzdavanje.....	46
C. Disciplinske mjere i kazna	47
D. Nasilje među zatvorenicima	48
VI. Specijalne mjere visoke bezbjednosti i sigurnosti	50
A. Posebni zatvorski režimi	50
B. Boravak u samici	53

VII. Posebne kategorije pritvorenika.....	55
A. Žene sa bebama i maloljetnicima	56
B. Strani državljani i manjine	59
C. Zatvorenici na izdržavanju doživotne kazne zatvora	59
D. Pritvorenici u kontekstu oružanih sukoba	63
E. Ostale posebne kategorije pritvorenika	64
VIII. Prava zatvorenika u sudskim postupcima.....	64
A. Pristup pravnim savjetima	64
B. Djelotvorno učešće u domaćim sudskim postupcima	65
C. Komunikacija sa Sudom	67
IX. Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti	68
X. Sloboda izražavanja	70
XI. Rad u zatvoru	72
XII. Imovina zatvorenika	74
XIII. Obrazovanje.....	75
XIV. Pravo na glasanje	76
XV. Zabrana diskriminacije.....	78
XVI. Pravo na djelotvorni pravni lijek.....	82
XVII. Prava zatvorenika u ekstrateritorijalnom kontekstu	85
A. Opšta načela.....	85
B. Specifični rizici u ekstrateritorijalnom kontekstu	86
Lista citiranih predmeta	90

Napomena čitaocima

Ovaj Vodič dio je serije vodiča kroz sudsku praksu koje objavljuje Evropski sud za ljudska prava (u daljnjem tekstu: „Sud”, „Evropski sud” ili „Sud u Strazburu”) kako bi obavijestio pravnike o temeljnim presudama i odlukama koje je Sud donio. U ovom Vodiču analizira se i sažima sudska praksa po različitim članovima Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljnjem tekstu: „Konvencija” ili „Evropska konvencija”) u vezi sa pravima zatvorenika. Treba ga tumačiti zajedno sa vodičima o sudskoj praksi po članu na koji se sistematski poziva.

Citirana sudska praksa izabrana je među ključnim, važnim i/ili nedavno donijetim presudama i odlukama. *

Presude i odluke Suda ne služe samo da bi se odlučivalo o predmetima koji su pred njega iznijeti nego i da bi se razjasnila, zaštitila i razvila pravila utvrđena Konvencijom, čime se doprinosi tome da države poštuju obaveze koje su preuzele kao strane ugovornice (*Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 18. januara 1978, stav 154, Serija A, br. 25 i, nedavno, *Jeronovičs protiv Latvije* [VV], br. 44898/10, stav 109, 5. jula 2016).

Zadatak sistema koji je uspostavljen Konvencijom jeste da u opštem interesu odlučuje o pitanjima javne politike, čime se uzdižu standardi zaštite ljudskih prava i širi sudska praksa u toj oblasti na cijelu zajednicu strana ugovornica Konvencije (*Konstantin Markin protiv Rusije* [VV], 30078/06, stav 89, ESLJP 2012). Zaista, Sud naglašava ulogu Konvencije kao „konstitutivnog instrumenta evropskog javnog reda” u oblasti ljudskih prava (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske* [VV], br. 45036/98, stav 156, ESLJP 2005-VI i, nedavno, *N.D. i N.T. protiv Španije* [VV], br. 8675/15 i 8697/15, stav 110, 13. februara 2020).

Protokolom br. 15 uz Konvenciju nedavno je u Preambulu Konvencije dodato načelo supsidijarnosti. Ovo načelo „predviđa zajedničku odgovornost strana ugovornica i Suda” u pogledu zaštite ljudskih prava, pri čemu domaće vlasti i sudovi moraju da tumače i primjenjuju domaće pravo na način kojim se u najvećoj mogućoj mjeri poštuju prava i slobode definisane Konvencijom i Protokolima uz nju (*Grzęda protiv Poljske* [VV], stav 324).

---

*. Citirana sudska praksa može biti na jednom ili oba službena jezika (engleski i francuski) Suda i Evropske komisije za ljudska prava. Osim ako nije drugačije naznačeno, sve reference se odnose na presude o meritumu koje je donijelo neko Vijeće Suda. Skraćenica „(odl.)” upućuje na odluku Suda, dok skraćenica „[VV]” označava da je predmet razmatralo Veliko vijeće. Presude Vijeća koje nisu bile pravosnažne u trenutku objavljivanja ovog ažuriranog teksta označene su znakom (*).

Uvod

1. Sud često odlučuje o prigovorima u kojima se navodi povreda različitih članova Konvencije u pogledu postupanja sa zatvorenicima, kao i ograničenja njihovih prava ili miješanja u ista. Sud je razvio obimnu sudsku praksu u kojoj su utvrđeni priroda i obim prava zatvorenika u skladu sa Konvencijom, kao i dužnosti domaćih vlasti u pogledu postupanja sa zatvorenicima.
2. U ovom Vodiču naveden je pregled sudske prakse Suda u oblasti prava zatvorenika. Njegova struktura odražava različite faze kazne zatvora i razmatra različite aspekte života u zatvoru. Vodič sadrži transverzalnu analizu sudske prakse Suda, uzimajući u obzir sve relevantne odredbe Konvencije koje se odnose na prava zatvorenika.
3. U svrhu ovog Vodiča, termin „zatvorenici” prvenstveno pokriva lica pritvorena na osnovu naloga sudske vlasti ili lišena slobode nakon osude, ali se može odnositi i na sva druga lica zadržana u zatvoru iz bilo kog drugog razloga. Pored toga, treba napomenuti da se načela koja se odnose na prava zatvorenika mogu primjenjivati na osobe zadržane u čekaonicama ili sličnim prostorijama namenjenim za kratak boravak, recimo policijskih stanica ili objekata za imigracioni pritvor (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 92; vidjeti, na primjer, *Gruzija protiv Rusije (I)* [VV], 2014, stavovi 192–205; *Khlaifia i drugi protiv Italije* [VV], 2016, stavovi 163–167; *Sakir protiv Grčke*, 2016, stavovi 50–53). Ta načela mogu se primjenjivati i na osobe smještene u psihijatrijske ustanove (*Solcan protiv Rumunije*, 2019, stavovi 24–29).

I. Opšta načela

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

Član 5. Konvencije

„1. Svako ima pravo na slobodu i sigurnost ličnosti. Niko ne smije biti lišen slobode izuzev u niže navedenim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:

- (a) zakonitog lišenja slobode po presudi nadležnog suda;
- (b) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog nepovinoavanja zakonitom nalogu suda ili u cilju osiguranja izvršenja bilo koje obaveze propisane zakonom;
- (c) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja nadležnoj sudskoj vlasti, kada postoji opravdana sumnja da je ta osoba izvršila krivično djelo ili kada postoje valjani razlozi da se osoba spriječi da izvrši krivično djelo ili da, nakon izvršenja krivičnog djela, pobjegne;
- (d) lišenja slobode maloljetnika, prema zakonitom nalogu, radi odgajanja pod nadzorom ili zakonitog pritvaranja zbog privođenja nadležnoj vlasti;
- (e) zakonitog lišenja slobode osoba da bi se spriječilo širenje neke zarazne bolesti, pritvaranja mentalno oboljelih osoba, alkoholičara ili narkomana ili skitnica;
- (f) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode osobe u cilju sprječavanja ilegalnog ulaska u zemlju ili osobe protiv koje je u toku postupak deportacije ili ekstradicije.

...”

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

4. Prema sudskoj praksi Suda, Konvencija ne prestaje da važi na zatvorskoj kapiji (*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stav 836; *Klibisz protiv Poljske*, 2016, stav 354). Zatvorenici uopšteno i dalje uživaju sva osnovna prava i slobode garantovane Konvencijom, osim prava na slobodu kada zakonito hapšenje ili lišenje slobode izričito spada u djelokrug člana 5. Konvencije. Recimo, zabranjeno je zlostavljanje zatvorenika, njihovo podvrgavanje nečovječnom ili ponižavajućem kažnjavanju ili uslovima protivnim članu 3. Konvencije; oni nastavljaju da uživaju pravo na poštovanje porodičnog života; pravo na slobodu izražavanja; pravo na svoju vjeroispovijest; pravo na djelotvoran pristup advokatu ili sud u svrhe člana 6; pravo na poštovanje prepiske (*Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2)* [VV], 2005, stav 69).

5. Sva ograničenja ovih ili drugih prava moraju biti opravdana, iako se takvo opravdanje može naći u pogledu bezbjednosti, posebno sprječavanja kriminala i nereda, koji neizbježno proističu iz okolnosti kazne zatvora. Ipak, stoga nema sumnje da zatvorenik gubi svoja prava po Konvenciji samo zbog svog statusa lica pritvorenog nakon osude (*Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2)* [VV], 2005, stavovi 69–70).

6. Ključni princip u osnovi sudske prakse Suda u pogledu prava zatvorenika jeste neophodnost postupanja prema svim licima lišenim slobode uz poštovanje njihovog dostojanstva i ljudskih prava. Suština sistema zaštite ljudskih prava u okviru Konvencije zasniva se na poštovanju ljudskog

dostojanstva (*Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015, stavovi 89–90), koje se proteže i na postupanje sa zatvorenicima (*Vinter i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2013, stav 113).

7. Postoji naročito snažna veza između pojmova „ponižavajuće postupanje” i poštovanja „dostojanstva” (*Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015, stav 90). Stoga, kada postupanje ponižava ili omalovažava pojedinca, pokazujući nedostatak poštovanja prema njegovom ili njenom ljudskom dostojanstvu, ili izaziva osjećaje straha, tjeskobe ili inferiornosti koji mogu slomiti moralnu i fizičku otpornost pojedinca, može se okarakterisati kao ponižavajuće i potpasti pod zabranu utvrđenu u članu 3 (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 98; *Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 140; *Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015, stav 70).

8. U kontekstu lišenja slobode, Sud dosljedno naglašava to da bi potpadali pod član 3, patnja i poniženje kojima je osoba izložena moraju u svakom slučaju prelaziti neizbježni element patnje i poniženja koji su povezani sa samim pritvaranjem. Država mora osigurati da osoba bude pritvorena u uslovima koji su u skladu sa poštovanjem ljudskog dostojanstva, da je način i metoda izvršenja mjere ne izlažu tjeskobi ili teškoćama intenziteta koji premašuje neizbježni nivo patnje svojstven pritvoru, te da su, imajući u vidu praktične zahtjeve kazne zatvora, njeno zdravlje i dobrobit adekvatno zaštićeni (*Kudła protiv Poljske* [VV], 2000, stavovi 92–94; *Idalov protiv Rusije* [VV], 2012, stav 93; *Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 99).

9. Čak i odsustvu namjere da se pritvorenik ponizi ili omalovaži time što će biti stavljen u loše uslove, iako to jeste faktor koji treba uzeti u obzir, ne može se isključiti zaključak o povredi člana 3. Konvencije (*Peers protiv Grčke*, 2001, stav 74; *Mandić i Jović protiv Slovenije*, 2011, stav 80). Stoga zaključak da su vlasti podvrgle podnositelja predstavke poteškoćama koje prevazilaze neizbježan nivo patnje koji je svojstven pritvaranju, kršeći time član 3, ni u kojem slučaju ne mijenja odsustvo bilo kakve naznake da su vlasti postupale sa namjerom da ponize ili omalovaže podnositelja predstavke (*Helhal protiv Francuske*, 2015, stav 63). Sud je naglasio da se lica u pritvoru nalaze u ranjivom položaju i da su vlasti dužne da ih zaštite (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stav 143).

10. S tim u vezi, Sud je također utvrdio da je na tuženoj vladi da organizuje svoj zatvorski sistem na način koji osigurava poštovanje dostojanstva pritvorenika, bez obzira na finansijske ili logističke poteškoće (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 99; *Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015, stav 229).

11. U sopstvenoj sudskoj praksi u oblasti prava zatvorenika u skladu sa različitim odredbama Konvencije, Sud posebno naglašava načelo rehabilitacije, to jest reintegracije osuđenog lica u društvo (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016, stav 101). Ipak, primijetio je da kažnjavanje i dalje predstavlja jedan od ciljeva kazne zatvora (*ibid.*) i da su osnovne funkcije zatvorske kazne zaštita društva, na primjer tako što sprječava kriminalca da ponovi djelo i tako nanese dalju štetu (*Mastromatteo protiv Italije* [VV], 2002, stav 72). U isto vrijeme, Sud je prepoznao legitimni cilj politike progresivne socijalne reintegracije lica osuđenih na kaznu zatvora. Sud je iz te perspektive potvrdio vrijednost mjera - kao što je privremeno puštanje na slobodu - koje dozvoljavaju socijalnu reintegraciju zatvorenika čak i kada su osuđeni zbog nasilnih zločina (*ibid.*).

12. Nedavno je Sud primijetio da je evropska kaznena politika usmjerena na rehabilitacioni cilj kazne zatvora, čak i u slučaju zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora. Stoga na primjer u okolnostima u kojima Vlada pokušava da se osloni na rizik koji prestupnici predstavljaju za javnost kako bi opravdala njihovo dalje zadržavanje u pritvoru, neophodno je uzeti u obzir potrebu za podsticanjem rehabilitacije tih prestupnika. Štaviše, bez obzira na činjenicu da Konvencija ne garantuje pravo na rehabilitaciju kao takvo, sudska praksa Suda pretpostavlja da osuđenim licima, uključujući i zatvorenike na izdržavanju doživotne kazne zatvora, treba dozvoliti da se sami rehabilituju. Iako države nisu odgovorne za postizanje rehabilitacije zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora, one ipak imaju dužnost da takvim zatvorenicima omoguće da se sami rehabilituju. To treba posmatrati kao obavezu primjene svih raspoloživih sredstava, a ne postizanja rezultata. Ipak, to podrazumijeva pozitivnu obavezu da se zatvorenicima na izdržavanju doživotne kazne zatvora obezbijede zatvorski

režimi koji su kompatibilni sa ciljem rehabilitacije i omogućavaju takvim zatvorenicima da napreduju ka svojoj rehabilitaciji (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016, stavovi 101–104).

II. Uslovi kazne zatvora

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

Član 5. Konvencije

„1. Svako ima pravo na slobodu i sigurnost ličnosti. Niko ne smije biti lišen slobode izuzev u niže navedenim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:

- (a) zakonitog lišenja slobode po presudi nadležnog suda;
- (b) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog nepovinoavanja zakonitom nalogu suda ili u cilju osiguranja izvršenja bilo koje obaveze propisane zakonom;
- (c) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja nadležnoj sudskoj vlasti, kada postoji opravdana sumnja da je ta osoba izvršila krivično djelo ili kada postoje valjani razlozi da se osoba spriječi da izvrši krivično djelo ili da, nakon izvršenja krivičnog djela, pobjegne;
- (d) lišenja slobode maloljetnika, prema zakonitom nalogu, radi odgajanja pod nadzorom ili zakonitog pritvaranja zbog privođenja nadležnoj vlasti;
- (e) zakonitog lišenja slobode osoba da bi se spriječilo širenje neke zarazne bolesti, pritvaranja mentalno oboljelih osoba, alkoholičara ili narkomana ili skitnica;
- (f) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode osobe u cilju sprječavanja ilegalnog ulaska u zemlju ili osobe protiv koje je u toku postupak deportacije ili ekstradicije.

...”

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

13. Različiti problemi u pogledu kazne zatvora - posebno problem prenatrpanosti - predmet su postupaka pilot presuda koje se odnose na sljedeće države: Bugarska (*Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015); Mađarska (*Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015); Italija (*Torreggiani i drugi protiv Italije*, 2013); Poljska (*Orchowski protiv Poljske*, 2009; *Norbert Sikorski protiv Poljske*, 2009); Rumunija (*Rezmiveş i drugi protiv Rumunije*, 2017); Rusija (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012) i Ukrajina (*Sukachov protiv Ukrajine*, 2020).

14. U tom kontekstu Sud je također ukazao na neophodnost poboljšanja uslova u pritvoru u ključnim presudama koje se odnose na sljedeće države: Belgija (*Vasilescu protiv Belgije*, 2014); Francuska (*J.M.B. i drugi protiv Francuske*, 2020); Grčka (*Samaras i drugi protiv Grčke*, 2012; *Tzamalīs i drugi protiv Grčke*, 2012; *Al. K. protiv Grčke*, 2014); Rumunija (*Iacov Stanciu protiv Rumunije*, 2012); Slovenija (*Mandić i Jović protiv*, 2011; *Štrucl i drugi protiv Slovenije*, 2011); Republika Moldavija (*Shishanov protiv Republike Moldavije*, 2015) i Portugal (*Petrescu protiv Portugala*, 2019).

A. Prijem i vođenje evidencije

15. Prema sudskoj praksi Suda, niko ne smije biti primljen ili zadržan u pritvoru bez važećeg naloga za pritvor. Period trajanja pritvora je, načelno, „zakonit” i validan ako je zasnovan na sudskom nalogu (*Mooren protiv Njemačke* [VV], 2009, stav 74). Ne mora svaka greška u nalogu za pritvor nužno učiniti pritvor nezakonitim. Sud pravi razliku između naloga koji su *ex facie* nevažeći, što će biti slučaj ukoliko greška u nalogu predstavlja „grubu i očiglednu nepravilnost” i onih koji su *prima facie* važeći i na snazi sve dok ih ne poništi viša sudska instanca. Shodno tome, osim ukoliko predstavljaju grubu i očiglednu nepravilnost, greške u nalogu za pritvor mogu se ispraviti tokom postupka sudskog preispitivanja (*ibid.*, stav 75).¹

16. S tim u vezi, treba također napomenuti da zahtjev člana 5. stav 1 (a) Konvencije da lice bude zakonito lišeno slobode po „presudi nadležnog suda” ne podrazumijeva da Sud mora podvrgnuti postupak koji je doveo do te osude sveobuhvatnoj kontroli i provjeriti da li je u potpunosti ispunio sve zahtjeve člana 6. Konvencije.² Ipak, Sud je također smatrao da ako je „osuda” ishod postupka koji je bio „flagrantno uskraćivanje pravde”, to jest da je očigledno neusklađen sa odredbama člana 6. ili načelima koje taj član sadrži, ishodomano lišenje slobode ne bi bilo opravdano prema članu 5. stav 1 (a) (*Stoichkov protiv Bugarske*, 2005, stav 51).

17. U svakom slučaju, praksa zadržavanja optuženih lica u pritvoru bez konkretnog pravnog osnova ili jasnih pravila koja regulišu njihov položaj jeste nespojiva sa načelima pravne izvjesnosti i zaštite od proizvoljnosti koja se pominju u čitavoj Konvenciji, kao i vladavinom prava (*Svershov protiv Ukrajine*, 2008, stav 54). Zaista, svako lišenje slobode treba da bude usklađeno sa svrhom zaštite pojedinca od proizvoljnosti (*Saadi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2008, stav 67).

18. Svako lišenje slobode i prijem u pritvor moraju biti pravilno evidentirani. Sud smatra da nepotvrđeno pritvaranje nekog pojedinca predstavlja potpuno negiranje ključnih jemstava sadržanih u članu 5. Konvencije i razotkriva najteže kršenje te odredbe (*El-Masri protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije* [VV], 2012, stav 233). Nepostojanje evidencije o podacima poput datuma, vremena i lokacije pritvora, imena pritvorenika, razloga za pritvor i imena osobe koja je izvršila pritvaranje se mora smatrati nespojivim sa zahtjevom zakonitosti i svrhom člana 5. Konvencije (*Fedotov protiv Rusije*, 2005, stav 78; *Mushegh Saghatelyan protiv Armenije*, 2018, stav 165).

19. U nekim slučajevima, nakon pritvaranja, također može biti potrebno ispitati porodičnu situaciju pritvorenika, jer se može javiti problem u pogledu staranja o djetetu pritvorenika nakon privođenja (*Hadzhieva protiv Bugarske*, 2018, stavovi 60–67). Ipak, zatvorsko osoblje dužno je da čuva povjerljivost porodičnih i drugih podataka o zatvoreniciima (*Norman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2021, stavovi 87–90).

20. U kontekstu postupaka prijema također je važno evidentiranje podataka o zdravlju zatvorenika, uključujući i zdravstveni pregled, po potrebi. S tim u vezi, Sud je smatrao da se priroda zahtjeva od države u pogledu zdravlja pritvorenika može razlikovati u zavisnosti od toga da li je neka relevantna bolest koju su dobili prenosiva ili neprenosiva. Sud smatra da širenje prenosivih bolesti, a posebno tuberkuloze, hepatitisa i HIV-a/side treba da predstavlja pitanje javnog zdravlja, naročito u zatvorskom okruženju. Sud je stoga smatrao poželjnim da u razumnom roku nakon prijema u zatvor, pritvorenici, uz svoj pristanak, mogu imati pristup besplatnim skrining testovima na hepatitis i HIV/sidu (*Cătălin Eugen Micu protiv Rumunije*, 2016, stav 56).

21. Ipak, u tom pogledu, važno je imati u vidu da lični medicinski podaci pripadaju privatnom životu pojedinca. Prema sudskoj praksi Suda, zaštita ličnih podataka, a posebno medicinskih podataka, od fundamentalne je važnosti za uživanje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, kako je

1. Vidjeti i [Vodič o članu 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

2. Vidjeti i [Vodič o članu 6 \(krivični dio\) Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

zagarantovano članom 8. Konvencije.³ Poštovanje povjerljivosti zdravstvenih podataka predstavlja ključni princip u pravnim sistemima svih strana ugovornica Konvencije. Presudno je ne samo poštovati osjećaj privatnosti pacijenta nego i očuvati njegovo/njeno povjerenje u medicinsku profesiju i zdravstvene službe uopšte. Bez takve zaštite, osobe kojima je potrebna medicinska pomoć mogle bi biti odvrćane od otkrivanja ličnih i intimnih informacija potrebnih za odgovarajuće liječenje, pa čak i od traženja medicinske pomoći, čime bi ugrozile vlastito zdravlje, a u slučaju prenosivih bolesti, i zdravlje zajednice. Sud stoga nalaže da domaće pravo pruža odgovarajuće zaštitne mjere kako bi se spriječilo svako dalje dijeljenje ili otkrivanje ličnih zdravstvenih podataka koje bi bilo nespojivo s garancijama iz člana 8. Konvencije (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stav 93).

22. Slično se odnosi i na zadržavanje i korištenje ostalih ličnih podataka. Sud je naglasio da je potreba za takvim zaštitnim mjerama utoliko veća kada je u pitanju zaštita ličnih podataka koji se automatski obrađuju. Domaće pravo treba posebno da osigura da takvi podaci budu relevantni i da nisu pretjerani u odnosu na svrhe za koje se čuvaju, kao i da se čuvaju u obliku koji omogućava identifikaciju lica na koja se podaci odnose ne duže nego što je to potrebno za svrhu za koju se čuvaju. Domaće pravo također mora da pruža odgovarajuće garancije kako bi se osiguralo da su lični podaci koji se zadržavaju efikasno zaštićeni od pogrešne upotrebe i zloupotrebe (*S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2008, stav 103; *Gardel protiv Francuske*, 2009, stav 62).

B. Raspoređivanje

23. Konvencija zatvoreniciima ne daje pravo da biraju mjesto na kome će biti zatvoreni, a činjenica da zatvorenici bivaju odvojeni od svojih porodica, i da se nalaze na određenoj udaljenosti od njih, predstavlja neizbježnu posljedicu njihove kazne zatvora. Ipak, smještanje pojedinca u zatvor udaljen od njegove porodice toliko da su posjete veoma otežane ili čak nemoguće može u nekim okolnostima predstavljati miješanje u porodični život, jer je mogućnost posjete članova porodice zatvoreniku izuzetno važna za održavanje porodičnog života. Stoga je suštinski dio prava zatvorenika na poštovanje porodičnog života onaj u kojem im zatvorske vlasti pomažu da održavaju kontakt sa najužom porodicom (*Vintman protiv Ukrajine*, 2014, stav 78).⁴

24. Stoga, na primjer, u predmetu *Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stav 838, Sud je zaključio da je raspoređivanje podnositelja predstavke u udaljeni zatvor (koji se nalazi nekoliko hiljada kilometara od grada u kojem je živjela njihova porodica) predstavljao miješanje u njihova prava prema članu 8. Sud je posebno uzeo u obzir velike razdaljine, geografski položaj datih kolonija i realne uslove ruskog transportnog sistema koji su putovanje od rodnog grada podnositelja predstavke do njihovih kolonija učinilo dugim i iscrpljujućim, posebno za njihovu malu djecu. Zbog toga su članovi porodica rjeđe dolazili u posjete podnositeljima predstavke. Slično tome, sud je utvrdio da postoji miješanje u pravo zatvorenika iz člana 8. u situaciji u kojoj je smješten u zatvor 700 kilometara udaljen od njegove ostarjele majke koja je imala zdravstvene probleme i trebalo je da putuje između dvanaest i šesnaest sati vozom kako bi vidjela sina, zbog čega je podnositelj predstavke nije vidio nekih deset godina (*Vintman protiv Ukrajine*, 2014, stavovi 80–83; vidjeti i *Rodzevillo protiv Ukrajine*, 2016, stavovi 83–87).

25. Miješanje u prava zatvorenika u ovom kontekstu neophodno je opravdati u skladu sa članom 8. stav 2. Konvencije, a zatvorenik mora na raspolaganju imati djelotvoran pravni lijek kako bi osporio mjere koje ometaju njegova prava (*Vintman protiv Ukrajine*, 2014, stavovi 84, 99, 104. i 115–117).⁵ Pored toga, domaće vlasti moraju zatvoreniku obezbijediti realnu mogućnost da iznese razloge protiv svog raspoređivanja u određeni kazneni objekat i da se oni razmotre u odnosu na bilo koje druge razloge u svjetlu zahtjeva člana 8. Konvencije (*Polyakova i drugi protiv Rusije*, 2017, stav 100).

3. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

4. Vidjeti i odjeljak ovog Vodiča „Porodični kontakti i posjete”.

5. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

26. Ipak, Konvencija ne garantuje kao takvo pravo na prebacivanje u zatvor u drugoj državi (*Serce protiv Rumunije*, 2015, stavovi 53–55; *Palfreeman protiv Bugarske* (odl.), 2017, stavovi 36–39). Pored toga, u kontekstu terorizma, Sud je prihvatio da vlasti biraju različite politike osmišljene tako da presijeku veze između datih zatvorenika i njihovog izvornog kriminalnog okruženja, kako bi se na najmanju moguću mjeru sveo rizik da održavaju kontakt sa svojim terorističkim organizacijama. Važna razmatranja u tom pogledu su postojanje odgovarajućih mjera za zaštitu dotičnog zatvorenika od zlostavljanja i mjere koje vlasti preduzimaju kako bi se osigurao kontakt između zatvorenika i njegove porodice i prijatelja (*Labaca Larrea i drugi protiv Francuske* (odl.), 2017; *Fraile Iturralde protiv Španije* (odl.), 2019).

27. Na poslijetku treba napomenuti da iako prebacivanje zatvorenika iz jedne u drugu ustanovu može biti opravdano bezbjednosnim razlozima, neopravdana brojna prebacivanja zatvorenika mogu stvoriti problem prema članu 3 (*Bamouhammad protiv Belgije*, 2015, stavovi 125–132) ili prema članu 8. Konvencije (*Stanislav Lutsenko protiv Ukrajine (br. 2)*, 2022, stavovi 60–64).

C. Smještaj

28. Sud često odlučuje o prigovorima u kojima se navodi povreda člana 3. Konvencije u pogledu nedovoljnog ličnog prostora koji se dodjeljuje zatvorenicima, uglavnom kada su u pitanju ćelije sa više zatvorenika. Sud je u mnogim prilikama naglasio da prema članu 3. ne može jednom za svagda odrediti tačan broj kvadratnih metara koje treba dodijeliti jednom pritvoreniku u skladu sa Konvencijom. Sud je smatrao da niz drugih relevantnih faktora, kao što su trajanje pritvora, mogućnosti za vježbanje na otvorenom i fizičko i mentalno stanje pritvorenika igra važnu ulogu u odlučivanju da li uslovi pritvora ispunjavaju garancije člana 3 (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 103; vidjeti i *Samaras i drugi protiv Grčke*, 2012, stav 57; *Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015, stav 76). Ipak, ekstremni nedostatak prostora u zatvorskim ćelijama predstavlja značajan aspekt koji treba uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li su sporni uslovi pritvora „ponižavajući” u smislu člana 3. Konvencije (*Orchowski protiv Poljske*, 2009, stav 122; *Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 143).

29. U predmetu *Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stavovi 136–141, Sud je pojasnio svoj pristup prigovorima o neodgovarajućoj dodjeli ličnog prostora u smještaju za više zatvorenika. Potvrdio je standard koji preovladava u njegovoj sudskoj praksi, a to su 3 kvadratna metra površine poda po pritvoreniku u smještaju za više zatvorenika kao relevantan minimalan standard prema članu 3. Konvencije. Kada lični prostor koji je na raspolaganju pritvoreniku padne ispod 3 kvadratna metra površine poda u smještaju za više zatvorenika u zatvorima, nedostatak ličnog prostora smatra se toliko ozbiljnim da se javlja jaka pretpostavka o kršenju člana 3. Na tuženoj vladi je teret dokazivanja, a ona bi, međutim, mogla da opovrgne tu pretpostavku pokazujući da su postojali faktori koji su mogli adekvatno nadoknaditi oskudnu raspodjelu ličnog prostora.

30. Jaka pretpostavka o kršenju člana 3. može biti opovrgnuta samo ukoliko se kumulativno ispune sljedeći faktori:

- smanjenja potrebnog minimalnog ličnog prostora od 3 kvadratna metra su kratka, povremena i manja;
- takva smanjenja prati dovoljna sloboda kretanja van ćelija i adekvatne aktivnosti van ćelija;
- podnositelj predstave je zatvoren u onome što je, generalno posmatrano, odgovarajući pritvorski objekat, i ne postoje drugi otežavajući aspekti uslova njegovog pritvora (vidjeti *Clasens protiv Belgije*, 2019, stavovi 34–39 i *Leroy i drugi protiv Francuske*, 2024, stavovi 111–115, u kojima su uslovi u pritvoru otežani zbog štrajkova zatvorskih osoblja).

31. U slučajevima kada je u pitanju zatvorska ćelija - u kojoj svaki zatvorenik ima između 3 i 4 kvadratna metra ličnog prostora - faktor prostora ima veliki značaj kada Sud procjenjuje da li su uslovi u pritvoru odgovarajući. U takvim slučajevima će biti utvrđena povreda člana 3. ukoliko se faktor

poveže sa drugim aspektima neodgovarajućih fizičkih uslova u pritvoru, posebno u pogledu pristupa vježbanju na otvorenom, prirodnom svjetlu ili vazduhu, dostupnosti ventilacije, odgovarajuće temperature u prostoriji, mogućnosti korištenja toaleta u privatnosti i poštovanja osnovnih sanitarnih i higijenskih zahtjeva.

32. Kada pritvorenik ima na raspolaganju više od 4 kvadratna metra ličnog prostora u smještaju za više zatvorenika u zatvoru, te se ne javlja problem ličnog prostora, drugi aspekti fizičkih uslova u pritvoru i dalje su važni za procjenu Suda u pogledu adekvatnosti uslova u pritvoru za podnositelja predstavke prema članu 3. Konvencije (vidjeti [Ribár protiv Slovačke](#), 2024, stav 100).

33. U tom kontekstu, Sud je također naglasio važnost uloge Evropskog komiteta za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) u praćenju uslova u pritvoru i standarda koje s tim u vezi izrađuje. Sud je naglasio da prilikom odlučivanja u predmetima koji se odnose na uslove u pritvoru uzima u obzir te standarde i poštovanje istih od strane država ugovornica. Ipak, Sud je također podsjetio da je njegova uloga konceptualno drugačija od uloge komiteta CPT: u procjeni prigovora prema članu 3. koji se odnose na materijalne uslove u pritvoru, Sud mora uzeti u obzir kumulativne efekte spornih uslova, konkretne tvrdnje koje je podnositelj predstavke zatvorenik iznio i trajanje pritvora u tim uslovima (vidjeti [Ribár protiv Slovačke](#), 2024, stav 98).

34. Što se tiče metodologije za izračunavanje minimalnog ličnog prostora koji se dodjeljuje pritvoreniku u smještaju za više lica, Sud se oslanja na metodologiju komiteta CPT u toj oblasti prema kojoj sanitarni čvor u ćeliji ne treba da ulazi u obračun ukupne površine ćelije. S druge strane, obračun dostupne površine u ćeliji obuhvata prostor koji zauzima namještaj. Ono što je važno u toj procjeni je to da li su zatvorenici imali mogućnost da se u ćeliji normalno kreću ([Muršić protiv Hrvatske](#), 2016, stav 114; vidjeti i [Lautaru i Seed protiv Grčke](#), 2020, stav 54, u kojem je čajna kuhinja obračunata kao ukupna površina ćelije; i [İlerde i drugi protiv Turske](#), 2023, stavovi 173–175, pojedinačno spoljno dvorište koje je dodato svakoj ćeliji i dostupno tokom dana, kao i sanitarni čvorovi isključeni su iz obračuna površine poda za svakog zatvorenika).

35. Pored toga, u [Muršić](#), stavovi 127–128, Sud je pojasnio metodologiju svoje procjene u predmetima koji se odnose na uslove u pritvoru. Sud je naglasio da je posebno svjestan objektivnih poteškoća sa kojima se podnositelji predstavki suočavaju prilikom prikupljanja dokaza kojima bi potkrijepili svoje tvrdnje o uslovima u pritvoru. Ipak, podnositelji predstavki moraju pružiti detaljno i dosljedno objašnjenje činjenica na koje se žale. U određenim slučajevima, podnositelji predstavke mogu da pruže barem neke dokaze kojima potkrepljuju svoje prigovore. Sud je kao dokaz razmatrao, na primjer, pisane izjave drugih zatvorenika ili, ukoliko je moguće, fotografije koje su predali podnositelji predstavke da bi potkrijepili svoje tvrdnje.

36. Kada se sačini kredibilan i dovoljno detaljan opis navodno ponižavajućih uslova u pritvoru, koji predstavljaju *prima facie* slučaj zlostavljanja, teret dokazivanja prebacuje se na tuženu vladu koja jedina ima pristup informacijama koje mogu potvrditi ili opovrgnuti te tvrdnje. Od te vlade se posebno zahtijeva da prikupi i dostavi relevantna dokumenta i pruži detaljno objašnjenje o uslovima u pritvoru podnositelja predstavke. Relevantne informacije od drugih međunarodnih tijela, kao što je CPT, o uslovima u pritvoru, kao i nadležnih domaćih vlasti i institucija, također doprinose odluci Suda po tom pitanju.

37. Drugi važan aspekt odgovarajućeg smještaja zatvorenika jeste neometan i dovoljan pristup prirodnom svjetlu i svježem vazduhu u ćelijama. U mnogim predmetima Sud je utvrdio da je ograničen pristup prirodnom svjetlu i vazduhu zbog postavljanja metalnih kapaka ozbiljno pogoršao situaciju zatvorenika u već prenatrpanoj ćeliji i u velikoj mjeri potkrijepio postojanje povrede člana 3. Ipak, u odsustvu bilo kakvih naznaka prenatrpanosti ili lošeg funkcionisanja ventilacionog sistema i vještačkog osvjetljenja, negativni uticaj kapaka nije, sam po sebi, dostigao prag težine koji bi spadao u okvir člana 3 ([Ananyev i drugi protiv Rusije](#), 2012, stavovi 153–154, sa daljnjim referencama). U predmetu [Yakovenko protiv Ukrajine](#), 2007, stav 85, Sud je naveo da uslove spavanja može pogoršati stalno

svjetlo u ćeliji, koje može dovesti do nedostatka sna koji predstavlja veliko fizičko i psihološko opterećenje za zatvorenika.

38. Sud je također pojasnio da neometan protok prirodnog vazduha ne treba miješati sa neprikladnim izlaganjem nepovoljnim spoljašnjim uslovima, uključujući ekstremne vrućine ljeti ili niske temperature zimi. U nekim predmetima podnositelji predstavke su se našli u posebno teškim uslovima jer je prozor ćelije imao kapke, ali nije bio zastakljen. Usljed toga, oni nisu imali adekvatan pristup prirodnom svjetlu i vazduhu, a bili su izloženi niskim zimskim temperaturama i nisu imali načina da se zaštite od hladnoće koja je u ćeliju prodirala spolja (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 155).

D. Higijena

39. Sud je utvrdio da je pristup pravilno opremljenim i higijenskim sanitarnim čvorovima izuzetno važan za održavanje osjećaja ličnog dostojanstva zatvorenika. Ne samo da higijena i čistoća čine sastavne dijelove poštovanja pojedinaca prema svojim tijelima i onima sa kojima dijele prostorije u dužem vremenskom periodu, već predstavljaju i uslov i u isto vrijeme i neophodan element očuvanja zdravlja. Istinski humano okruženje nije moguće bez lakog pristupa toaletima ili mogućnosti održavanja čistoće tijela (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 156). Pored toga, u odsustvu odgovarajućeg pristupa pravilnim sanitarnim čvorovima javlja se pitanje pozitivne obaveze domaćih vlasti da obezbijede minimalni nivo privatnosti za zatvorenike prema članu 8. Konvencije (*Szafrański protiv Poljske*, 2015, stavovi 37–41).

40. Što se tiče pristupa toaletima, mnogi predmeti su se odnosili na WC šolju postavljenu u ugao ćelije bez ikakve pregrade od dnevnog boravka ili odvojene jednom pregradom visine otprilike pola metra ili metar. Takva blizina i izloženost smatrane su ne samo problematičnim u smislu higijene, već su i lišavale pritvorenika koji toalet koristi bilo kakve privatnosti, jer je zatvorenik sve vrijeme bio izložen pogledima ostalih zatvorenika koji su sjedili na krevetima i čuvara koji su mogli da ga gledaju kroz špijunku (na primjer, *Aleksandr Makarov protiv Rusije*, 2009, stav 97; *Longin protiv Hrvatske*, 2012, stav 60). U nekim predmetima, Sud je smatrao da su nedostatak privatnosti usljed otvorenosti prostora sa toaletima ili poteškoće povezane sa mogućnošću korištenja toaleta u ćeliji zbog prenatrpanosti posebno teško pali podnositeljima predstavke koji su imali određeno zdravstveno stanje (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 124; *Lonić protiv Hrvatske*, 2014, stav 76).

41. Pored toga, ograničeno vrijeme za tuširanje također utiče na higijenu i može se smatrati ponižavajućim postupanjem prema zatvorenicima. Na primjer, Sud je smatrao da je mogućnost tuširanja rjeđe od jednom u deset dana ili petnaest do dvadeset minuta jednom nedjeljno očigledno nedovoljna za održavanje pravilne lične higijene. Pored toga, u mnogim predmetima, način na koji je tuširanje bilo organizovano nije omogućavao pritvorenicima bilo kakvu elementarnu privatnosti, jer su bili odvođeni u prostorije za tuširanje u grupama, ćelija po ćelija, a broj tuševa u funkciji povremeno je bio premali za sve njih (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 158, sa daljnjim referencama).

42. Neophodne sanitarne mjere predostrožnosti trebalo bi da uključuju i mjere protiv infestacije glodara, buha, vaši, stjenica i drugih štetočina. Takve mjere obuhvataju dovoljne i odgovarajuće mogućnosti za dezinfekciju, obezbjeđivanje deterdženata i redovnu fumigaciju i provjeru ćelija, a posebno posteljine i dušeka, kao i prostorija koje se koriste za čuvanje hrane. One predstavljaju neophodan element sprječavanja bolesti koje se javljaju na koži kao što su šuga, a koje su izgleda uobičajene u ruskim istražnim zatvorima (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 159; *Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015, stav 243).

43. Sud je također naveo da higijenski ili bezbjednosni zahtjevi ne mogu opravdati pravila koja predviđaju apsolutnu zabranu zatvorenicima da puštaju bradu, bez obzira na njenu dužinu, urednost ili bilo koje druge razloge, kada ta pravila izričito ne predviđaju nikakve izuzetke od zabrane (*Biržietis protiv Litvanije*, 2016, stavovi 55–58).

44. Što se tiče pravila koja obavezuju zatvorenike da briju glavu, Sud je naglasio da je posebna karakteristika prisilnog brijanja kose zatvorenika ta što se sastoji od prisilne promjene nečijeg izgleda uklanjanjem kose. Lice prema kome se tako postupa će najvjerojatnije imati osjećaj inferiornosti jer se njegov fizički izgled promijenio protivno njegovoj volji. Pored toga, barem u određenom vremenskom periodu, zatvorenik čija glava je obrijana nosi biljeg postupanja kome je bio izložen. Taj biljeg odmah mogu da vide drugi, uključujući zatvorsko osoblje, ostale zatvorenike i posjetioce ili javnost, ukoliko zatvorenik bude pušten na slobodu ili ubrzo nakon toga bude doveden na javno mjesto. Dotično lice će vjerovatno osjetiti da mu je dostojanstvo povrijeđeno time što nosi vidljivi fizički biljeg. Sud je stoga smatrao da prisilno brijanje kose pritvorenika u načelu predstavlja čin koji može imati dejstvo umanjenja njihovog ljudskog dostojanstva ili kod njih probuditi osjećanja inferiornosti koja ih mogu poniziti i omalovažiti. Ipak, da li je dostignut minimalni praga težine i, shodno tome, da li postupanje na koje se ulaže žalba predstavlja ponižavajuće postupanje suprotno članu 3. Konvencije zavisit će od posebnih činjenica slučaja, uključujući lične okolnosti žrtve, kontekst u kojem je sporno djelo izvršeno i njegov cilj (*Yankov protiv Bugarske*, 2003, stavovi 112–114).

E. Odjeća i posteljina

45. Pitanje neodgovarajuće posteljine često se javlja u kontekstu šireg problema prenatrpanosti zatvora. Sudska praksa Suda podržava načelo jedan zatvorenik, jedan krevet. Sud je u mnogim predmetima utvrdio povredu člana 3. Konvencije jer zatvorenici nisu imali individualno mjesto za spavanje i morali su da se smjenjuju da bi spavali (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 146, sa daljnjim referencama). Sud je stoga naglasio da svaki pritvorenik mora imati individualno mjesto za spavanje u ćeliji (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 148 (a)). Također je važno imati u vidu higijenske zahtjeve u pogledu odgovarajuće posteljine.⁶

46. Što se tiče odjeće, Sud je smatrao da iako se zahtjev da zatvorenici nose zatvorsku odjeću može smatrati miješanjem u njihov lični integritet, nesumnjivo se zasniva na legitimnom cilju zaštite interesa javne sigurnosti i sprječavanja javnog nereda i kriminala (*Nazarenko protiv Ukrajine*, 2003, stav 139). Pored toga, Sud nije smatrao da je zahtjev za nošenjem lične odjeće u zatvoru zaštićen članom 9. Konvencija⁷ (*McFeeley i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1980, Odluka Komisije).

47. Ipak, obavezivanje zatvorenika da nosi zatvorsku odjeću tokom posjeta klinikama van zatvora predstavlja miješanje u njegovo pravo na poštovanje privatnog života garantovano članom 8. Konvencije (*T.V. protiv Finske*, 1994, Odluka Komisije). U predmetu *Giszczak protiv Poljske*, 2011, stavovi 36–41), u kojem zatvoreniku nije pružena blagovremena i odgovarajuća informacija o uslovima njegovog privremenog izlaska iz zatvora, konkretno o obavezi da nosi zatvorsku odjeću i da bude vezan lancima, zbog čega je odbio da prisustvuje sahrani, Sud je utvrdio povredu člana 8. Konvencije.

F. Ishrana

48. Sud je smatrao da kada je jasno da je hrana koju zatvorenik dobija nedovoljna, to samo po sebi pokreće pitanje prema članu 3. Konvencije (*Dudchenko protiv Rusije*, 2017, stav 130). To je bio slučaj kada je, na primjer, podnositelj predstavke dobijao samo jedan obrok dnevno (*Kadiķis protiv Latvije (br. 2)*, 2006, stav 55; *Stepuleac protiv Moldavije*, 2007, stav 55). Ipak, kada su zatvorski ljekar i nadležni državni organi redovno kontrolisali hranu koju su zatvorenici dobijali i kada su zatvorenici dnevno dobijali tri obroka koji nisu djelovali loše ili neadekvatno, Sud nije smatrao da se javlja bilo kakvo pitanje prema članu 3. Konvencije, bez obzira na nezadovoljstvo zatvorenika hranom (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 166).

6. Vidjeti i odjeljak ovog Vodiča „Higijena“.

7. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

49. Pitanje neodgovarajuće ishrane postaje izuzetno važno u predmetu majke koja je u zatvoru dojila bebu (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stav 141).⁸ Također može biti relevantno za postupanje sa zatvorenicima tokom njihovog prevoza do suda (*Starokadomskiy protiv Rusije*, 2008, stav 58)⁹ ili tokom prijema lica u zatvor (*S.F. i drugi protiv Bugarske*, 2017, stav 87).

50. Pitanje u pogledu ishrane može se javiti i kada zatvorske vlasti odbiju da obezbijede zatvoreniku određeni režim ishrane. Komisija je utvrdila da bi se obaveza vlasti da obezbijede ishranu zatvorenicima vjerovatno mogla tumačiti kao zahtjev da se uzmu u obzir posebni dijetetski zahtjevi, konkretno hrana koju zatvorenici ne mogu da konzumiraju iz vjerskih ili drugih razloga (*D i E.S. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1990, Odluka Komisije). U tom smislu Sud je također naglasio da je obezbjeđivanje hrane zatvoreniku u skladu sa njegovim vjerskim uvjerenjima važno, jer se poštovanje pravila ishrane može smatrati direktnim izrazom uvjerenja u smislu člana 9. Konvencije (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010, stav 45; *Vartic protiv Rumunije (br. 2)*, 2013, stavovi 33-36).¹⁰

51. Stoga na primjer u *Jakóbski protiv Poljske*, 2010, stavovi 48–55, Sud je smatrao da se odluka podnosioca predstavke da se pridržava vegetarijanske ishrane mogla smatrati motivisanom ili inspirisanom vjeroispoviješću (budizmom) i da nije bila nerazumna. Shodno tome, odbijanje zatvorskih vlasti da mu obezbijedi takvu ishranu spadalo je u djelokrug člana 9. Iako je Sud bio spreman da prihvati da bi odluka o specijalnom aranžmanu za jednog zatvorenika u sistemu mogla imati finansijske implikacije za kaznenu ustanovu, morao je razmotriti da li je država postigla dobru ravnotežu između različitih postojećih interesa. Podnositelj predstavke je samo tražio da mu se omogući ishrana bez mesnih proizvoda. Nije bilo potrebno pripremati, kuhati i služiti njegove obroke na propisan način, niti je zahtijevao bilo kakve specijalne proizvode. Nije mu ponuđena alternativna ishrana, a budistička zajednica nije konsultovana u pogledu pravilne ishrane. Sud nije bio uvjeren da bi omogućavanje vegetarijanske ishrane poremetilo na bilo koji način upravljanje zatvorom niti uticalo na pad standarda obroka koje su dobijali drugi zatvorenici. Stoga je zaključio da vlasti nisu postigle pravu ravnotežu između interesa podnosioca predstavke i zatvorskih vlasti.

52. Nasuprot tome, u predmetu *Erllich i Kastro protiv Rumunije*, 2020, koji se odnosio na zahtjev jevrejskih zatvorenika da imaju košer obroke prihvaćenog na osnovu presude domaćeg suda, Sud je primijetio da su košer obroci morali da sadrže specijalne sastojke koji se dobijaju postupanjem prema veoma specifičnim pravilima i da su morali biti odvojeno pripremani, u posebnim posudama i uz poseban pribor, na poseban način i uz nadzor predstavnika date vjeroispovijesti. U tom predmetu su zatvorske vlasti sarađivale sa jevrejskom zajednicom kako bi obezbijedile odvojen prostor u zatvorskoj kuhinji u kojem su jevrejski zatvorenici pomagali u pripremi obroka. Pored toga, predstavnici jevrejske zajednice su bili prisutni u zatvoru tokom jevrejskih vjerskih praznika, donoseći tom prilikom posebne namirnice za podnositelje predstavke. Domaći sud je također dozvolio podnositeljima predstavke da primaju, što je predstavljalo odstupanje od važećih pravila, namirnice koje su mogle biti kuhane i pripremane na licu mjesta. Iako su podnositelji predstavke nabavili te namirnice sopstvenim sredstvima, bili su u mogućnosti da traže naknadu od države. U tim okolnostima, Sud je zaključio da su zatvorske vlasti uspostavile čitav set odgovarajućih mjera i da su domaće vlasti učinile sve što se od njih razumno moglo očekivati kako bi poštovale vjerska uvjerenja podnosioca predstavke, posebno pošto su košer obroci morali biti pripremani u specijalnim, strogim uslovima. Sud stoga nije utvrdio kršenje člana 9. Konvencije.

53. Pored toga, što se tiče posebnog režima ishrane koji su propisali ljekari zbog zdravstvenih problema zatvorenika, u predmetu *Ebedin Abi protiv Turske*, 2018, stavovi 31–54, Sud nije prihvatio da je razlog zbog kog poseban režim ishrane nije obezbijeđen ekonomske prirode. Pored toga, s obzirom na nemogućnost zatvorenika da u svakom trenutku zatraži medicinsku pomoć iz bolnice po

8. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Žene sa bebama i maloljetnicima”.

9. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Prevoz zatvorenika”.

10. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti”. Vidjeti i [Vodič o članu 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

sopstvenom izboru, Sud je smatrao da su domaće vlasti bile dužne da nalože specijalisti da procijeni standardni meni u datom zatvoru i da istovremeno pozovu podnositelja predstavke da ode na medicinski pregled posebno povezan sa njegovim tegobama. U datom predmetu, imajući u vidu to što domaće vlasti nisu preduzele neophodnu radnju da zaštite zdravlje i dobrostanje podnositelja predstavke, Sud je utvrdio kršenje člana 3. Konvencije.

G. Vježbe i rekreacija

54. Vježbe i rekreacija predstavljaju dio šire obaveze da se osigura da zatvorenici mogu provoditi razuman dio dana van svojih ćelija i da se bave smislenim aktivnostima različite prirode (rad, rekreacija, edukacija). Režimi u ustanovama u kojima borave osuđeni zatvorenici trebalo bi da budu još povoljniji (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stav 133). Ipak, u kontekstu zatvora, Konvencija ne daje kao takvo pravo na druženje sa drugim zatvorenicima u bilo kom određenom trenutku ili na bilo kom određenom mjestu (*Bollan protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2000).¹¹

55. U svojoj procjeni uslova u pritvoru, Sud obraća posebnu pažnju na dostupnost i trajanje vježbanja na otvorenom i uslova u kojima zatvorenici mogu da vježbaju. S tim u vezi, poziva se na standarde CPT u kojima se konkretno pominju vježbanje na otvorenom i smatra da je osnovna zaštitna mjera dobrobiti zatvorenika da svima, bez izuzetka, bude dozvoljen barem jedan sat vježbanja napolju svakog dana, poželjno kao dio šireg programa aktivnosti van ćelija. Štaviše, prostori za vježbanje napolju treba da budu dovoljno prostrani i kada je god moguće, da budu zaštićeni od loših vremenskih uslova (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 150).

56. Sud je često primjećivao da je kratko trajanje vježbanja na otvorenom, ograničeno na jedan sat dnevno, bilo faktor koji je dodatno pogoršao situaciju podnositelja predstavke, koji je ostatak vremena bio zatvoren u ćeliji bez ikakve slobode kretanja (na primjer, *Gladkiy protiv Rusije*, 2010, stav 69; *Tunis protiv Estonije*, 2013, stav 46).

57. Fizičke karakteristike prostora za vježbanje na otvorenom također su se često javljale u analizi Suda (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012, stav 152). Na primjer, vježbalište koje je samo dva kvadratna metra veće od ćelije, okruženo zidovima visine tri metra i čiji je otvor ka nebu prekriven metalnim šipkama i gustom mrežom ne nudi zatvorenicima prave mogućnosti za rekreaciju i oporavak (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 125). Slično tome, Sudu je bilo teško da shvati kako bi zatvorenici mogli da koriste vježbalište po lošem vremenu na bilo koji smislen način jer nije bilo pokriveno (*Mandić i Jović protiv Slovenije*, 2011, stav 78). Nasuprot tome, prostrani dio za vježbanje na otvorenom koji se sastojao od travnjaka i asfaltiranih dijelova, kao i zaštite od loših vremenskih uslova i bio opremljen različitim spravama za rekreaciju smatran je prikladnim i faktorom koji može znatno ublažiti uticaj malog ličnog prostora (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016, stavovi 161–163).

H. Pretresi i kontrola

58. Sud je utvrdio da pretres koji se obavlja na primjeren način, uz dužno poštovanje ljudskog dostojanstva i u legitimnu svrhu može biti u skladu sa članom 3 (*Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2006, stav 42; *Dejnek protiv Poljske*, 2017, stav 60). Ipak, kada način na koji se pretres obavlja uključuje degradirajuće elemente koji znatno pogoršavaju neizbježno poniženje tokom postupka, primjenjuje se član 3. Slično tome, kada pretres nema ustanovljenu vezu sa očuvanjem bezbjednosti u zatvoru i sprječavanjem kriminala ili nereda, mogu se javiti pitanja (*Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2006, stav 42).

---

11. Načelo je usvojeno u odnosu na član 11 (Sloboda okupljanja i udruživanja). Vidjeti i [Vodič o članu 11. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

59. Stoga povremeno mogu biti potrebni pretresi tijela kako bi se osigurala bezbjednost u zatvoru ili spriječio nered ili kriminal (*Leroy i drugi protiv Francuske*, 2024, stavovi 95–98, koji se odnosio na pretres odjeće od strane specijalnih snaga posebno angažovanih da osiguraju bezbjednost u zatvoru tokom protesta zatvorskog osoblja nakon napada nožem na dva zatvorska službenika). U načelu isto važi na pretres uz skidanje odjeće (*Iwańczuk protiv Poljske*, 2001, stav 59; *Van der Ven protiv Nizozemske*, 2003, stav 60). Ipak, nasumični pretresi zatvorenika uz skidanje odjeće, bez legitimne svrhe, protivni su članu 3 (*Roth protiv Njemačke*, 2020, stavovi 70–72). Slično tome, izricanje disciplinskih kazni zbog odbijanja pretresa uz skidanje odjeće koji nisu neophodni, a uključivali su i analni pregled, mogu biti u suprotnosti sa članom 8. Konvencije (*Syrianos protiv Grčke*, stavovi 85–91). Čak i pojedinačni slučajevi pretresa uz skidanje odjeće mogli bi se smatrati ponižavajućim postupanjem s obzirom na način na koji je pretres uz skidanje odjeće izvršen, mogućnost da je njegov cilj bio poniženje i omalovažavanje i kada za to nije postojalo opravdanje (*Valašinas protiv Litvanije*, 2001, stav 117).

60. Na primjer, u predmetu *Van der Ven protiv Nizozemske*, 2003, stav 60, Sud nije smatrao sistemski nedjeljni pretres uz skidanje odjeće opravdanim jer ništa nedozvoljeno nije otkriveno tokom pretresa. U predmetu *Valašinas protiv Litvanije*, 2001, stav 117, Sud je smatrao da to što je podnositelj predstavke morao da skine svu odjeću u prisustvu žene, nakon čega su njegovi spolni organi i hrana dodirivani golim rukama, pokazalo jasan nedostatak poštovanja podnositelja predstavke i unizilo njegovo ljudsko dostojanstvo kršeći član 3. Konvencije.

61. U predmetu *Adamčo protiv Slovačke (br. 2)*, 2024, stavovi 82–103, podnositelj predstavke je stalno bio podvrgavan detaljnim pretresima uz skidanje odjeće (TSS) u dugom periodu zbog bezbjednosnih razloga. U odsustvu uvjerljivog opravdanja, utvrđeno je da mjera predstavlja „ponižavajuće” postupanje prema članu 3, iako ne i „neljudsko”, jer nije ispunila potreban nivo težine. Iako je odobrena prema domaćem pravu, primjena detaljnog pretresa uz skidanje odjeće u ovom slučaju je bila neselektivna i zanemarila je posebne okolnosti i ponašanje podnositelja predstavke, uprkos prisustvu složenog seta drugih bezbjednosnih mjera u zatvoru. Kumulativni uticaj tih pretresa doveo je do prekomjernog poniženja.

62. U predmetu *Iwańczuk protiv Poljske*, 2001, stav 58, Sud je smatrao neprihvatljivim to što je podnositelju predstavke naređeno da skine svu odjeću u prisustvu zatvorskih čuvara. Nasuprot tome, u predmetu *S.J. protiv Luksemburga (br. 2)*, 2013, stavovi 55–62, u kojem je zatvorenik bio podvrgnut pretresu tijela tako što je morao da se skine u otvorenoj kabini pred nekoliko stražara, Sud je smatrao da nije došlo do povrede člana 3. Sud je posebno naveo da raspored prostorija nije bio idealan, ali nije smatrao da bi se samo na osnovu tog rasporeda moglo zaključiti da su pretresi tijela obavljani u tom dijelu podrazumijevali stepen patnje ili poniženja koji je prevazilazio onaj koji je bio neizbježan. Pored toga, i posebno imajući u vidu pretres tijela u sporu u okviru ovog predmeta, nije bilo dokaza u spisu predmeta da je postojala bilo kakva želja za poniženjem, a i sam podnositelj predstavke nije tvrdio da su se stražari sa nepoštovanjem odnosili prema njemu ili da su se ponašali na način koji je ukazivao da pokušavaju da ga ponize.

63. Slično tome, u predmetu *Dejnek protiv Poljske*, 2017, stavovi 61–66. i 75–76, kada je pretres izvršen u skladu sa relevantnim domaćim regulatornim okvirom i nije uključio nijedan element omalovažavajućeg ili ponižavajućeg postupanja, Sud nije utvrdio povredu člana 3. Ipak, utvrdio je da je to što nije pruženo obrazloženje za pretrese tijela ili pretrese uz skidanje odjeće na domaćem nivou bilo u suprotnosti sa članom 8. Konvencije.

64. Štaviše, u svojoj sudskoj praksi Sud je smatrao da kada mjera ne predstavlja postupanje iz člana 3, ona ipak može biti protivna članu 8. Konvencije koji, između ostalog, štiti tjelesni i moralni integritet kao dio poštovanja privatnog života. Zahtjev za podvrgavanje pretresu uz skidanje odjeće predstavljaće miješanje prema prvom stavu člana 8. koje mora biti opravdano u skladu sa drugim stavom kao „predviđeno zakonom” i „neophodno u demokratskom društvu” zbog jednog ili više legitimnih ciljeva navedenih u istom. Prema ustaljenoj sudskoj praksi, pojam neophodnosti podrazumijeva da miješanje

odgovara gorućoj društvenoj potrebi, a posebno da bude srazmjerno legitimnom cilju kojem se teži (*Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2006, stav 43).¹²

65. Problem sa pretresima javlja se ne samo u pogledu zatvorenika, već i pretresa njihovih posjetilaca. U tom smislu Sud je smatrao da, kada su propisani postupci za pravilno sprovođenje pretresa lica van zatvora a koja najvjerojatnije nisu kriva ni za kakav prekršaj, zatvorske vlasti su dužne da se strogo pridržavaju tih zaštitnih mehanizama i da rigoroznim mjerama predostrožnosti zaštite dostojanstvo lica koja pretresaju od prekomjernog uznemiravanja (*Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2006, stav 48).

66. Što se tiče kontrole zatvorenika i upotrebe nadzornih kamera, Sud je smatrao da stavljanje lica pod stalni video nadzor dok je u pritvoru - što već predstavlja značajno ograničenje privatnosti - mora biti posmatrano kao ozbiljno miješanje u pravo pojedinca na poštovanje njegove privatnosti, kao elementa pojma „privatnog života” i stoga na scenu stupa član 8. Konvencije (*Van der Graaf protiv Nizozemske* (odl.), 2004; *Vasilică Mocanu protiv Rumunije*, 2016, stav 36).

67. U predmetu *Gorlov i drugi protiv Rusije*, 2019, stavovi 97–100) koji se odnosio na stalan video-nadzor ćelija zatvorenika, Sud je naglasio važnost uspostavljanja odgovarajućeg pravnog okvira koji reguliše primjenu takvih mjera. Naglasio je da zakon, iako daje upravama centara za pritvor u prekrivičnom postupku i kaznenih ustanova pravo da koriste video-nadzor, nije dovoljno jasno definisao obim tih ovlaštenja i način njihovog vršenja kako bi se pojedincu pružila odgovarajuća zaštita od proizvoljnosti. U predmetu o kome je riječ, domaći pravni okvir, kako ga tumače domaće vlasti, daje upravama centara za pritvor u prekrivičnom postupku i kaznenih ustanova neograničeno ovlaštenje da svakog pojedinca u prekrivičnom postupku ili nakon osude stave pod stalni - to jest, dnevni i noćni - video-nadzor, bezuslovno, u bilo kom dijelu ustanove, uključujući ćelije, na neodređeno vrijeme, bez periodičnih pregleda. U tim okolnostima, Sud je smatrao da domaće pravo nije nudilo praktično nikakve zaštitne mehanizme protiv zloupotreba od strane državnih službenika koji krše član 8. Konvencije.

68. Slično tome, Sud je utvrdio da, iako se nadzor nad komunikacijom u dijelu za posjete u zatvoru može legitimno vršiti iz bezbjednosnih razloga, sistemski nadzor i snimanje komunikacije iz drugih razloga predstavlja miješanje u pravo na poštovanje privatnog života i prepiske prema članu 8. Konvencije. U tom kontekstu, Sud je posebno naglasio zahtjev u pogledu zakonitosti, uključujući jasnoću i predvidivost relevantnog zakona (*Wisse protiv Francuske*, stavovi 29–34; vidjeti i *Doerga protiv Nizozemske*, stavovi 44–54, koji se odnosio na prisluškivanje, snimanje i čuvanje telefonskih razgovora).

I. Prevoz zatvorenika

69. Sud ima dugu sudsku praksu u pogledu uslova u kojima se podnositelji predstavki prebacuju zatvorskim kombijima od pritvorskih jedinica do sudova i obratno.¹³ Utvrdio je povredu člana 3. u mnogim predmetima u kojima su podnositelji predstavki prevoženi u ekstremno skućenim uslovima. Podnositelji predstavke su na raspolaganju imali manje od 0,5 kvadratnih metara prostora, a neki od njih i samo 0,25 kvadratnih metara (na primjer, *Yakovenko protiv Ukrajine*, 2007, stavovi 107–109; *Vlasov protiv Rusije*, 2008, stavovi 92–99; *Starokadomskiy protiv Rusije*, 2008, stavovi 55–60; *Retunsaica protiv Rumunije*, 2013, stav 78; *Radzhab Magomedov protiv Rusije*, 2016, stav 61).

70. Sud je također primijetio da je visina ćelija zatvorenika - 1,6 metara - nedovoljna da čovjek prosječne građe uđe ili stoji bez saginjanja, zbog čega su zatvorenici u kombiju sve vrijeme morali da budu u sjedećem položaju (*Idalov protiv Rusije* [VV], 2012, stav 103). Pored ograničenog prostora, broj

12. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

13. Vidjeti i, [Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, Rezolucija 2266 \(2019\) Zaštita ljudskih prava tokom premještanja zatvorenika](#).

zatvorenika u zatvorskim kombijima povremeno je premašivao nosivost, što je dodatno pogoršavalo situaciju podnositelja predstavke (*Vlasov protiv Rusije*, 2008, stav 93; *Retunsaica protiv Rumunije*, 2013, stav 78). Nedovoljna ventilacija tokom toplih dana i nedostatak grijanja kada bi motor kombija bio isključen također su zabilježeni kao otežavajući faktori (*Yakovenko protiv Ukrajine*, 2007, stav 109).

71. Uzeti su u obzir učestalost i broj putovanja u tim uslovima, kao i njihovo trajanje. Sud je utvrdio povredu člana 3. u predmetima u kojima su podnositelji predstavki tako putovali desetine, pa i stotine puta. Nasuprot tome, Sud je utvrdio da minimalni prag ozbiljnosti nije dostignut u predmetima u kojima je izloženost podnositelja predstavke takvim uslovima bila vremenski ograničena (*Seleznev protiv Rusije*, 2008, stav 59, kada je podnositelj predstavke imao tridesetominutne transfere u prenatrpanom zatvorskom kombiju; *Jatsõšõn protiv Estonije*, 2018, stav 45, kada je podnositelj predstavke odbio da nastavi put nakon što je prvo proveo dvadeset minuta u kombiju).

72. Što se tiče bezbjednosnih sredstava koje smanjuju rizik od povrede u vozilu u pokretu, Sud je utvrdio da odsustvo sigurnosnih pojaseva, samo po sebi, ne može dovesti do povrede člana 3 (*Voicu protiv Rumunije*, 2014, stav 63, *Jatsõšõn protiv Estonije*, 2018, stavovi 42–43). Ipak, primijetio je da odsustvo sigurnosnog pojasa ili ručki može pokrenuti pitanje prema članu 3. u određenim okolnostima i u kombinaciji sa drugim faktorima (*Engel protiv Mađarske*, 2010, stav 28, kada je podnositelj predstavke bio paraplegičar, a njegova kolica nisu bila fiksirana u vozilu u pokretu; *Tarariyeva protiv Rusije*, 2006, stavovi 112–117, kada je zatvorenik nakon operacije transportovan na nosilima u neadaptiranom zatvorskom kombiju).

73. Što se tiče uslova prevoza željeznicom, takve prigovore pretežno su ulagali osuđeni zatvorenici koji su prevoženi na velike udaljenosti na mjesta gdje je trebalo da izdržavaju kaznu zatvora. Ukupno trajanje prevoza bilo je između dvanaest sati i nekoliko dana. Veoma skućeni uslovi u kojima je više od deset ljudi bilo smješteno u prostoru od tri kvadratna metra bili su presudni da Sud utvrdi povredu člana 3 (*Yakovenko protiv Ukrajine*, 2007, stavovi 110–113; *Sudarkov protiv Rusije*, 2008, stavovi 63–69; *Dudchenko protiv Rusije*, 2017, stav 131). U jednom predmetu podnositelj predstavke je putovao sam u manjem kupeu od dva kvadratna metra 65 sati. Ipak, u skladu sa propisima koji regulišu prevoz pritvorenika, stražari su ga provjeravali i primoravali da mijenja položaj svaka dva sata. Sud je smatrao da je zbog toga došlo do uskraćivanja sna koje je predstavljalo teško fizičko i psihološko opterećenje za podnositelja predstavke (*Guliyev protiv Rusije*, 2008, stavovi 61–65).

74. Na osnovu prethodno navedene sudske prakse, u predmetu *Tomov i drugi protiv Rusije*, 2019, stavovi 123–128, Sud je utvrdio da je neophodan sljedeći pristup prevozu zatvorenika:

- ipak, snažna pretpostavka povrede javlja se kada se pritvorenici prevoze u prevoznim sredstvima u kojima postoji manje od 0,5 kvadratnih metara prostora po osobi. Da li su takvi skućeni uslovi rezultat prevoza prevelikog broja pritvorenika zajedno ili restriktivnog dizajna odjeljaka nije od važnosti za analizu Suda koja je usredsređena na objektivne uslove stvarnog prevoza i njihov uticaj na podnositelje predstavke, prije nego na njihove uzroke. Nizak plafon, posebno u kabinama za jednog zatvorenika, zbog koga se zatvorenici moraju saginjati, može pogoršati fizičke patnje i umor. Neodgovarajuća zaštita od spoljašnjih temperatura, kada zatvoreničke ćelije nisu dovoljno zagrijane ili provjetravane, predstavljat će otežavajuću okolnost;
- jaka pretpostavka o kršenju člana 3. može biti opovrgnuta samo u slučaju kratkog ili povremenog prevoza. Nasuprot tome, štetna dejstva prenatrpanosti povećavaju se uz duže trajanje i veću učestalost premještanja, čineći predmet u pogledu povrede jačim;
- što se tiče dužih putovanja, kao što su noćna putovanja vozom, pristup Suda bit će sličan onom koji se primjenjuje na pritvor u stacionarnim objektima u periodu uporedivog trajanja. Iako se ograničen prostor može tolerisati zbog kreveta na sprat, bilo bi nespojivo sa članom 3. ako bi zatvorenici bili lišeni noćnog sna zbog nedovoljnog broja mjesta za spavanje ili drugih neodgovarajućih uslova za spavanje. Faktori kao što su nemogućnost organizovanja individualnog mjesta za spavanje za svakog pritvorenika ili obezbjeđivanja odgovarajućeg

snabdijevanja pijaćom vodom i hranom ili pristupa toaletima ozbiljno pogoršavaju situaciju zatvorenika tokom prevoza i ukazuju na povredu člana 3;

- prilikom odlučivanja u predmetima koji se odnose na uslove premještaja, Sud će nastaviti da uzima u obzir standarde CPT i to da li ih države ugovornice poštuju.
- procjena povrede člana 3. ne može se svesti na čisto numerički obračun prostora dostupnog pritvoreniku tokom premještaja. Samo sveobuhvatni pristup posebnim okolnostima slučaja može obezbijediti tačnu sliku realnosti za lice koje se prevozi.

III. Kontakt sa spoljnim svijetom

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

Član 10. Konvencije

„1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. ...

2. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijegati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.”

Član 12. Konvencije

„Od trenutka kada postanu sposobni za brak, muškarac i žena imaju pravo da stupe u brak i zasnuju porodicu prema nacionalnim zakonima kojima se regulira ostvarivanje ovog prava.”

A. Porodični kontakti i posjete

75. U ustaljenoj sudskoj praksi Suda pritvor, poput svake druge mjere lišenja slobode lica, podrazumijeva inherentna ograničenja njegovog privatnog i porodičnog života. Ipak, suštinski dio prava zatvorenika na poštovanje porodičnog života je onaj u kome mu vlasti omogućavaju, ili po potrebi, pomažu da održava kontakt sa najužom porodicom (*Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015, stav 106, sa daljnjim referencama). U tom kontekstu, Sud također naglašava načelo rehabilitacije, to jest reintegracije osuđenog lica u društvo (*ibid.*, stavovi 121–122).

76. Svako miješanje u pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života mora biti opravdano u smislu člana 8. stav 2. Konvencije.¹⁴ Posebno, svaki zakon na kome se zasnivaju ograničenja porodičnih posjeta mora ispunjavati zahtjev „kvaliteta zakona” prema članu 8. U određenom broju predmeta protiv Rusije, Sud je utvrdio da taj zahtjev nije ispunjen zbog činjenice da je zakon dao organu koji je ostao zadužen za krivični postupak neograničeno diskreciono pravo da odobrava ili odbija posjete zatvoru i nije predvidio ništa što bi ograničilo obim diskrecionog prava i način njegovog ostvarivanja.

14. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

Sud je stoga smatrao da takav zakon lišava pritvorenika minimalnog stepena zaštite od proizvoljnosti ili zloupotrebe na koji građani imaju pravo u skladu sa vladavinom prava u demokratskom društvu (*Kungurov protiv Rusije*, 2020, stavovi 18–20).

77. Ipak, Sud je prihvatio da je neophodna određena mjera kontrole kontakata zatvorenika sa spoljnim svijetom i da ona sama po sebi nije nespojiva sa Konvencijom (*Aliev protiv Ukrajine*, 2003, stav 187; *Kyriacou Tsiakkourmas i drugi protiv Turske*, 2015, stav 303). Takve mjere mogle bi da obuhvate ograničenja broja porodičnih posjeta, nadzor nad takvim posjetama i, ukoliko je to opravdano prirodom krivičnog djela i posebnim individualnim karakteristikama pritvorenika, pritvorenik može biti podvrgnut specijalnom zatvorskom režimu ili specijalnim aranžmanima u pogledu posjeta (*Hagyó protiv Mađarske*, 2013, stav 84). Pored toga, Sud također nije utvrdio miješanje države u prava pritvorenika prema članu 8. u situacijama u kojima oni nisu pružili dovoljno dokaza da su tražili porodične posjete ili druge načine komunikacije sa svojim porodicama i prijateljima za koje su tvrdili da im nisu omogućeni (*Kyriacou Tsiakkourmas i drugi protiv Turske*, 2015, stav 304).

78. U tom kontekstu treba praviti razliku između primjene specijalnog zatvorskog režima ili specijalnih aranžmana u pogledu posjeta tokom krivičnih istraga, kada bi se mjere mogle opravdano smatrati neophodnim u cilju postizanja legitimnog cilja kome se teži i produžene primjene takvog režima. U tom smislu, neophodno je da relevantne vlasti izuzetno pažljivo procijene neophodnost produženja primjene posebnog režima (*Enea protiv Italije* [VV], 2009, stavovi 125–131; *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015, stav 124). Sud je također naglasio da član 8. Konvencije zahtjeva od država da uzmu u obzir interese zatvorenika i članova njegove porodice i da ih procijeni ne u opštem smislu, već u odnosu na konkretnu situaciju (*Deltuva protiv Litvanije*, 2023, stav 42; vidjeti i, na primjer, *Halit Kara protiv Turske*, 2023, stavovi 51–60).

79. U kontekstu zatvora visoke bezbjednosti, primjena mjera kao što je fizičko odvajanje može biti opravdana bezbjednosnim potrebama u zatvoru ili opasnošću da bi pritvorenik komunicirao sa kriminalnim organizacijama preko porodičnih kanala (*Lorsé i drugi protiv Nizozemske*, 2003, stavovi 83–86). Ipak, produžena zabrana direktnog kontakta može biti opravdana samo kada postoji istinska i kontinuirana opasnost te vrste (*Piechowicz protiv Poljske*, 2012, stavovi 205–222; *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015, stav 125).¹⁵

80. U predmetu *Trosin protiv Ukrajine*, 2012, stavovi 42–44, u kome je domaće pravo uvelo automatska ograničenja učestalosti, trajanja i različitih načina porodičnih posjeta za sve zatvorenike sa doživotnom kaznom zatvora u fiksnom periodu od deset godina, Sud je smatrao neprihvatljivim da zakon ne nudi nikakav stepen fleksibilnosti za utvrđivanje da li su takva stroga ograničenja prikladna ili zaista neophodna u svakom pojedinačnom slučaju iako su primjenjivana na zatvorenike osuđene na najvišu kaznu prema krivičnom zakonu. Sud je smatrao da regulisanje takvih pitanja ne bi trebalo da predstavlja nefleksibilna ograničenja i da se od država očekuje da izrade procjenu proporcionalnosti koja će omogućiti vlastima da uravnoteže suprotstavljene pojedinačne i javne interese i da uzmu u obzir pojedinosti svakog predmeta ponaosob.

81. Slično tome, u predmetu *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015, stavovi 127–149, Sud se bavio situacijom u kojoj je deset godina podnositelj predstavke mogao održavati kontakt sa spoljnim svijetom pisanom prepiskom, ali svi drugi oblici kontakta bili su predmet ograničenja: nije mogao da obavlja telefonske pozive, osim u hitnim slučajevima; mogao je da prima samo jednu posjetu dva odrasla posjetioca svakih šest mjeseci i to po četiri sata; također je bio odvojen od svojih rođaka staklenom pregradom, a blizu njih se stalno nalazio čuvar koji je mogao sve da čuje. Ograničenja, direktno nametnuta zakonom, primijenjena su na podnositelja predstavke samo zbog toga što je bio služio doživotnu kaznu zatvora, bez obzira na sve druge faktore. Režim se primjenjivao u fiksnom periodu od deset godina koji je mogao biti produžen u slučaju lošeg ponašanja, ali nije mogao biti skraćen. Ograničenja su kombinovana u okviru istog režima u fiksnom periodu i nisu mogla biti

15. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Specijalne mjere visoke bezbjednosti i sigurnosti”.

mijenjana. Sud je smatrao da su takva kombinacija različitih dugotrajnih i teških ograničenja mogućnosti podnositelja predstavke da prima posjete u zatvoru, kao i to što režim zatvorskih posjeta nije uzeo u obzir načelo proporcionalnosti i potrebu za rehabilitacijom i reintegracijom zatvorenika na izdržavanju dugih kazni, u suprotnosti sa članom 8. Konvencije.

82. *Kučera protiv Slovačke*, 2007, stavovi 127–134 odnosio se na ograničenja porodičnih posjeta pritvoreniku u pritvoru u prekrivičnom postupku. Sud je naglasio da, iako je postojala legitimna potreba da se spriječi podnositelj predstavke da ometa istragu, na primjer razmenom informacija sa svojom suprugom koja je bila suoptužena, nije bio uvjeren da je bilo neophodno uskratiti mu posjete supruge u periodu od trinaest mjeseci. Sud je naglasio da su, na primjer, mogli biti organizovani specijalni aranžmani u pogledu posjeta uz nadzor službenika. Također je bilo upitno da li su postojali relevantni i dovoljni razlozi za sprječavanje podnositelja predstavke da se sastaje sa suprugom u tako dugom periodu, s obzirom na patnju koju je prouzrokovala tako duga razdvojenost i činjenicu da je istraga praktično završena. U tim okolnostima, Sud je utvrdio kršenje člana 8 Konvencije.

83. U predmetu *Subaşı i drugi protiv Turske*, 2022, podnositelji predstavke su mogli da primaju određene posjete svoje djece preko nedjelje, ali nisu mogli u potpunosti da iskoriste svoje pravo na nedjeljne posjete djece zbog poklapanja sa njihovim rasporedima časova, a Sud je utvrdio da je to miješanje u pravo na poštovanje porodičnog života. Što se tiče proporcionalnosti miješanja, Sud je naglasio da član 8. Konvencije zahtijeva od država da uzmu u obzir interese zatvorenika i članova njegove porodice i da ih procijeni ne u opštem smislu, već u odnosu na konkretnu situaciju. Sud je naveo da regulisanje takvih pitanja ne može da predstavlja isti pristup za sve i da se od država očekuje da razviju svoju tehniku procjene proporcionalnosti koja će omogućiti vlastima da uravnoteže suprotstavljene pojedinačne i javne interese i da uzmu u obzir pojedinosti jednog predmeta, kao što su udaljenost doma pritvorenika od zatvora, da li pritvorenik ima djecu školskog uzrasta i da li će se organizacija posjeta poklapati sa školskim časovima. U tom kontekstu, Sud se također pozvao na Preporuku Komiteta ministara ([CM/Rec\(2018\)5](#)) o djeci roditelja zatvorenika koja podstiče vlasti da olakšaju komunikaciju između roditelja u zatvoru i njihove djece. Na osnovu činjenica predmeta, Sud je naveo da su zatvorske uprave, koristeći svoje diskreciono pravo da odrede dane nedjeljnih posjeta, donosile svoje odluke isključivo na osnovu razmatranja koja se odnose na kapacitet zatvora, a ne na osnovu odnosa zatvorenika sa njihovom djecom: planirano je da ograničenje posjeta na radne dane i uobičajeno radno vrijeme smanji broj posjetilaca kako bi vlastima bilo lakše da upravljaju posjetama. U isto vrijeme, domaći sudovi nisu razmotrili suprotstavljene interese niti su pažljivo razmotrili argumente podnositelja predstavke. Sud je stoga utvrdio povredu člana 8. Konvencije.

84. Nasuprot tome, u predmetu *Namik Yüksel protiv Turske*, 2024, stav 61, Sud nije utvrdio nikakvu povredu člana 8. u pogledu ograničenog kontakta podnositelja predstavke sa njegovim četvorogodišnjim sinom koji je boravio u istom zatvoru sa njegovom ženom. Sud je smatrao da su domaće vlasti, omogućavajući podnositelju predstavke jednosatne nedjeljne posjete sa sinom bez kontakta i jednosatne mesečne posjete uz kontakt sa ženom i sinom preduzele sve neophodne korake koji bi se razumno mogli od njih očekivati kako bi osigurali kontakt podnositelja predstavke sa djetetom.

85. Što se tiče bračnih posjeta, u predmetu *Dickson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2007, stav 81, Sud je naveo činjenicu da više od polovine država ugovornica dozvoljava bračne posjete zatvorenima koje podliježu različitim ograničenjima. Ipak, iako je Sud izrazio svoje odobrenje za evoluciju ka bračnim posjetama u nekoliko evropskih zemalja, on još ne tumači Konvenciju tako da nalaže državama ugovornicama da obezbijede takve posjete (*Aliev protiv Ukrajine*, 2003, stav 188). Shodno tome, države ugovornice bi mogle imati široko polje slobodne procjene prilikom utvrđivanja koraka koje treba preduzeti kako bi se osiguralo poštovanje Konvencije, uzimajući u obzir potrebe i resurse zajednice i pojedinaca. Ipak, problem bračnih posjeta nesumnjivo spada u djelokrug člana 8 (na

primjer, *Epnors-Gefners protiv Latvije*, 2012, stav 63, sa daljnjim referencama), a različita ograničenja u tom pogledu mogu pokrenuti pitanje diskriminacije prema članu 14. Konvencije.¹⁶

86. U predmetu *Dickson*, Sud je razmatrao pitanje odbijanja pristupa mogućnostima za vještačku oplodnju jednom paru: suprug je služio zatvorsku kaznu, a supruga je bila na slobodi. Sud nije utvrdio da bi dozvola pristupa mogućnostima za vještačku oplodnju predstavljala bilo kakav bezbjednosni problem ili značajna administrativna ili finansijske opterećenja za državu. Također je naglasio razvoj evropske kaznene politike u pravcu porasta relativne važnosti rehabilitacionog cilja kazne zatvora, posebno pri kraju duge zatvorske kazne. Iako je dozvola za postupak vještačke oplodnje moguća u izuzetnim slučajevima, prag koji je utvrdila zvanična politika od samog početka bio je postavljen toliko visoko u odnosu na to da nije dozvoljavao uravnoteženje suprotstavljenih pojedinačnih i javnih interesa i sprječavao je potrebnu procjenu proporcionalnosti ograničenja, kako nalaže Konvencija.

87. Slično tome, u predmetu *Lesław Wójcik protiv Poljske*, 2021, stavovi 118–135, Sud je utvrdio da sistem bračnih posjeta povezanih sa ponašanjem zatvorenika, koji također sadrži inherentan element diskrecije, nije protivan članu 8. Konvencije, pod uslovom da odluke domaćih vlasti u tom pogledu nisu proizvoljne ili očigledno nerazumne.

88. S tim u vezi treba napomenuti da u je predmetu *Chocholáč protiv Slovačke*, 2022, stavovi 52–56. i 76, Sud smatrao da ograničenje pristupa pornografskom materijalu u zatvoru, koje je uticalo na sposobnost podnosioca predstavke da vodi seksualni život, treba posmatrati u kontekstu odsustva prava na bračne posjete. Sud je također utvrdio da je takvo ograničenje uopšteno i neselektivno i da ne omogućuje potrebnu procjenu proporcionalnosti u pojedinačnom predmetu, što je u suprotnosti sa članom 8. Konvencije.

89. Sud se također bavio određenim brojem predmeta u kojima se radilo o odbijanju zahtjeva zatvorenika za dozvolu da posjeti bolesnog rođaka ili da prisustvuje sahrani rođaka prema članu 8. Konvencije (*Płoski protiv Poljske*, 2002, stavovi 26–39; *Schemkamper protiv Francuske*, 2005, stavovi 19–36; vidjeti i *Spînu protiv Rumunije (br. 2)* (odl.), 2024, stavovi 33–40, u kome je Sud ostavio otvorenim pitanje da li je bilo miješanja u član 8. u pogledu neosnovanog zahtjeva za porodičnu posjetu bolesnom rođaku koji je podnio zatvorenik). Ipak, Sud je utvrdio da odbijanje odsustva u cilju posjete bolesnom rođaku ne dostiže minimalni stepen težine kako bi spadao u djelokrug člana 3 (*Sannino protiv Italije* (odl.), 2005).

90. S tim u vezi, Sud je utvrdio da član 8. Konvencije ne garantuje pritvorenom licu bezuslovno pravo na odsustvo u cilju posjete bolesnom rođaku ili prisustva sahrani rođaka. Domaće vlasti treba da procijene svaki zahtjev na osnovu njegove suštine. Provjera Suda ograničena je na razmatranje spornih mjera u kontekstu prava podnosioca predstavke na osnovu Konvencije, uzimajući u obzir polje slobodne procjene ostavljeno državama ugovornicama. Sud je istovremeno naglasio da čak i ukoliko pritvorenik, zbog same prirode svoje situacije, mora biti predmet različitih ograničenja prava i sloboda, svako takvo ograničenje ipak mora biti opravdano kao neophodno u demokratskom društvu. Dužnost države je da pokaže da je takva neophodnost zaista postojala, to jest da pokaže postojanje goruće društvene potrebe (*Lind protiv Rusije*, 2007, stav 94). Sud posebnu pažnju poklanja neophodnosti da domaće vlasti izvrše detaljnu procjenu pojedinačnih okolnosti slučaja (*Vetsev protiv Bugarske*, 2019, stav 25).

91. U predmetima *Schemkamper*, *Sannino* i *Płoski* Sud je uzeo u obzir određene faktore kako bi procijenio da li su odbijanja odsustva u cilju posjete bolesnom rođaku ili prisustva sahrani rođaka bili „neophodni u demokratskom društvu” kao što su: faza krivičnog postupka protiv podnosioca predstavke, priroda krivičnog djela, karakter podnosioca predstavke, težina bolesti rođaka, stepen srodstva, mogućnost odsustva uz pratnju i tako dalje. Stoga je povreda člana 8. utvrđena u predmetu *Płoski* kada je podnositelj predstavke, koji nije bio osuđen, bio optužen za nenasilan zločin i tražio je odsustvo kako bi prisustvovao sahranama svojih roditelja koji su umrli u razmaku od mjesec dana, a

16. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Pravo na sklapanje braka”.

vlasti nisu dale ubjedljive razloge za odbijanje i nisu razmatrale mogućnost odsustva uz pratnju. Nasuprot tome, u predmetu *Sannino*, odbijanje je opravdano zbog toga što je podnositelj predstavke osuđen za ubistvo i imao tešku ličnost. Tražio je da ode u posjetu svom dedi koji mu nije bio blizak rođak i čije zdravstveno stanje nije bilo neizvjesno. U skorijem predmetu *Schemkamper*, Sud je također zaključio da je odbijanje opravdano jer otac podnositelja predstavke nije bio tako loše da nije mogao da posjeti podnositelja predstavke u zatvoru.

92. U predmetu *Lind*, stavovi 97–98, Sud nije utvrdio da su domaće vlasti prekoračile svoje polje slobodne procjene tako što su odbile zahtjev podnositelja predstavke da otputuje u inostranstvo i posjeti svog oca na samrtnoj postelji, kao i da prisustvuje oproštajnoj ceremoniji. Ipak, smatrao je da kada mu je odbijena predstavka za puštanje na slobodu, trebalo mu je obezbijediti alternativnu mogućnost da se oprost od oca na samrti. Sud nije smatrao da je telefonski razgovor koji je prekinut nakon jednog minuta predstavljao značajnu mogućnost da se podnositelj predstavke oprost od svog oca na samrti. Sud je stoga utvrdio povredu člana 8. Konvencije.

93. U predmetu *Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije*, 2019, stav 268, u kome je zahtjev podnositelja predstavke da prisustvuje sahrani svoje majke odbijen očigledno zbog toga što ga nije predao dovoljno unaprijed, Sud je naglasio da vremensko ograničenje koje je komplikovalo planiranje njegovog prisustva sahrani nije predstavljalo dovoljan razlog za odbijanje. Po mišljenju Suda, sahrane se obično dešavaju u vrlo kratkom periodu i generalno se posmatraju kao hitni slučajevi. U ovom predmetu bilo bi fizički moguće da podnositelj predstavke stigne na sahranu koja je održana narednog dana u istom gradu. Stoga je Sud zaključio da je odbijanje da se podnositelju predstavke dozvoli da prisustvuje sahrani bilo suprotno članu 8. Konvencije.

94. Nasuprot tome, predmet *Guimon protiv Francuske*, 2019, stavovi 37–52, odnosio se na odbijanje da se zatvorenici osuđeni za terorizam dozvoli da napusti zatvor pod pratnjom kako bi odala poštu svom preminulom ocu. Sud nije utvrdio kršenje člana 8. Konvencije. Sud je uzeo u obzir sljedeće elemente: kriminalni profil podnositeljice predstavke - bila je na izdržavanju nekoliko kazni zatvora za terorizam i nastavila je da podržava svoje članstvo u ETA; pratnja bi morala biti organizovana za udaljenost od skoro 650 km, a aranžmani za pratnju morali su biti posebno solidni; vrijeme na raspolaganju za pregled zahtjeva, kada bi konačna dozvola za odsustvo pod pratnjom bila izdata, bilo je nedovoljno da se organizuje pratnja koja bi se sastojala od službenika posebno obučenih za premještaj i nadzor zatvorenika osuđenog za terorizam i da se organizuje prethodna inspekcija prostorija; podnositeljica predstavke imala je redovne posjete članova porodice i prijatelja; sudske vlasti su napravile ravnotežu među datim interesima, to jest prava podnositeljice predstavke na poštovanje porodičnog života s jedne strane i javne sigurnosti i sprječavanja nereda i kriminala s druge.

95. U predmetu *Solcan protiv Rumunije*, 2019, stav 29, radilo se o zahtjevu pritvorenika u psihijatrijskoj ustanovi za privremeno puštanje na slobodu u cilju prisustva sahrani rođaka, a Sud je naglasio da se počinioci krivičnih djela koji pate od mentalnih bolesti i koji su smješteni u psihijatrijske ustanove nalaze u suštinski različitoj situaciji od ostalih pritvorenika, u smislu prirode i svrhe njihovog lišenja slobode. Shodno tome vlasti treba da procijene različite rizike kada pritvorenik iz psihijatrijske ustanove podnese zahtjev za privremeno puštanje na slobodu. Na osnovu činjenica slučaja Sud je posebno utvrdio da to što su domaći sudovi bezuslovno odbili odsustvo zbog smrti srodnika ili drugo rešenje kojim bi se omogućilo podnositeljici predstavke da prisustvuje sahrani svoje majke nije bilo u skladu sa dužnošću države da procijeni svaki pojedinačni zahtjev na osnovu suštine i pokaže da je ograničenje prava pojedinca da prisustvuje sahrani rođaka „neophodno u demokratskom društvu” u smislu značenja člana 8. stav 2. Konvencije.

B. Pravo na sklapanje braka

96. Sud je smatrao da zatvorenici imaju pravo na sklapanje braka garantovanom članom 12. Konvencije. Naglasio je da lična sloboda ne predstavlja neophodni preduslov na ostvarivanje prava na

sklapanje braka. Kazna zatvora lišava lice slobode kao i - neizbježno ili implicitno - određenih ljudskih prava i privilegija. To ipak ne znači da lice u pritvoru ne može, ili da može ali samo u veoma izuzetnim slučajevima, ostvarivati svoje pravo na sklapanje braka. Kako je Sud više puta ponovio, zatvorenik nastavlja da uživa osnovna ljudska prava i slobode koji nisu u suprotnosti sa osjećajem lišenja slobode, a vlasti bi trebalo da opravdaju svako dodatno ograničenje. Iako se takvo opravdanje može naći u pogledu bezbjednosti, posebno sprječavanja kriminala i nereda, koji neizbježno proističu iz okolnosti kazne zatvora, pritvorena lica ne gube svoje pravo garantovano članom 12. samo zbog svog statusa. U sistemu Konvencije također u kome su tolerancija i širokoumlje priznate karakteristike demokratskog društva, ne postoji prostor za bilo kakvo automatsko miješanje u prava zatvorenika, uključujući njihova prava da zasnuju bračnu zajednicu sa osobom po svom izboru, isključivo na osnovu argumenata kao šta - po mišljenju vlasti - može biti prihvatljivo ili uvredljivo za javno mnjenje (*Frasik protiv Poljske*, 2010, stavovi 91–93); vidjeti i *Chernetskiy protiv Ukrajine*, 2016, stav 29, u pogledu registrovanja razvoda zatvorenika).

97. U tom kontekstu, Sud je također naglasio da je izbor partnera i odluka da se sa tim partnerom sklopi brak, bilo na slobodi ili u pritvoru, strogo privatna i lična stvar i da ne postoji univerzalan ili opšte prihvaćeni obrazac za takav izbor ili odluku. Prema članu 12. uloga vlasti je da osiguraju ostvarivanje prava na sklapanje braka „u skladu sa nacionalnim zakonima” koji moraju biti u skladu sa Konvencijom; ipak, nije im dozvoljeno miješanje u odluku pritvorenog lica da zasnuje bračnu zajednicu sa osobom po svom izboru, posebno na osnovu toga da takav odnos nije za njih prihvatljiv ili da može vrijeđati javno mnjenje. Pored toga, podrazumijeva se da pritvorske ustanove niti su projektovane za sklapanje braka, niti se za isto svojevrijedno i obično biraju. Ono što treba riješiti u situaciji u kojoj pritvoreno lice želi da stupi u brak nije to da li je razumno za to lice da sklopi brak u zatvoru, već su to praktični aspekti vremena i svih potrebnih aranžmana koji bi mogli, kao što obično i hoće, biti predmet određenih uslova koje postave vlasti. U suprotnom ne mogu ograničiti pravo na sklapanje braka osim ako ne postoje važni razlozi koji proističu iz okolnosti kao što su opasnost po bezbjednost u zatvoru ili sprječavanje kriminala i nereda (*Frasik protiv Poljske*, 2010, stav 95).

C. Komunikacija Zaštita različitih sredstava komunikacije

98. Po pravilu, prepiska zatvorenika sa spoljnim svijetom zaštićena je članom 8. Konvencije, a posebno njegova komunikacija sa pravnim zastupnikom.¹⁷ U svojoj sudskoj praksi Sud je naglasio neophodnost osiguranja zaštite od proizvoljnosti u primjeni bilo koje mjere praćenja prepiske zatvorenika. Sud je konkretno naglasio potrebu za regulisanjem trajanja mjera praćenja prepiske zatvorenika, razloge kojima se opravdavaju takve mjere i obim i način vršenja diskrecionog prava datog vlastima u tom pogledu (*Enea protiv Italije* [VV], 2009, stav 143). Pored toga, kada se preduzmu mjere koje se miješaju u prepisku zatvorenika, izuzetno je važno navesti razloge miješanja, tako da podnositelj predstavke odnosno njegovi savjetnici budu sigurni da je zakon pravilno primijenjen na njega i da odluke donijete u njegovom predmetu nisu nerazumne niti proizvoljne (*Onoufriou protiv Kipra*, 2010, stav 113).

99. Stoga, na primjer, u predmetu *Petrov protiv Bugarske*, 2008, stavovi 39–45, Sud je utvrdio povredu člana 8. u pogledu mjera neselektivnog praćenja kompletne prepiske zatvorenika, bez pravljenja bilo kakve razlike između različitih kategorija lica sa kojima je zatvorenik vršio prepisku i u odsustvu jasnih pravila o vremenskim ograničenjima koja regulišu takvo praćenje. Štaviše, u tom predmetu vlasti nisu bile u obavezi da daju bilo kakve razloge za primjenu mjere praćenja u određenom slučaju. U takvim okolnostima Sud je naglasio da se, čak i uz određeno polje slobodne procjene u toj oblasti, praćenje kompletne prepiske podnosioca predstavke koja je na njega bila naslovljena i koja mu je stizala iz spoljašnjeg svijeta ne bi mogao smatrati gorućom društvenom potrebom ili srazmjerno legitimnom cilju kojem se teži.

17. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Pristup pravnim savjetima”. Vidjeti dalje i sudsku praksu prema članu 34. u pogledu komunikacije zatvorenika sa sudom u odjeljku ovog Vodiča o članu 34. „Komunikacija sa Sudom”.

100. U predmetu *Nuh Uzun i drugi protiv Turske*, 2022, Sud je utvrdio da je skeniranje i registrowanje privatne prepiske pritvorenika u sudskom elektronskom informacionom sistemu tokom značajnog perioda, bez obzira na to da li je prepiska sadržala osjetljive podatke ili ne, predstavljalo miješanje sa pravima pritvorenika prema članu 8. Sud je također utvrdio da se dato miješanje ne zasniva na odgovarajućem (pristupačnom i predvidivom) pravnom osnovu kako to nalaže zahtjev „predviđeno zakonom” člana 8. stav 2. Konvencije.

101. U predmetu *Uygun protiv Turske**, 2025, stavovi 65–70, zatvorske vlasti odbile su da pošalju pismo podnosioca predstavke njegovoj vjerenici jer je pasus u tom pismu protumačen kao dokaz o njegovoj kontinuiranoj umiješanosti u terorističku organizaciju za članstvo u kojoj je optužen. Istakavši da je pisana korespondencija bila jedino sredstvo komunikacije između podnosioca predstavke i njegove vjerenice, Sud je utvrdio da su razlozi za zadržavanje čitavog pisma od deset stranica bili relevantni, ali ne i dovoljni i da nisu uravnoteženi suprotstavljeni interesi.

102. U predmetu *Gullotti protiv Italije*, 2025, stavovi 36–44, na osnovu sudskog naloga izrečeno je dodatno ograničenje prava na prepisku podnosioca predstavke dok je već bio predmet posebnog režima pritvora kojim je bila ograničena komunikacija sa spoljašnjim svijetom. Sud je naveo nedostatak bilo kog izričitog pozivanja na konkretne okolnosti koje bi opravdale dodatno ograničenje i to što Vlada nije pružila prateću dokumentaciju: stoga je bilo teško utvrditi koje okolnosti su razmatrane, na koji način i u kojoj mjeri, prilikom odlučivanja o izricanju ograničenja.

103. Što se tiče telefonskih razgovora, član 8. sam po sebi ne garantuje takvo pravo, posebno ako postoje odgovarajuće mogućnosti za pisanu korespondenciju. Ukoliko postoji mogućnost telefonskih poziva, oni mogu, opet s obzirom na uobičajene i razumne zahtjeve kazne zatvora, također biti predmet ograničenja (*A.B. protiv Nizozemske*, 2002, stavovi 92–93; *Davison protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2010; *Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, 2014, stav 36). Ipak, svako takvo ograničenje mora ispunjavati zahtjeve drugog stava člana 8. U tom kontekstu, prethodno pomenuta razmatranja u pogledu prepiske zatvorenika predstavljaju faktore koje treba uzeti u obzir pri procjeni da li je miješanje „neophodno u demokratskom društvu” (*Lebois protiv Bugarske*, stav 62).

104. Na primjer, u predmetu *Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, 2014, Sud je utvrdio povredu člana 8. Konvencije zbog prakse zatvorskih vlasti da ograničavaju telefonske razgovore zatvorenika na kurdskom jeziku, a da ne pruže relevantne ili dovoljne razloge za takvo ograničenje. U predmetu *Lebois protiv Bugarske*, Sud je utvrdio povredu člana 8. zbog toga što su ograničenja upotrebe telefona u pritvoru u prekrivičnom postupku bila zasnovana na internim nalozima kojima podnosilac predstavke nije imao dovoljan pristup. Predmet *Danilevich protiv Rusije*, stavovi 51–65 odnosio se na zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora pod strogim zatvorskim režimom. Sud je utvrdio da, kada se održavanje kontakta sa porodicom pisanom korespondencijom odnosno posjetama smatra nedovoljnim, potpuna zabrana telefonskih poziva osim u hitnim situacijama predstavlja nesrazmjerno miješanje u pravo podnosioca predstavke na poštovanje privatnog i porodičnog života čime se krši član 8 (za dalje primjere u sudskoj praksi suda, *ibid*, stavovi 49–50).

105. Nasuprot tome, u predmetu *Davison protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2010, Sud je proglasio neprihvatljivom očigledno neosnovani prigovor zatvorenika da je cijena telefonskog razgovora sa telefona u zatvoru bila veća od cijene poziva iz javne govornice ukoliko je poziv trajao duže od određenog vremenskog perioda. Iako je priznao ograničena finansijska sredstva dostupna podnosiocu predstavke i nedostatke povezane sa pisanom korespondencijom, Sud je ipak primijetio da je podnosilac predstavke mogao da ostvaruje redovan telefonski kontakt sa porodicom, iako ne tako slobodno ili ekonomično kao što bi možda želio. Štaviše, iako bi se moglo reći da politika državnih vlasti u smislu primjene više cijene za duže telefonske razgovore iz zatvora kako bi subvencionisale troškove kraćih poziva može predstavljati miješanje u prava podnosioca predstavke prema članu 8, Sud je smatrao da je politika težila „legitimnom cilju” i da je bila „neophodna u demokratskom društvu.” U predmetu *Bădulescu protiv. Portugala*, 2020, stav 36, Sud je utvrdio da ograničenje dužine telefonskih razgovora zatvorenika na pet minuta dnevno nije bilo nesrazmjerno u smislu člana 8.

stav 2, posebno s obzirom na potrebu da se dozvoli i drugim zatvorenicima istog zatvora da svakodnevno pozivaju svoje porodice.

106. Slično kontaktima telefonom, Sud je smatrao da se član 8. ne može tumačiti tako da garantuje zatvorenicima pravo na komunikaciju sa spoljašnjim svijetom putem online sredstava, posebno kada su mogućnosti za kontakt alternativnim sredstvima dovoljne i odgovarajuće. U predmetu *Ciupercescu protiv Rumunije (br. 3)*, 2020, stavovi 104–111, u okolnostima privremenog odsustva odgovarajućeg pravnog i infrastrukturnog okvira koji je omogućavao podnositelju predstavke da komunicira sa svojom suprugom online (što je bilo predviđeno kao pravo prema domaćem pravu), Sud stoga nije utvrdio nikakav problem prema članu 8. na osnovu toga što je dato ograničenje trajalo tokom relativno kratkog perioda (približno godinu dana) i što je tokom tog perioda podnositelj predstavke imao mogućnost da prima posjete i telefonom razgovara sa svojom suprugom.

107. Sud je također razmatrao pristup zatvorenika internetu u okviru člana 10. Konvencije.¹⁸

108. U predmetu *Kalda protiv Estonije*, 2016, stav 43, podnositelj predstavke žalio se da je, kao zatvorenik, želio da mu bude dozvoljen pristup - konkretno, putem interneta – informacijama objavljenim na određenim web-sajtovima. Prilikom razmatranja ovog prigovora, Sud je naglasio da, obzirom na svoju dostupnost i sposobnost skladištenja i prenošenja ogromnih količina informacija, internet igra važnu ulogu u poboljšanju pristupa javnosti vijestima i olakšavanju širenja informacija uopšte. Ipak, kazna zatvora neizbježno obuhvata niz ograničenja komunikacije zatvorenika sa spoljašnjim svijetom, uključujući i ograničenje njihove mogućnosti da primaju informacije. Sud je stoga smatrao da se član 10. ne može tumačiti tako da nameće opštu obavezu pružanja pristupa internetu, ili određenim internet sajtovima, za zatvorenike. Ipak, Sud je utvrdio da ukoliko domaće pravo dozvoljava pristup određenim sajtovima na kojima se nalaze pravne informacije, ograničenje pristupa drugim sajtovima koji također sadrže pravne informacije predstavlja miješanje u pravo na primanje informacija (*ibid.*, stavovi 44–45).

109. Na osnovu činjenica predmeta, Sud je zaključio da su web-sajtovi kojima je podnositelj predstavke tražio pristup pretežno sadržali pravne informacije i informacije koje se odnose na osnovna prava, uključujući prava zatvorenika. Dostupnost takvih informacija unapređivala je svijest javnosti i poštovanje ljudskih prava. Domaći sudovi koristili su te informacije i podnositelju predstavke je također bio potreban pristup njima u cilju zaštite svojih prava u sudskom postupku. Pored toga, Sud je primijetio da se, u određenom broju instrumenata Vijeća Evrope i drugih međunarodnih instrumenata, pristup internetu sve više shvata kao pravo i da je bilo poziva na izradu djelotvornih politika za postizanje univerzalnog pristupa internetu i prevazilaženje „digitalne podjele”. Sud je također naveo da je sve više usluga i informacija dostupno samo na internetu. Konačno, Sud je naglasio činjenicu da su već dostupni neophodna tehnička oprema i mogućnosti za pristup zatvorenika internetu (*Kalda protiv Estonije*, 2016, stavovi 48–54; vidjeti i *Ramazan Demir protiv Turske*, 2021, stavovi 30–48).

110. Slično tome, u predmetu *Jankovskis protiv Litvanije*, 2017, stavovi 59–64, u kojem se podnositelj predstavke žalio na ograničen pristup web-sajtu Ministarstva obrazovanja i nauke zbog čeka nije mogao da dobije informacije u pogledu obrazovanja, Sud je utvrdio povredu člana 10. Konvencije. Uputio je na načela razmotrena u *Kalda* i posebno naglasio prirodu informacija koje je podnositelj predstavke nastojao da dobije, a koje su također bile relevantne za njegovu društvenu reintegraciju.

---

18. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

IV. Zdravstvena zaštita u zatvoru

Član 2. Konvencije

„1. Pravo na život svakog čovjeka zaštićeno je zakonom. ...”

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

A. Opšta načela

111. U sudskoj praksi Suda, problemi u pogledu medicinskog liječenja zatvorenika uglavnom se javljaju prema članu 3. Konvencije. U nekim situacijama, u slučajevima sumnjive smrti zatvorenika također se može javiti problem prema članu 2. Konvencije.¹⁹ Također se mogu javiti problemi prema članu 8. Konvencije.²⁰

112. U skladu sa članom 2. Sud je naglasio da takva odredba nalaže državama ne samo da se uzdrže od namjernog i nezakonitog lišenja života, već i propisuje pozitivnu obavezu državama da preduzmu odgovarajuće korake da zaštite živote lica u svojoj nadležnosti. U kontekstu zatvorenika, Sud je prethodno imao priliku da naglasi da se lica u pritvoru nalaze u ranjivom položaju i da su vlasti dužne da ih zaštite (*Mustafayev protiv Azerbejdžana*, 2017, stav 53). Obaveza zaštite života pojedinaca u pritvoru podrazumijeva obavezu vlasti da im pruže medicinsku njegu neophodnu za zaštitu njihovih života (*Jasinskis protiv Latvije*, 2010, stav 60; *Hilmioğlu protiv Turske* (odl.), 2020, stav 70), što, u okolnostima predmeta, također može uključivati odgovarajuću zaštitu i liječenje mentalnog zdravlja (*Pintus protiv Italije*, 2024, stavovi 46–54).

113. Po opštem pravilu, sama činjenica da je pojedinac preminuo u sumnjivim okolnostima dok je bio lišen slobode trebalo bi da pokrene pitanje o tome da li je država ispunila svoju obavezu da zaštiti pravo na život tog lica (*Karsakova protiv Rusije*, 2014, stav 48). Država je dužna da objasni sve povrede pretrpljene dok je lice bilo lišeno slobode, što je obaveza posebno stroga kada pojedinac premine (*Mustafayev protiv Azerbejdžana*, 2017, stav 54).

114. Pored toga, član 3. nameće obavezu državi da zaštiti fizičko blagostanje lica lišenih slobode tako što će im, između ostalog, obezbijediti potrebnu medicinsku njegu (*Kudła protiv Poljska* [VV], 2000, stav 94; *Paladi protiv Moldavije* [VV], 2009, stav 71; *Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016, stav 136). Stoga je Sud u mnogim prilikama smatrao da nedostatak odgovarajuće medicinske njege može predstavljati postupanje suprotno članu 3 (*ibid.*; *Wenerski protiv Poljske*, 2009, stavovi 56–65). To se može odnositi i na ograničenja pristupa podnosioca predstavke zdravstvenoj zaštiti u kontekstu kućnog pritvora (*Narbutas protiv Litvanije*, 2023, stavovi 170–177).

115. Ipak, neosnovana tvrdnja da nije bilo medicinske njege, da je zakasnila ili da na drugi način nije bila zadovoljavajuća obično nije dovoljna da otkrije pitanje prema članu 3. Konvencije. Vjerodostojan

19. Vidjeti i [Vodič o članu 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

20. Vidjeti i [Vodič o članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

prigovor bi obično trebalo da obuhvati, između ostalog, dovoljno informacija o datom medicinskom stanju, medicinsku terapiju koja je tražena, pružena ili odbijena, kao i određene dokaze - poput izvještaja stručnjaka - koji mogu otkriti ozbiljne nedostatke u medicinskoj njezi podnositelja predstavke (*Krivolapov protiv Ukrajine*, 2018, stav 76, sa daljnjim referencama).

116. „Adekvatnost” medicinske pomoći ostaje najteži element koji treba utvrditi. U svojoj procjeni ovog problema, Sud se rukovodi testom dužne pažnje jer je obaveza države da liječi ozbiljno bolesnog pritvorenika predstavlja obavezu primjene svih raspoloživih sredstava, a ne postizanja rezultata. Sama činjenica da je zdravstveno stanje podnositelja predstavke pogoršano, iako u početnoj fazi može dovesti do određenih sumnji u pogledu adekvatnosti liječenja u zatvoru, kao takva nije dovoljna za utvrđivanje povrede pozitivnih obaveza države prema članu 3. Konvencije, ukoliko je moguće ustanoviti da su relevantne domaće vlasti blagovremeno primijenile sve moguće medicinske mjere savjesno se trudeći da spriječe razvoj date bolesti (*Goginashvili protiv Gruzije*, 2011, stav 71). Sama činjenica da je pritvorenika pregledao ljekar i propisao mu određeni oblik liječenja ne može automatski dovesti do zaključka da je pružena medicinska pomoć bila adekvatna (*Hummatov protiv Azerbejdžana*, 2007, stav 116). Vlasti također moraju osigurati da se vodi sveobuhvatna medicinska evidencija o zdravstvenom stanju pritvorenika i liječenju koje mu se pruža tokom pritvora (*Khudobin protiv Rusije*, 2006, stav 83; *Eldar Hasanov protiv Azerbejdžana*, 2024, stav 104), da su dijagnoza i njega pravovremeni i tačni (*Melnik protiv Ukrajine*, 2006, stavovi 104–106), te da, kada to zahtijeva priroda medicinskog stanja, nadzor bude redovan i sistematičan i da obuhvata sveobuhvatnu terapijsku strategiju usmjerenu na adekvatno liječenje zdravstvenih problema pritvorenika ili sprječavanje njihovog pogoršanja, a ne samo na simptomatsko saniranje (*Amirov protiv Rusije*, 2014, stav 93).

117. Vlasti također moraju pokazati da su stvoreni neophodni uslovi za stvarno sprovođenje propisanog liječenja (*Holomiov protiv Moldavije*, 2006, stav 117). Zatvorske vlasti moraju ponuditi zatvoreniku liječenje koje odgovara bolestima koje su dijagnostikovane kod zatvorenika. U slučaju različitih medicinskih mišljenja o liječenju neophodnom kako bi se na odgovarajući način osiguralo zdravlje zatvorenika, može biti neophodno da zatvorske vlasti i domaći sudovi pribave dodatne savjete specijalizovanog medicinskog stručnjaka kako bi ispunili svoju pozitivnu obavezu prema članu 3. Odbijanje vlasti da dozvoli nezavisnu specijalizovanu medicinsku pomoć koju treba pružiti zatvoreniku sa ozbiljnim medicinskim stanjem, na njegov zahtjev, predstavlja element koji je Sud uzeo u obzir u svojoj procjeni da li država ispunjava član 3. (*Wenner protiv Njemačke*, 2016, stav 57).

118. Pored toga, medicinska njega koja se pruža u zatvorskim ustanovama mora biti odgovarajuća, to jest, na nivou uporedivom sa nivoom kojim su se državne vlasti obavezale da pruže stanovništvu u cjelini. To ne znači da se svakom pritvoreniku mora garantovati isti nivo medicinske njege koja je dostupna u najboljim zdravstvenim ustanovama izvan zatvora (*Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016, stav 137; *Cara-Damiani protiv Italije*, 2012, stav 66).

119. U cjelini, kao što je Sud objasnio, zadržava dovoljno fleksibilnosti u definisanju potrebnog standarda zdravstvene zaštite i donosi odluke u svakom pojedinačnom slučaju. Standard bi trebalo da bude „u skladu sa ljudskim dostojanstvom” pritvorenika, ali bi također trebalo da uzme u obzir „praktične zahtjeve kazne zatvora” (*Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016, stav 137; *Aleksanyan protiv Rusije*, 2008, stav 140; *Patranin protiv Rusije*, 2015, stav 69).

120. U kontekstu zdravstvene zaštite u zatvoru, Sud također pridaje posebnu važnost zaštiti medicinskih podataka zatvorenika. Zaštita ličnih podataka, a posebno medicinskih podataka, od suštinske je važnosti za uživanje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, kako je zagarantovano članom 8. Konvencije. Poštovanje povjerljivosti zdravstvenih podataka predstavlja ključni princip u pravnim sistemima svih strana ugovornica Konvencije. Presudno je ne samo poštovati osjećaj privatnosti pacijenta nego i očuvati njegovo/njeno povjerenje u medicinsku profesiju i zdravstvene službe uopšte. Bez takve zaštite, osobe kojima je potrebna medicinska pomoć mogle bi biti odvrćane od otkrivanja ličnih i intimnih informacija potrebnih za odgovarajuće liječenje, pa čak i od traženja medicinske pomoći, čime bi ugrozile vlastito zdravlje (*Szuluk protiv Ujedinjenog*

Kraljevstva, 2009, stav 47). Stoga praćenje medicinske prepiske zatvorenika može pokrenuti pitanje prema članu 8. Konvencije (*ibid.*, stavovi 49–55). Slično tome, otkrivanje medicinskih podataka pritvorenika u kontekstu sudskog postupka koji se odnosi na odluku o njegovom pritvoru u prekrivičnom postupku može pokrenuti pitanje prema članu 8 (*Frâncu protiv Rumunije*, 2020, stavovi 57–61).

B. Fizičke bolesti, invaliditet i starost

121. Ne može se isključiti da pritvor lica koje je bolesno može pokrenuti pitanja prema članu 3. Konvencije. Zdravlje, godine života i težak fizički invaliditet su neki od faktora koje treba uzeti u obzir u skladu sa ovim članom (*Mouisel protiv Francuske*, 2002, stav 38).

122. Član 3. Konvencije se ne može tumačiti kao opšta obaveza puštanja pritvorenika na slobodu iz zdravstvenih razloga ili njegovog prevoza u javnu bolnicu, čak i ukoliko ima bolest koju je posebno teško liječiti. Ipak, ta odredba zahtijeva od države da osigura da zatvorenici borave u uslovima koji su u skladu sa poštovanjem ljudskog dostojanstva, da ih način i metoda izvršenja mjere ne izlažu tjeskobi ili teškoćama intenziteta koji premašuje neizbježni nivo patnje svojstven pritvoru, te da su, imajući u vidu praktične zahtjeve kazne zatvora, njihovo zdravlje i dobrobit adekvatno zaštićeni, recimo tako što im se pruža neophodna medicinska pomoć (*Grimailovs protiv Latvije*, 2013, stav 150; *Yunusova i Yunusov protiv Azerbejdžana*, 2016, stav 138). Stoga u posebno ozbiljnim slučajevima mogu nastati situacije u kojima pravilno sprovođenje kazneno-popravnog sistema zahtjeva primjenu pravnih lijekova u obliku humanitarnih mjera (*Enea protiv Italije* [VV], 2009, stav 58).

123. Stoga, na primjer, u *Serifis protiv Grčke*, 2006, stavovi 34–36) Sud je utvrdio da su uprkos ozbiljnosti bolesti koju je podnositelj predstavke imao (paraliza i multipla skleroza), vlasti su tokom pritvora odugovlačile sa pružanjem medicinske pomoći koja bi odgovarala njegovim stvarnim potrebama, zbog čega je bio izložen teškoćama intenziteta koji je premašivao neizbježan nivo patnje svojstven pritvoru, u suprotnosti sa članom 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *Holomiov protiv Moldavije*, 2006, stavovi 117–122, Sud je naglasio da ključno pitanje za njegovu procjenu nije bilo odsustvo medicinske njege uopšte, već odsustvo adekvatne medicinske njege za konkretno stanje podnositelja predstavke. U datom predmetu Sud je posebno primjetio da, iako je podnositelj predstavke imao ozbiljne bolesti bubrega koje su predstavljale ozbiljne rizike po njegovo zdravlje, proveo je u zatvoru skoro deset godina bez odgovarajuće medicinske njege. Stoga je utvrdio da je patnja podnositelja predstavke predstavljala neljudsko i ponižavajuće postupanje u smislu člana 3. Konvencije. Sličan zaključak donijet je i u nekoliko predmeta koji su se odnosili na različite srčane probleme (vidjeti na primjer, *Ashot Harutyunyan protiv Armenije*, 2010, stavovi 105–116; *Kolesnikovich protiv Rusije*, 2016, stavovi 72–81).

124. U predmetu *V.D. protiv Rumunije*, 2010, stavovi 94–100, Sud se bavio prigovorom zatvorenika sa ozbiljnim dentalnim problemima (praktično nije imao zube), koji nije mogao da dobije zubnu protezu jer nije imao novca da je plati. Sud je smatrao da je došlo do povrede člana 3. Konvencije. Posebno je primjetio da su medicinske dijagnoze bile na raspolaganju vlastima i da je u njima bila navedena potreba da podnositelj predstavke ima protezu, ali mu ista nije bila obezbijeđena. Kao zatvorenik, podnositelj predstavke mogao je da dobije protezu samo tako što bi punu cijenu snosio sam. Pošto njegovo osiguranje nije pokrivalo cijenu i nije imao neophodna finansijska sredstva - što je činjenica sa kojom su vlasti bile upoznate i koju su prihvatale - nije bio u mogućnosti da dobije protezu. Te činjenice bile su Sudu dovoljne da zaključi da pravila o socijalnoj zaštiti zatvorenika, prema kojima je bio utvrđen dio troškova za proteze koji moraju da plate, nisu bila primijenjena zbog administrativnih prepreka. Također nije postojalo zadovoljavajuće objašnjenje o tome zašto podnositelju predstavke nije obezbijeđena proteza nakon što je postalo moguće da njenu punu cijenu pokrije država.

125. Sud je također utvrdio povredu člana 3. Konvencije u pogledu nedostataka u obezbjeđivanju liječenja potrebnog za različite druge dijagnoze odnosno pristupa relevantnim medicinskim pomoćnim

sredstvima, kao što su problemi sa vidom i oduzimanje naočara od zatvorenika (*Slyusarev protiv Rusije*, 2010, stavovi 34–44; vidjeti i *Xiros protiv Grčke*, 2010, stavovi 84–90) ili nedostatak ortopedske obuće (*Vladimir Vasilyev protiv Rusije*, 2012, stavovi 67–68) ili kolica (*Shirkhanyan protiv Armenije*, 2022, stavovi 164–165). S tim u vezi, treba napomenuti i da neopravdana kašnjenja u postavljanju dijagnoze ili pružanju liječenja mogu dovesti do povrede člana 3. Konvencije (*Nogin protiv Rusije*, 2015, stav 97, u pogledu kašnjenja u operaciji oka dijabetičara; *Kondrulin protiv Rusije*, 2016, stav 59, u pogledu kašnjenja u postavljanju dijagnoze; nasuprot tome, vidjeti, *Normantowicz protiv Poljske*, 2022, stavovi 84–95, u kojem su se vlasti dosljedno i ozbiljno trudile da omoguće specijalistički tretman (operaciju) podnositelju predstavke, ali je postupak morao biti stalno odlagan tokom nekoliko godina zbog niza nezavisnih dešavanja i stava samog podnositelja predstavke).

126. U nekim slučajevima, neopravdano odbijanje da se zatvorenik prebaci u civilnu bolnicu radi liječenja kada u zatvoru nije bilo specijalista i opreme za njegovo liječenje, može predstavljati povredu člana 3 (*Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije* [VV], 2016, stav 183). Pored toga, u predmetu *Dorneanu protiv Rumunije*, 2017, stavovi 93–100, koji se odnosio na zatvorenika koji je u vrijeme kada je primljen u zatvor već imao bolest sa prognozom da će još vrlo kratko živjeti, Sud je naveo da kako je bolest podnositelja predstavke napredovala, tako je za njega postalo nemoguće da je podnosi u zatvorskom okruženju. Sud je stoga smatrao da su domaće vlasti odgovorne za preduzimanje specijalnih mjera u tom smislu zbog humanitarnih razloga. Ipak, pošto domaće vlasti nisu uspjele da na pravilan način razmotre prikladnosti i neophodnost daljeg zadržavanja podnositelja predstavke u pritvoru, Sud je utvrdio povredu člana 3 (vidjeti i *Gülay Çetin protiv Turske*, 2013, stavovi 114–125, i *Cosovan protiv Republike Moldavije*, 2022, stavovi 79–90).

127. Također treba napomenuti da Sud pridaje posebnu važnost pravilnom vođenju medicinske evidencije u pritvoru. U predmetu *Iacov Stanciu protiv Rumunije*, 2012, stavovi 180–186, u kojem je podnositelj predstavke naveo da je dobio niz hroničnih i ozbiljnih bolesti tokom pritvora, Sud je utvrdio da su uslovi u zatvoru kojima je podnositelj predstavke bio izložen predstavljali neljudsko i ponižavajuće postupanje kao povredu člana 3. Konvencije. Sud posebno nije bio uvjeren da je podnositelj predstavke dobio adekvatnu medicinsku njegu u zatvoru. O njegovom zdravstvenom stanju i terapiji koja mu je propisana i koja je primjenjivana nije vođena sveobuhvatna evidencija. Stoga nije bilo moguće redovno i sistematično praćenje njegovog zdravstvenog stanja. Nije bilo nikakve sveobuhvatne terapijske strategije usmjerene na liječenje njegovih bolesti ili sprječavanja njihovog pogoršanja. Zbog toga se tokom godina zdravlje podnositelja predstavke ozbiljno pogoršalo.

128. Što se tiče liječenja osoba sa invaliditetom, Sud je utvrdio da bi vlasti, kada odluče da smjeste i drže osobu sa invaliditetom u neprekinutom pritvoru, trebalo da pokažu posebnu pažnju kako bi garantovale uslove koji odgovaraju posebnim potrebama koje se javljaju usljed invaliditeta te osobe (*Z.H. protiv Mađarske*, 2012, stav 29; *Grimailovs protiv Latvije*, 2013, stav 151, sa daljnjim referencama).

129. Tako je, na primjer, u predmetu *Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stavovi 25–30, Sud utvrdio da pritvaranje osobe sa teškim invaliditetom u uslovima gdje joj je bilo izuzetno hladno, u kojima je postojao rizik da se na njenom tijelu jave rane jer joj je krevet bio previše tvrd ili do njega nije mogla da dođe, i u kojima nije mogla da ode u toalet ili održava ličnu higijenu bez izuzetnih poteškoća, predstavljalo ponižavajuće postupanje suprotno članu 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *D.G. protiv Poljske*, 2013, stav 177, Sud je utvrdio da pritvaranje zatvorenika u kolicima sa paraplegijom i nizom drugih zdravstvenih problema u uslovima u kojima nije imao neograničeno i kontinuirano snabdijevanje ulošcima za inkontinenciju i kateterima i neograničen pristup tušu, u kojima je prepušten ostalim zatvorenici sa kojima je dijelio ćeliju za pomoć i u kojima nije mogao da održava ličnu higijenu bez izuzetnih poteškoća, predstavljalo povredu člana 3.

130. Nasuprot tome, u predmetu *Zarzycki protiv Poljske*, 2013, stav 125, koji se odnosio na zatvorenika sa invaliditetom kome su amputirane obje podlaktice, Sud je posebno naveo proaktivan stav zatvorske uprave u pogledu podnositelja predstavke (bile su mu na raspolaganju besplatne

osnovne mehaničke proteze, kao i mala nadoknada za biomehaničke proteze). Sud je stoga smatrao da su vlasti podnositelju predstavke obezbijedile redovnu i odgovarajuću pomoć neophodnu usljed njegovih posebnih potreba. Stoga je sud utvrdio da, iako je zatvorenik sa amputiranim podlakticama bio osjetljiviji na poteškoće pritvora, postupanje prema podnositelju predstavke u ovom predmetu nije doseglo prag težine koji bi predstavljao ponižavajuće postupanje suprotno članu 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *Laniauskas protiv Litvanije*, 2022, Sud je utvrdio da dalje zadržavanje u pritvoru zatvorenika sa ozbiljnim poremećajem vida nije bio protivan članu 3. s obzirom da su mu u pritvoru obezbijedeni neophodna medicinska njega i terapija i da se nikada nije požalilo zatvorskim vlastima na poteškoće u svakodnevnom životu, niti je zatražio bilo kakvu dodatnu pomoć.

131. Pored toga, Sud je smatrao da pritvaranje zatvorenika sa invaliditetom u zatvor u kome nije mogao da se kreće, a posebno nije mogao samostalno da napušta ćeliju, predstavlja ponižavajuće postupanje (*Vincent protiv Francuske*, 2006, stav 103; vidjeti i *Grimailovs protiv Latvije*, 2013, stavovi 157–162). U predmetu *Arutyunyan protiv Rusije*, 2012, stav 77, pri utvrđivanju povrede člana 3, Sud je posebno naveo da je u periodu od skoro petnaest mjeseci, podnositelj predstavke koji je imao invaliditet i mogao da se kreće samo u kolicima, bio primoran da se barem četiri puta nedjeljno četiri puta penje i spušta stepenicama na putu do dugotrajnih, komplikovanih i zamornih medicinskih postupaka koji su bili od suštinske važnosti za njegovo zdravlje, što mu je nesumnjivo izazvalo bespotrebnu bol i izložilo ga nerazumnom riziku od ozbiljnog oštećenja zdravlja.

132. Sud je također utvrdio da je prepuštanje zatvorenika sa ozbiljnim fizičkim invaliditetom da se oslanja na ostale zatvorenike sa kojima je dijelio ćeliju da mu pomažu u korištenju toaleta, kupanju i oblačenju ili svlačenju, doprinijelo zaključku da su uslovi u pritvoru predstavljali ponižavajuće postupanje (*Engel protiv Mađarske*, 2010, stavovi 27. i 30; vidjeti i *Helhal protiv Francuske*, 2015, stav 62; *Topekhin protiv Rusije*, 2016, stav 86). Uopšte uzev, Sud je izrazio sumnje u adekvatnost zaduživanja nekvalifikovanih lica da se staraju o pojedincu koji ima ozbiljnu bolest (*Potoroc protiv Rumunije*, 2020, stav 77). Pored toga, u predmetu *Hüseyin Yildirim protiv Turske*, 2007, stav 84, Sud je utvrdio da je premještanje zatvorenika sa invaliditetom predstavljao ponižavajuće postupanje jer su za njega bili zaduženi žandarmi koji svakako nisu bili kvalifikovani da predvide medicinske rizike pomjeranja osobe sa invaliditetom.

133. Na kraju treba napomenuti da se prema Konvenciji može javiti problem u pogledu produženog pritvora starijih zatvorenika, posebno onih sa zdravstvenim problemima. S tim u vezi, Sud je primijetio da njihove poodmakle godine nisu prepreka za pritvor u prekrivičnom postupku ili kaznu zatvora u bilo kojoj državi članici Vijeća Evrope. Ipak, godine života zajedno sa drugim faktorima, kao što je zdravlje, mogu biti uzete u obzir ili pri donošenju presude ili pri njenom izdržavanju (recimo, prilikom izricanja uslovne kazne ili zamjene kućnim pritvorom). Potrebno je obratiti pažnju na posebne okolnosti svakog konkretnog predmeta (*Papon protiv Francuske (br. 1)* (odl.), 2001).

134. U predmetu *Papon* radilo se o zatvoreniku koji je imao devedeset godina života, a Sud je konstatovao da je u stručnom izvještaju opšte stanje podnositelja predstavke opisano kao „dobro” iako je imao probleme sa srcem. U tim okolnostima njegovo opšte zdravstveno stanje i generalno adekvatni uslovi u pritvoru značili su da postupanje prema njemu nije dostiglo nivo težine zbog koje bi bilo predmet člana 3. Konvencije.

135. Nasuprot tome, u predmetu *Farbtuhs protiv Latvije*, 2004, stavovi 56–61, Sud je naveo da je podnositelj predstavke imao 84 godine kada je poslat u zatvor, da je bio paraplegičar i invalid u toj mjeri da većinu svakodnevnih zadataka nije mogao da obavlja bez pomoći. Sud je smatrao da kada su domaće vlasti odlučile da pošalju takvo lice u zatvor, morale su biti posebno pažljive da osiguraju da uslovi u pritvoru budu u skladu sa posebnim potrebama koje su proisticale iz nemoći tog zatvorenika. S obzirom na okolnosti slučaja, Sud je utvrdio da zbog svojih godina, nemoći i stanja, dalje zadržavanje podnositelja predstavke u pritvoru nije prikladno. Štaviše, odlaganjem njegovog puštanja iz zatvora više od godinu dana, uprkos činjenici da je upravnik zatvora podnio formalnu predstavku za njegovo puštanje podržanu medicinskim dokazima, domaće vlasti nisu postupile prema podnositelju

predstavke na način koji je bio u skladu sa odredbama člana 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *Contrada protiv Italije (br. 2)*, 2014, stavovi 83–85, sud je utvrdio povredu člana 3. u pogledu odlaganja odobrenja starijeg podnositelja predstavke od devet mjeseci koje se odnosilo na zahtjev za njegov premještaj u kućni pritvor.

C. Infektivne bolesti

136. Načela sudske prakse Suda koja se odnose na potrebu da se obezbijedi odgovarajuće liječenje pritvorenicima sa fizičkim bolestima primjenjuju se i na infektivne bolesti. Ipak, s tim u vezi vlasti moraju procijeniti koje testove treba sprovesti kako bi se dijagnostikovalo stanje zatvorenika, što će im omogućiti da utvrde koju terapiju treba davati i da ocijene izgleda za oporavak (*Testa protiv Hrvatske*, 2007, stav 10; *Poghossian protiv Gruzije*, 2009, stav 57; *Čătălin Eugen Micu protiv Rumunije*, 2016, stav 58).

137. Stoga, na primjer, u predmetu *Kotsaftis protiv Grčke*, 2008, stavovi 51–61, u kojem se radilo o zatvoreniku koji je imao cirozu jetre izazvanu hroničnim hepatitisom B, Sud je utvrdio povredu člana 3. jer je, suprotno zaključcima sastavljenih stručnih izvještaja, podnositelj predstavke držan u pritvoru oko devet mjeseci bez posebnog režima ishrane ili terapije odgovarajućim lijekovima i nisu mu urađene analize u specijalizovanom zdravstvenom centru. Pored toga, operacija zakazana za određeni datum izvršena je tek godinu dana kasnije. Sud je također izrazio žaljenje zbog činjenice da je podnositelj predstavke, obolio od ozbiljne i vrlo zarazne bolesti, boravio sa još deset drugih zatvorenika u prenatrpanoj ćeliji.

138. Slično tome, u predmetu koji se odnosio na odsustvo specijalizovane medicinske pomoći pritvoreniku pozitivnom na HIV, Sud je naveo da nije bilo informacija o tome da je antiretrovirusna terapija ikada data podnositelju predstavke u zatvorskoj bolnici ili da je medicinsko osoblje koje je u njoj radilo imalo neophodno iskustvo i praktične vještine za primjenu te terapije. Sud je stoga utvrdio da zatvorska bolnica nije bila odgovarajuća ustanova za te svrhe. Pored toga, Sud nije otkrio bilo kakve ozbiljne praktične prepreke za momentalni premještaj podnositelja predstavke u specijalizovanu zdravstvenu ustanovu. Stoga je utvrdio povredu člana 3. u tom smislu (*Aleksanyan protiv Rusije*, 2008, stavovi 156–158). Nasuprot tome, Sud nije smatrao da je odsustvo lijekova za antiretrovirusnu terapiju u zatvorskoj apoteci kao takvo bilo u suprotnosti sa članom 3. Konvencije. S obzirom da su države ugovornice bile u obavezi da pruže kompletnu medicinsku njegu u skladu sa svojim resursima, Sud nije utvrdio da su vlasti bile u nekvalifikovanoj obavezi da podnositelju predstavke besplatno daju veoma skupu antiretrovirusnu terapiju. Zapravo, podnositelj predstavke je mogao da dobije neophodne lijekove od svojih rođaka i nije naveo da je nabavka tih lijekova predstavljala prekomjerno finansijsko opterećenje ni za njega ni za njegove rođake (*ibid.*, stavovi 145–150).

139. Pored toga, u predmetu *Fedosejevs protiv Latvije (odl.)*, 2013, stavovi 48–53, u kojem se radilo o zatvoreniku koji je imao HIV i hepatitis C infekcije još prije nego što je lišen slobode, Sud je naveo da je, u pogledu HIV infekcije podnositelja predstavke, poseban test krvi rađen na dva do šest mjeseci. Prema relevantnim preporukama Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), taj test bio je neophodan kako bi se utvrdilo da li pacijentu pozitivnom na HIV treba antiretrovirusna terapija. Sud je naveo da u periodu na koji se podnositelj predstavke žalio, rezultati njegove krvne slike nikada nisu pali ispod relevantnih graničnih vrijednosti koje je SZO smatrala presudnim za uvođenje date terapije. Sud je dalje naveo da je, što se tiče infekcije hepatitisom C, podnositelj predstavke primio relevantnu simptomatsku terapiju, kao i da su njegovi ostali medicinski problemi sagledani na odgovarajući način. Sud je stoga proglasio prigovore podnosioca predstavke neprihvatljivim kao očigledno neosnovane.

140. Konkretna problem u pogledu infektivnih bolesti javlja se u slučajevima kada se takva bolest dobije u zatvoru. U predmetu *Čătălin Eugen Micu protiv Rumunije*, 2016, stav 56, Sud je objasnio da se prema njegovoj sudskoj praksi, zahtjevi za države u pogledu zdravlja pritvorenika mogu razlikovati u zavisnosti od toga da li je stečena bolest prenosiva (na primjer, *Ghavtadze protiv Gruzije*, 2009,

stav 86; *Fülöp protiv Rumunije*, 2012, stav 34, kada su podnositelji predstavki naveli da su dobili tuberkulozu u zatvoru) ili neprenosiva (*Iamandi protiv Rumunije*, 2010, stav 65, u kojem je podnositelj predstavke imao dijabetes).

141. Sud je naglasio da širenje prenosivih bolesti, a posebno tuberkuloze, hepatitisa i HIV-a/side treba da predstavlja problem za javno zdravlje, posebno u zatvorskoj sredini. Po tom pitanju, Sud je smatrao poželjnim da, uz sopstveni pristanak, pritvorenci mogu imati pristup, u razumnom roku nakon prijema u zatvor, besplatnim skrining testovima na hepatitis i HIV/sidu (*Cătălin Eugen Micu protiv Rumunije*, 2016, stav 56; vidjeti, na primjer, *Jeladze protiv Gruzije*, 2012, stav 44, u kojem je Sud smatrao da je to što je podnositelj predstavke otišao na skrining na hepatitis C tek nakon tri godine predstavljalo nemar države u pogledu njenih opštih obaveza da preduzme djelotvorne mjere za sprječavanje prenošenja hepatitisa C ili drugih prenosivih bolesti u zatvoru; nasuprot tome, *Salakhov i Islyamova protiv Ukrajine*, 2013, stavovi 124–125, koji se odnosio na HIV, a u kojem su zahtjevi povjerljivosti svojstveni medicinskom praćenju osoba sa HIV pozitivnom statusu morali biti uzeti u obzir). Sud također nije smatrao da je smještanje HIV pozitivnih pritvorenika zajedno u istu ćeliju, ali u regularno krilo zatvora u kome su se nalazili zatvorenici koji nisu bili pozitivni na HIV predstavljalo neprihvatljivu segregaciju u suprotnosti sa članom 3. Konvencije (*Dikaiou i drugi protiv Grčke*, 2020, stav 52–55; nasuprot tome, *Martzaklis i drugi protiv Grčke*, 2015, u kojem su HIV pozitivni zatvorenici bili smješteni u istu ćeliju u psihijatrijskoj bolnici u zatvoru).

142. Bez obzira na to da li je podnositelj predstavke inficiran tokom boravka u pritvoru, država ima obavezu da obezbijedi liječenje zatvorenika za koje se stara, a odsustvo odgovarajuće medicinske pomoći u slučaju ozbiljnih zdravstvenih problema koje podnositelj predstavke nije imao prije pritvora može predstavljati povredu člana 3. Sud je posebno zainteresovan za slučajeve nepostojećeg ili neodgovarajućeg liječenja, posebno kada je bolest dobijena u pritvoru. Stoga je u obavezi da procijeni kvalitet medicinskih usluga koje je podnositelj predstavke dobio u konkretnom slučaju i da utvrdi da li je on lišen odgovarajuće medicinske pomoći, i ako jeste, da li je to predstavljalo neljudsko i ponižavajuće postupanje suprotno članu 3. Konvencije (*Shchebetov protiv Rusije*, 2012, stav 71).

143. U predmetu *Cătălin Eugen Micu protiv Rumunije*, 2016, stavovi 56–62, na osnovu dostupnih dokaza, Sud nije utvrdio da je podnositelj predstavke dobio hepatitis C u zatvoru. Sud je također utvrdio da mu je pružena odgovarajuća medicinska terapija za dijagnozu. Slično tome, u predmetu *Shchebetov protiv Rusije*, 2012, stavovi 46–58, uprkos argumentima podnositelja predstavke, Sud nije utvrdio da je on dobio HIV u zatvoru putem analize krvi. Ipak, Sud je smatrao da su tvrdnje podnositelja predstavke dovele do procesne obaveze prema članu 2. Konvencije da se istraže okolnosti u kojima je dobio infekciju HIV-om. U posebnim okolnostima slučaja, Sud je utvrdio da je istraga koju su sprovele domaće vlasti bila djelotvorna u svrhe člana 2. Konvencije.

144. Nasuprot tome, u predmetu *Machina protiv Republike Moldavije*, 2023, stavovi 39–45, u kojem domaće vlasti nisu sprovele bilo kakvu istragu – internu, disciplinsku ili krivičnu – kako bi procijenile rizik od infekcije HCV u zatvoru, a nisu djelotvorno istražile ni tvrdnje podnositeljice predstavke o infekciji u zatvoru i pošto nije bilo relevantnog skrininga pri prijemu u zatvor, Sud je naglasio da, u svim predmetima u kojima nije mogao da ustanovi tačne okolnosti slučaja iz razloga koje su objektivno mogle biti pripisane državnim vlastima, tužena država bila u obavezi da pruži objašnjenje, na zadovoljavajući i ubjedljiv način. Pored toga, Sud je povukao analogiju sa svojom dobro ustanovljenom sudskom praksom prema članovima 2. i 3. prema kojima se mogu prihvatiti jake pretpostavke činjenica i izvući zaključci tako da se teret dokazivanja može prebaciti na Vladu kada su isključivo vlasti, u potpunosti ili velikim dijelom, upoznate sa događajima koji su doveli do povrede lica. Naveo je da domaće vlasti nisu napravile nikakav stvarni pokušaj da saznaju šta se dogodilo i da li je kašnjenje u skriningu (godinu dana nakon lišenja slobode) ugrozilo bilo kakvu mogućnost procjene da li je podnositeljica predstavke inficirana HCV-om nakon lišenja slobode. Zbog toga Sud nije mogao da utvrdi da li je do zaražavanja došlo u zatvoru i zato je zaključio da to što relevantne zatvorske vlasti nisu sprovele istragu i skrining odmah pri prijemu u zatvor nije bilo u skladu sa opštom obavezom tužene države da preduzme djelotvorne mjere usmjerene na sprječavanje prenošenja HCV i drugih

zaraznih bolesti u zatvorima. Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije zbog toga što nije spriječeno prenošenje HCV u zatvoru.

145. Također treba napomenuti da, prema sudskoj praksi Suda, sama činjenica da HIV pozitivni pritvorenici koriste iste medicinske, sanitarne, prehrambene i druge prostorije kao i drugi zatvorenici sama po sebi ne pokreće pitanje prema članu 3. Konvencije (*Korobov i drugi protiv Rusije* (odl.), 2006). S tim u vezi, u predmetu *Artyomov protiv Rusije*, 2010, stav 190, kada je proglasio prigovor podnositelja predstavke na njegov smještaj zajedno sa HIV pozitivnim pritvorenicima u kaznenoj koloniji neprihvatljivim kao očigledno neosnovan, Sud je naglasio činjenicu da podnositelj predstavke nije tvrdio da je bio nezakonito izložen stvarnom riziku od infekcije. Pored toga, podnositelj predstavke nije osporio da je uprava kolonije preduzela neophodne korake da spriječi seksualni kontakt među zatvorenicima i da je zabranila korištenje droga i tetoviranje. Sud također ne previđa činjenicu da je uprava kolonije primijenila tehnike za smanjenje štete i da je, pomoću tačnih i objektivnih informacija o infekciji HIV-om i sidi, jasno definisala načine na koji se HIV može prenositi. Sud je posebnu važnost pridao savjetovanju o smanjenju rizika od HIV koje je sprovodila uprava kolonije.

146. Pored toga, u predmetu *Shelley protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2008, u kojem se radilo o prigovoru na odluku vlasti da ne sprovedu program zamjene igala za korisnike droga u zatvorima kako bi pomogle u sprječavanju virusa, Sud je naglasio da bez obzira na više nivoe infekcije HIV i HCV u zatvorskoj populaciji, nije uvjeren da je opšti nedefinisani rizik, ili strah, od infekcije zatvorenika bio dovoljno ozbiljan za pokretanje pitanja prema članovima 2. ili 3. Konvencije. Ipak, Sud je bio spreman da prihvati da bi podnositelj predstavke, koji je boravio u zatvoru sa znatno višim rizikom od infekcije HIV i HCV, mogao da tvrdi da je na njega uticala zdravstvena politika zatvorskih vlasti u tom pogledu, u smislu člana 8. Konvencije.

147. U skladu sa članom 8. Sud je naveo da u sudskoj praksi ne postoji autoritet koji bi nametnuo bilo kakvu obavezu državi ugovornici da teži nekoj određenoj preventivnoj zdravstvenoj politici u zatvoru. Iako nije bilo isključeno da bi se mogla javiti pozitivna obaveza da se iskorijeni ili spriječi širenje određene bolesti ili infekcije, Sud nije bio uvjeren da bi svaka potencijalna prijetnja po zdravlje koja ne ispunjava standarde članova 2. ili 3. nužno nametnula dužnost državi da preduzme konkretne preventivne korake. Pitanja zdravstvene politike, posebno što se tiče opštih preventivnih mjera, u načelu su bila u polju slobodne procjene domaćih vlasti. U datom predmetu, podnositelj predstavke nije mogao da ukaže na bilo koji direktan negativan uticaj na njegov privatni život. Također mu nije uskraćena bilo kakva informacija ili pomoć u pogledu prijetnje po njegovo zdravlje za koje su vlasti direktno ili indirektno bile odgovorne. Dajući potrebnu slobodu u odlučivanju o resursima i prioritetima i legitimnoj politici smanjenja korištenja droga u zatvorima i primjećujući da su preduzeti neki preventivni koraci (obezbjedjivanje tableta za dezinfekciju) i da su vlasti pratile dešavanja u drugim oblastima, Sud je zaključio da je prigovor podnositelja predstavke bio očigledno neosnovan.

148. U predmetu *Feilazoo protiv Malte*, 2021, stav 92, iako u kontekstu imigracionog pritvora, Sud je razmatrao pitanje automatskog smještanja novopridošlih u karantin za kovid 19. U tom predmetu, podnositelj predstavke je već proveo nekih 75 dana u izolaciji prije nego što je bio prebačen u druge prostorije u kome su se novopridošli nalazili u karantinu za kovid 19. Sud je naglasio da ne postoje indicije da je podnositelju predstavke bio potreban takav karantin - posebno nakon perioda izolacije - koji je potrajao skoro sedam nedjelja. Stoga je Sud zaključio da se mjera njegovog smještanja na nekoliko nedjelja sa drugim licima koja bi mogla predstavljati rizik po njegovo zdravlje u odsustvu svih relevantnih razmatranja u tom pogledu, ne bi mogla smatrati kao mjera koja ispunjava osnovne sanitarne zahtjeve (vidjeti i *Fenech protiv Malte* (odl.), 2021, stavovi 87–96, koji se odnosio na odlaganje pojavljivanja pred sudijom pritvorenika zbog mjera koje su sudovi preduzimali tokom pandemije kovida, koje su bile zakonite i opravdane u interesu javnog zdravlja).

149. U predmetu *Fenech protiv Malte*, 2022, Sud je razmatrao prigovor pritvorenika koji je tvrdio da država nije uspjela da očuva njegovo zdravlje i dobrobit tokom pandemije kovida 19. Sud je odbio prigovor podnositelja predstavke prema članu 2. na osnovu toga što nije uspio da dokaže da mu je

život bio u stvarnom i neposrednom riziku zbog rizika od infekcije kovidom. Prema članu 3. Sud je naglasio da su, u cilju zaštite fizičke dobrobiti zatvorenika, vlasti imale obavezu da primijene određene mjere usmjerene na izbjegavanje infekcije, ograničenje širenja kada se pojavila u zatvoru i pružanja odgovarajuće medicinske njege u slučaju zaražavanja. Sud je također smatrao da su preventivne mjere morale biti proporcionalne datom riziku, ali da nije trebalo da predstavljaju prekomjeren teret za vlasti u smislu praktičnih zahtjeva kazne zatvora, posebno kada su vlasti bile suočene sa novom situacijom poput globalne pandemije na koju su morale blagovremeno reagovati. Na osnovu činjenica, Sud je utvrdio da su vlasti primjenjivale odgovarajuće i proporcionalne mjere kako bi spriječile i ograničile širenje virusa i da nije tačno da nisu uspjele da obezbijede zaštitu zdravlja podnositelja predstavke (vidjeti i [Gözütok protiv Turske](#) (odl.), 2025, stavovi 46–52, kada je, u kontekstu prebacivanja podnositelja predstavke u bolnicu i naknadnog smještanja u karantin u zatvoru, Sud priznao strahove podnositelja predstavke od zaražavanja kovidom 19 i njegovu povećanu anksioznost zbog medicinskog stanja u vezi sa srcem, ali je zaključio da to nije predstavljalo ponižavajuće postupanje).

150. Na kraju, domaće vlasti imaju procesnu obavezu da razjasne okolnosti u kojima je došlo do zaražavanja infektivnih bolesti u zatvoru i, u slučaju smrti zatvorenika, otvore zvaničnu istragu kako bi ustanovile da li je možda došlo do medicinskog nemara. Ta obaveza ne znači da je pribjegavanje krivičnom pravu uvijek neophodno: pod određenim okolnostima može biti dovoljna istraga koja se sprovodi u okviru disciplinskog ili građanskog postupka ([Ismatullayev protiv Rusije](#) (odl.), 2012, stav 27; [Kekelashvili protiv Gruzije](#) (odl.), 2020, stavovi 45–54).

D. Zaštita mentalnog zdravlja

151. Što se tiče liječenja zatvorenika sa problemima u oblasti mentalnog zdravlja, Sud je dosljedno isticao da član 3. Konvencije nalaže državama da osiguraju da zdravlje i dobrobit zatvorenika budu osigurani na odgovarajući način, između ostalog tako što će im biti pružena potrebna medicinska pomoć ([Sławomir Musiał protiv Poljske](#), 2009, stav 87; [Tarricone protiv Italije](#), 2024, stavovi 71–80). U tom kontekstu, obaveze prema članu 3. mogu ići toliko daleko da državi nameću obavezu da premješta mentalno oboljele zatvorenike u specijalne ustanove kako bi primili odgovarajuću terapiju ([Murray protiv Nizozemske](#) [VV], 2016, stav 105; [Raffray Taddei protiv Francuske](#), 2010, stav 63).

152. Pri utvrđivanju da li je pritvaranje bolesnog lica u skladu sa članom 3. Konvencije, Sud uzima u obzir zdravlje pojedinca i to kako način izvršenja pritvora utiče na njega. Sud je smatrao da uslovi u pritvoru ne smiju ni pod kojim okolnostima probuditi kod lica lišenog slobode osjećaje straha, patnje i inferiornosti koja ga mogu poniziti i omalovažiti, eventualno slamajući njegov fizički i moralni otpor. S tim u vezi, Sud je prepoznao da su pritvorenci sa mentalnim poremećajima ranjiviji od običnih pritvorenika i da određeni zahtjevi života u zatvoru predstavljaju veći rizik za pogoršanje njihovog zdravlja, povećavajući rizik da će patiti od osjećaja inferiornosti, i obavezno predstavljaju izvor stresa i anksioznosti. Takva situacija nalaže povećanu budnost pri provjeri da li se postupa u skladu sa Konvencijom ([Rooman protiv Belgije](#) [VV], 2019, stav 145). Procjena situacije tih pojedinaca također mora uzeti u obzir ranjivost tih lica i, u nekim slučajevima, njihovu nesposobnost da se požale koherentno ili uopšte na to kako na njih neko određeno postupanje utiče ([Murray protiv Nizozemske](#) [VV], 2016, stav 106; [Herczegfalvy protiv Austrije](#), 1992, stav 82; [Aerts protiv Belgije](#), 1998, stav 66). Pored toga, ukoliko domaće vlasti odluče da smjeste pojedinca sa ozbiljnim zdravstvenim problemima, uključujući mentalne poremećaje, u pritvor, imaju dužnost da se posebno postaraju da uslovi u pritvoru odgovaraju konkretnim potrebama datog lica ([Temporale protiv Italije](#), 2024, stav 79).

153. Pored toga, nije dovoljno da takvi pritvorenci samo budu pregledani i da im se postavi dijagnoza; umjesto toga, izuzetno je važno obezbijediti pravilno liječenje dijagnostikovanog problema i odgovarajući medicinski nadzor ([Murray protiv Nizozemske](#) [VV], 2016, stav 106). U tom smislu, Sud uzima u obzir adekvatnost medicinske pomoći i njege koje se pružaju u pritvoru ([Rooman protiv Belgije](#) [VV], 2019, stavovi 146–147). Odsustvo sveobuhvatne terapijske strategije usmjerene na

liječenje zatvorenika sa mentalnim problemima može predstavljati „terapeutsko napuštanje” i kršenje člana 3 (*Strazimiri protiv Albanije*, 2020, stavovi 108–112).

154. Sud je primijenio prethodno navedena načela u pogledu liječenja različitih problema sa mentalnim zdravljem zatvorenika kao što su: hronična depresija (*Kudła protiv Poljske* [VV], 2000); psihijatrijski poremećaji koji su obuhvatali suicidalne tendencije i samopovređivanje (*Rivière protiv Francuske*, 2006; *Jeanty protiv Belgije*, 2020, stavovi 101-114; *Niort protiv Italije*, 2025); posttraumatski stresni poremećaj (*Novak protiv Hrvatske*, 2007); hroničnu paranoidnu šizofreniju (*Dybeku protiv Albanije*, 2007; vidjeti i *Sławomir Musiał protiv Poljske*, 2009); akutne psihotične poremećaje (*Renolde protiv Francuske*, 2008); različite neurološke poremećaje (*Kaprykowski protiv Poljske*, 2009); Minhauzenov sindrom (psihijatrijski poremećaj koji karakteriše potreba da se simulira bolest) (*Raffray Taddei protiv Francuske*, 2010); i poremećaje mentalno oboljelih seksualnih prestupnika (*Claes protiv Belgije*, 2013). U tom kontekstu se mogu javiti i pitanja povezana sa nužnošću sprječavanja samoubistva u zatvoru prema članu 2. Konvencije.²¹

155. Pored toga, uslovi u kojima lice sa mentalnim poremećajima prima terapiju također su relevantni za procjenu zakonitosti pritvora tog lica u smislu člana 5. Konvencije (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stavovi 194. i 208).²²

156. S tim u vezi, Sud je prihvatio da sama činjenica da pojedinac nije bio smješten u odgovarajuću ustanovu nije automatski činila pritvaranje tog lica nezakonitim, a određeno kašnjenje u prijemu na kliniku ili u bolnicu prihvatljivo je ukoliko je povezano sa razlikom između dostupnog i potrebnog kapaciteta mentalnih ustanova. Ipak, značajno kašnjenje u prijemu u takve ustanove, pa samim tim i liječenje datog lica, očigledno će uticati na izgled za uspjeh liječenja i može predstavljati povredu člana 5 (*Pankiewicz protiv Poljske*, 2008, stav 45, u kojem je Sud utvrdio da je kašnjenje od dva mjeseca i 25 dana bilo pretjerano, s obzirom na štetna dejstva prinudnog zatvaranja podnositelja predstavke u običan pritvor na njegovo zdravlje; vidjeti i *Sy protiv Italije*, 2022, stavovi 82–89 i 134–135, koji se odnosio na dvogodišnji pritvor lica sa poremećajem ličnosti i bipolarnim poremećajem u običnom zatvoru, u lošim uslovima i bez opšte terapijske strategije za liječenje njegovog stanja; vidjeti i *Miranda Magro protiv Portugala*, 2024, stavovi 75–82. i 91–96).

157. Pored toga, u kontestu „retroaktivnog” preventivnog pritvora, Sud je smatrao da se uslovi u pritvoru za neko lice mogu promijeniti tokom njegovog lišenja slobode, iako se zasnivaju na istom nalogu o pritvoru. Pritvaranje mentalno oboljelog lica na osnovu istog naloga o pritvoru po mišljenju Suda može postati zakonito i stoga u skladu sa članom 5. stav 1. kada to lice bude prebačeno u odgovarajuću ustanovu. Prema ovakvom tumačenju termina „zakonitost” zaista postoji neraskidiva veza između zakonitosti lišenja slobode i uslova njegovog izvršenja. Slijedi da trenutak ili period za procjenu da li je lice pritvoreno u odgovarajućoj ustanovi za mentalno oboljele pacijente jeste period pritvora o kome je riječ u postupku pred Sudom, a ne vrijeme kada je izdat nalog o pritvoru (*Ilmseher protiv Njemačke* [VV], 2018, stavovi 139. i 141).

158. Stoga, kada je razmatrao predmete koji se tiču počinitelaca krivičnih djela koji pate od mentalnih poremećaja, prilikom procjene prikladnosti predmetne ustanove, Sud nije toliko uzeo u obzir primarni cilj ustanove, već konkretne uslove pritvora i mogućnost da dotični pojedinci dobiju odgovarajuće liječenje u istoj (*Bergmann protiv Njemačke*, 2016, stav 124; *Kadusic protiv Švajcarske*, 2018, stavovi 56. i 59; vidjeti i *W.A. protiv Švajcarske*, stav 46). Pored toga, iako su psihijatrijske bolnice po definiciji prikladne ustanove za pritvaranje mentalno oboljelih pojedinaca, Sud je naglasio potrebu da svako takvo smještanje treba da prate efikasne i dosljedne terapijske mjere, kako dati pojedinci ne bi bili lišeni izgleda za otpust (*Frank protiv Njemačke* (odl.), 2010).

159. Pri procjeni da li je podnositelju predstavke pružena odgovarajuća psihijatrijska njega, Sud uzima u obzir mišljenja zdravstvenih radnika i odluke domaćih vlasti u pojedinačnim predmetima, kao i

21. Vidjeti i [Vodič o članu 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

22. Vidjeti i [Vodič o članu 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

uopštenije nalaze na državnom i međunarodnom nivou u pogledu neprikladnosti bolničkih psihijatrijskih odjeljenja za zadržavanje lica sa problemima sa mentalnim zdravljem (na primjer, *Hadžić i Suljić protiv Bosne i Hercegovine*, 2011, stav 41, u kojem je Sud na osnovu zaključaka Ustavnog suda i CPT, smatrao da psihijatrijsko krilo zatvora nije odgovarajuća ustanova za zadržavanje pacijenata sa problemima u oblasti mentalnog zdravlja).

160. U kontekstu koncepta „odgovarajućeg postupanja” za svrhe člana 5. Sud provjerava, na osnovu informacija dostupnih u spisu predmeta, da li je usvojen individualizovan i specijalizovan pristup za liječenje datih psiholoških poremećaja. Smatra da informacije koje pokazuju da su podnositelji predstavke imali pristup zdravstvenim radnicima i lijekovima mogu pokazati da je jasno da nisu bili napušteni, ali da to nije dovoljno da mu omogući da procijeni postojeće terapijske aranžmane. Pored toga, iako uporan stav lica lišenog slobode može doprinijeti sprječavanju promjene u njihovom režimu pritvora, to ne oslobađa vlasti obaveze da preduzmu odgovarajuće inicijative u cilju da se tom licu pruži terapija koja je odgovarajuća za njegovo stanje i koja bi mu pomogla da ponovo stekne slobodu (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stav 203).

161. Sud je također naveo da pri postupanju sa mentalno oboljelim počiniocima vlasti nisu u obavezi da rade na ispunjenju cilja u smislu pripreme datih lica za njihovo puštanje na slobodu, recimo pružanjem podsticaja za dalju terapiju, kao što su premještaj u ustanovu u kojoj zaista mogu dobiti neophodnu terapiju ili omogućavanjem određenih privilegija ukoliko situacija to dozvoljava (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stav 204).

162. Ukratko, u predmetu *Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stavovi 208–211, Sud je naglasio da bilo kakvo zadržavanje mentalno oboljelih osoba mora imati terapijsku svrhu, usmjerenu konkretno, i koliko god je moguće, na izlječenje ili ublažavanje stanja njihovog mentalnog zdravlja, uključujući, gdje je prikladno, smanjenja opasnosti osobe ili uspostavljanje kontrole nad takvom opasnošću. Bez obzira na ustanovu u koju se ta lica smještaju, ona imaju pravo da im se obezbijedi odgovarajuće medicinsko okruženje praćeno stvarnim terapijskim mjerama, u cilju njihove pripreme za eventualni otpust (vidjeti i *Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016, stavovi 107–112, u pogledu zatvorenika sa mentalnim problemima na izdržavanju doživotne kazne zatvora; i *Venken i drugi protiv Belgije*, 2021, stavovi 166–171, u pogledu sistemskog problema u Belgiji kojim se bavila pilot presuda *W.D. protiv Belgije*, 2016, o smještaju zatvorenika sa mentalnim problemima u psihijatrijska krila običnih zatvora bez pružanja odgovarajuće terapije).

163. Što se tiče obima pružene terapije, nivo njege potreban za ovu kategoriju pritvorenika mora prelaziti osnovnu njegu. Samo pristup zdravstvenim radnicima, konsultacijama i obezbjeđivanju lijekova ne mogu biti dovoljni kako bi se liječenje smatralo prikladnim i samim tim zadovoljavajućim prema članu 5. Ipak, uloga Suda nije da analizira sadržaj terapije koja se nudi i sprovodi. Ono što je važno jeste da Sud može provjeriti da li postoji individualizovani program, uzimajući u obzir konkretne detalje mentalnog zdravlja pritvorenika u cilju njegove pripreme za eventualnu buduću reintegraciju u društvu. U ovoj oblasti Sud omogućava vlastima određenu slobodu i u pogledu oblika i u pogledu sadržaja datih terapijskih postupaka ili medicinskog programa (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stav 209).

164. Procjena da li je neka ustanova „odgovarajuća” mora obuhvatiti provjeru konkretnih uslova u pritvoru koji u njoj preovlađuju, a posebno terapije koja se pruža pojedincima sa psihološkim poremećajima. Stoga je moguće da se ustanova koja je *a priori* neodgovarajuća, poput zatvorskog objekta, ipak može smatrati zadovoljavajućom ukoliko pruža odgovarajuću njegu, i nasuprot tome, specijalizovana psihijatrijska ustanova koja bi, po definiciji, trebalo da bude odgovarajuća, može se pokazati nesposobnom da pruži odgovarajuće liječenje. I zaista, odgovarajuće i individualizovano liječenje je ključni dio pojma „odgovarajuća ustanova”. Pored toga, potencijalne negativne posljedice za izgled promjene lične situacije podnositelja predstavke ne bi obavezno dovele do utvrđivanja povrede člana 5. stav 1. pod uslovom da su vlasti preduzele dovoljno koraka za prevazilaženje svih

problema koji stoje na putu liječenju podnositelja predstavke (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stavovi 210–211).

E. Narkomanija

165. Sud se u nekoliko predmeta bavio konkretnim pitanjima zlouptrbe droga i liječenja narkomanije u zatvoru.

166. Što se tiče liječenja narkomanije, u predmetu *McGlinchey i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2003, stavovi 52–58, radilo se o prikladnosti medicinske njege koju su zatvorske vlasti pružale heroinskoj zavisnici sa simptomima apstinencije. Sud je utvrdio da je činjenica da je ona dosta oslabila i dehidrirala bila dovoljan pokazatelj domaćim vlastima da je bilo neophodno preduzeti mjere za rješavanje njenih simptoma apstinencije od heroina. Ipak, pošto zatvorske vlasti nisu ispunile svoju dužnost da joj obezbijede neophodnu medicinsku njegu, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije.

167. Slično tome, u predmetu *Wenner protiv Njemačke*, 2016, stav 80, u kojem se radilo o prigovoru dugogodišnjeg heroinskog zavisnika da mu je uskraćena supstituciona terapija u zatvoru, Sud je utvrdio povredu člana 3. na osnovu toga što vlasti, uprkos obavezi da adekvatno procijene njegovo zdravstveno stanje i odgovarajuću terapiju, nisu uspjele da razmotre, uz konsultacije sa nezavisnim medicinskim stručnjakom specijalistom, koju terapiju treba smatrati odgovarajućom.

168. Što se tiče zlouptrbe droga u zatvoru, predmet *Marro i drugi protiv Italije* (odl.), 2014, stav 45, odnosio se na smrt narkomana u zatvoru usljed predoziranja. Sud je naglasio da se ne može zaključiti da sama objektivna činjenica da je zatvorenik mogao imati pristup narkoticima predstavlja povredu pozitivnih obaveza države prema članu 2. Konvencije. Sud je utvrdio da iako su vlasti, kako bi zaštitile zdravlje i živote građana, dužne da usvoje mjere za sprječavanje krijumčarenja droge, posebno kada se taj problem (potencijalno) javlja na bezbjednom mjestu kao što je zatvor, one to ne mogu apsolutno garantovati i imaju široku diskreciju u izboru sredstava koje će primijeniti. U tom kontekstu, obavezane su u pogledu mjera koje treba preduzeti, a ne rezultata koje treba postići.

169. Na osnovu činjenica u predmetu, Sud je posebno naveo da ništa nije ukazivalo na to da su vlasti bile upoznate sa informacijama koje su ih mogle navesti da vjeruju da je dotični zatvorenik bio u posebno opasnom položaju u poređenju sa bilo kojim drugim zatvorenikom koji se borio sa narkomanijom. Pored toga, nije utvrđen nikakav propust zatvorskog osoblja. Zatvorsko osoblje je preduzelo brojne mjere (pretrese, preglede paketa itd.) da spriječi unos droga u zatvore. Sud je stoga proglasio tužbu neprihvatljivom i očigledno neosnovanom (*Marro i drugi protiv Italije* (odl.), 2014, stavovi 46–51).

170. Slično tome, u predmetu *Sahraoui i drugi protiv Francuske*, 2024, stavovi 70–74, Sud je utvrdio da smrt narkomana usljed njegovih ozbiljnih hroničnih zdravstvenih problema, koji su se manifestovali prvi put još prije kazne zatvora podnositelja predstavke, kao i njegova zlouptrba propisanih psihotropnih lijekova u zatvoru, koje je spontano i tajno nabavljao (ili krijumčarenjem ili krađom) od drugog zatvorenika, nije ukazivala na propust u nadzoru nad njim od strane vlasti u smislu člana 2. Konvencije.

171. U predmetu *Patsaki i drugi protiv Grčke*, 2019, stavovi 90–97, koji se također odnosio na smrt narkomana u zatvoru, Sud nije ustanovio da su postojale dovoljne naznake za vlasti da je dotični zatvorenik bio u posebno opasnom položaju u poređenju sa bilo kojim drugim zatvorenikom koji se borio sa narkomanijom. Stoga nije utvrdio povredu člana 2. Konvencije u smislu njegovog materijalnog dijela. Ipak, Sud je utvrdio povredu procesnog dijela člana 2. na osnovu toga što vlasti nisu ni pažljivo razmotrile pokojnikov predmet niti su sprovele djelotvornu istragu okolnosti smrti (*ibid.*, stavovi 70–77).

F. Druga zdravstvena pitanja

1. Pasivno pušenje

172. U svojoj sudskoj praksi Sud je primijetio da ne postoji konsenzus među državama članicama Vijeća Evrope u pogledu zaštite od pasivnog pušenja u zatvorima. Također je naveo da se u nekim državama članicama pušači smještaju u ćelije zajedno sa nepušačima, dok u drugim bivaju odvojeni. Pored toga, u nekim državama je pušenje dozvoljeno samo u određenim zajedničkim prostorijama, dok u drugim državama takva ograničenja ne postoje (*Aparicio Benito protiv Španije* (odl.), 2006).

173. Stoga u predmetu u kome je zatvorenik nepušač bio smješten u individualnu ćeliju i kada je pušenje bilo dozvoljeno samo u zajedničkoj TV prostoriji, Sud nije smatrao da se javlja zdravstveni problem u pogledu pasivnog pušenja (*Aparicio Benito protiv Španije* (odl.), 2006). Nasuprot tome, u predmetu u kome zatvorenik nepušač nikada nije imao individualnu ćeliju i morao je da podnosi pušenje drugih zatvorenika čak i u zatvorskoj ambulanti i bolnici, uprkos preporuci ljekara, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije (*Florea protiv Rumunije*, 2010, stavovi 60–62). Ipak, kada su domaće vlasti preduzele neophodne mjere za rješavanje prigovora zatvorenika tako što su ga premjestile u ćeliju sa nepušačima, Sud nije smatrao da nije pokrenuto nikakvo pitanje prema Konvenciji (*Stoine Hristov protiv Bugarske* (br. 2), 2008, stavovi 43–46).

174. Pored toga, u predmetu *Elefteriadis protiv Rumunije*, 2011, stavovi 49–55, Sud je smatrao da je država u obavezi da preduzme mjere da zaštiti zatvorenika sa hroničnom bolešću pluća od štetnih dejstava pasivnog pušenja, dok su u slučaju podnosioca predstavke medicinski pregledi i savjeti ljekara ukazivali da je to neophodno iz zdravstvenih razloga. Vlasti su stoga bile u obavezi da preduzmu korake da zaštite zdravlje podnosioca predstavke, posebno tako što bi ga odvojile od zatvorenika koji puše, kako je i tražio u više navrata. To se činilo ne samo poželjnim, već i mogućim, s obzirom da je u zatvoru postojala ćelija u kojoj niko od zatvorenika nije pušio. Činjenica da je taj zatvor bio prenatrpan u relevantnom periodu ni na koji način nije oslobađala vlasti obaveze da zaštite zdravlje podnosioca predstavke. Pored toga, Sud je utvrdio da čak i kratki periodi tokom kojih je podnositelj predstavke boravio u sudskim čekaonicama sa zatvorenicima koji puše nisu bili prihvatljivi sa stanovišta člana 3. Konvencije.

175. Također treba navesti da pasivno pušenje, iako možda samo po sebi nije presudno za zaključak o povredi člana 3. Konvencije, može biti dodatni otežavajući faktor za inače neadekvatne uslove u pritvoru (*Sylla i Nollomont protiv Belgije*, 2017, stav 41).

2. Štrajk glađu

176. Štrajk glađu zatvorenika i reakcija vlasti na isti mogu dovesti do pitanja prema različitim odredbama Konvencije i sa različitih gledišta sudske prakse Suda u pogledu tih odredaba. Uopšte uzev, kada pritvorenici dobrovoljno rizikuju svoje živote, činjenice izazvane činovima pritiska na vlasti ne mogu dovesti do povrede Konvencije, pod uslovom da su te vlasti propisno ispitalle situaciju i njome upravljale. To je posebno slučaj kada pritvorenik u štrajku glađu jasno odbija bilo kakvu intervenciju, iako njegovo zdravstveno stanje ugrožava njegov život (*Ünsal i Timtik protiv Turske* (odl.), 2021, stav 37).

177. Na primjer, u predmetu *Horoz protiv Turske*, 2009, stavovi 22–31, koji se odnosio na smrt zatvorenika nakon štrajka glađu, Sud je utvrdio da, prema članu 2. Konvencije, nije bilo moguće ustanoviti uzročno-posljedičnu vezu između odbijanja vlasti da puste zatvorenika na slobodu i njegove smrti. Sud je smatrao da su vlasti u potpunosti ispunile svoju obavezu da zaštite njegov fizički integritet, konkretno kroz primjenu odgovarajuće terapije, i da ih ne treba kritikovati zbog toga što su prihvatile njegovo jasno odbijanje da dopusti bilo kakvu intervenciju, iako je njegovo zdravstveno stanje bilo takvo da je bio životno ugrožen.

178. Što se tiče prinudnog hranjenja zatvorenika u štrajku glađu, Sud se oslanja na sudsku praksu Komisije prema kojoj prinudno hranjenje lica obuhvata ponižavajuće elemente koji se u određenim okolnostima mogu smatrati zabranjenim članom 3. Konvencije. Ipak, kada pritvoreno lice štrajkuje glađu, to neizbježno može dovesti do sukoba između prava pojedinca na fizički integritet i pozitivne obaveze države prema članu 2. Konvencije, a to je sukob koji sama Konvencija ne rješava (*Nevmerzhtsky protiv Ukrajine*, 2005, stav 93).

179. Prema sudskoj praksi Suda, mjera koja predstavlja terapijsku nužnost sa stajališta utvrđenih medicinskih principa ne može se, u načelu, smatrati nečovječnom ili ponižavajućom. Isto se može reći za prinudno hranjenje koje je usmjereno na spašavanje života određenog pritvorenika koji svjesno odbija hranu. Sud se, ipak, mora uvjeriti da je medicinska nužnost uvjerljivo dokazana. Sud također mora utvrditi da su proceduralne garancije za donošenje odluke o prisilnom hranjenju ispoštovane. Nadalje, način na koji se podnositelj predstavke podvrgava prinudnom hranjenju tokom štrajka glađu ne smije preći prag minimalnog stepena težine predviđenog sudskom praksom Suda prema članu 3. Konvencije (*Nevmerzhtsky protiv Ukrajine* 2005, stav 94; *Ciorap protiv Moldavije*, 2007, stav 77).

180. Sud je također naveo da, ukoliko zbog pogoršanja zdravstvenog stanja pritvorenika dođe zbog toga što štrajkuje glađu odnosno odbija da prihvati terapiju, za to pogoršanje se onda ne mogu automatski kriviti vlasti. Ipak, zatvorske vlasti ne mogu u potpunosti biti oslobođene svojih pozitivnih obaveza u tako teškim situacijama u kojima pasivno razmatraju odlazak pritvorenika koji ne uzima hranu. Posebno, pošto odluka pritvorenika u pogledu štrajka glađu može biti izuzetno značajna, zatvorski kliničari moraju se postarati za to da pacijent u potpunosti razumije medicinske posljedice, provjeravajući, *inter alia*, da je odluka da se gladije zaista dobrovoljna, a ne rezultat mentalnog poremećaja pritvorenika niti bilo kog drugog pritiska sa strane. Ništa manje važna nije ni kontinuirana komunikacija između kliničara i pacijenta tokom štrajka, kada kliničari svakodnevno provjeravaju validnost želje pritvorenika da ne uzima hranu. Također je od suštinske važnosti utvrditi pravu namjeru i stvarne razloge protesta pritvorenika, i ako ti razlozi nisu puki hir, već naprotiv odražavaju ozbiljno loše medicinsko postupanje, nadležni organi moraju odmah reagovati i početi pregovore sa štrajkačem u cilju nalaženja odgovarajućeg rješenja, naravno u odnosu na ograničenja koja legitimni zahtjevi kazne zatvora mogu nametati (*Yakovlyev protiv Ukrajine*, 2022, stav 43).

181. U predmetu *Nevmerzhtsky protiv Ukrajine*, 2005, stavovi 95–99, Sud je smatrao da je došlo do povrede člana 3. Konvencije u pogledu prinudnog hranjenja podnositelja predstavke. Sud je utvrdio da nije pokazano da je postojala medicinska nužnost prinudnog hranjenja podnositelja predstavke i da je stoga njegovo prinudno hranjenje bilo proizvoljno. U pogledu svjesnog odbijanja podnositelja predstavke da uzima hranu također nisu poštovane procesne garancije. Štaviše, način na koji se obavljalo prinudno hranjenje, konkretno upotreba sile i uprkos otporu podnositelja predstavke, sačinjavalo je postupanje tako ozbiljnog karaktera da je opravdavalo karakterizaciju mučenja.

182. Slično tome, u predmetu *Ciorap protiv Moldavije*, 2007, stavovi 78–89, Sud je konkretno utvrdio da nisu postojali medicinski dokazi da su život ili zdravlje podnositelja predstavke u ozbiljnoj opasnosti i da je postojalo dovoljno razloga koji su ukazivali na to da je njegovo prinudno hranjenje zapravo bilo usmjereno na to da ga odvrti od nastavka protesta. Pored toga, nisu poštovane osnovne procesne garancije propisane domaćim pravom, poput pojašnjenja razloga za početak i završetak prinudnog hranjenja i navođenje sastava i količine date hrane. Na kraju, Sud je bio iznenađen načinom prinudnog hranjenja, uključujući ničim izazvano, obavezno vezivanje podnositelja predstavke liscama bez obzira na svaku vrstu otpora i jak bol izazvan metalnim instrumentima kojima je bio primoravan da otvori usta i izbaci jezik. Sud je stoga utvrdio da je način na koji je podnositelj predstavke iznova prinudno hranjen što ga je bespotrebno izložilo velikom fizičkom bolu i poniženju i, shodno tome, moglo je samo biti smatrano mučenjem protivno članu 3. Konvencije.

183. U predmetu *Yakovlyev*, stavovi 45–51, Sud je utvrdio da su odsustvo objašnjenja u medicinskom izvještaju u pogledu prirode i neposrednosti rizika nastavka gladovanja podnositelja predstavke za njegov život (posebno s obzirom na to da je od početka štrajka glađu prošlo relativno kratko vrijeme),

odsustvo bilo kakve potrebe za njegovu hospitalizaciju i njegovo zadovoljavajuće zdravstveno stanje koje mu je dozvolilo da prisustvuje sudskom ročištu, pokazali da medicinska nužnost za prinudno hranjenje podnositelja predstavke nije ubjedljivo dokazana. Sud je također izrazio sumnju u djelotvornost sudske kontrole kao procesne mjere zaštite od zlostavljanja i napomenuo da je prinudno hranjenje podnositelja predstavke vršeno u odsustvu bilo kakvog zakonskog propisa o postupcima koje treba slijediti u takvim slučajevima. Na kraju, Sud je napomenuo da je štrajk glađu u koji je stupio podnositelj predstavke, zajedno sa drugim zatvorenicima, mogao biti posmatran kao oblik protesta usljed nedostatka drugih sredstava kako bi se postarali za to da se njihove žalbe na situaciju u zatvoru čuju. Stoga je Sud smatrao da bi pokretanje istrage usmjerene na utvrđivanje prave namjere i stvarnih razloga za protest zatvorenika, kao i obezbjeđivanje smislenog odgovora na njihove prigovore i zahtjeve bili od suštinske važnosti za pravilno preispitivanje i upravljanje situacijom od strane države. Pošto takva istraga nije sprovedena i pošto je jedini odgovor na štrajk glađu zatvorenika bilo njihovo prinudno hranjenje, Sud nije bio u mogućnosti da isključi da je, kako je tvrdio podnositelj predstavke, njegovo prinudno hranjenje zapravo bilo usmjereno na gušenje protesta u zatvoru. Sud je stoga utvrdio da država nije pravilno upravljala situacijom u pogledu štrajka glađu podnositelja predstavke i da ga je podvrgnula zlostavljanju što je predstavljalo povredu člana 3. Konvencije.

184. Nasuprot tome, Sud nije smatrao da je pokrenuto pitanje prema Konvenciji u predmetima u kojima je odluka o prinudnom hranjenju zatvorenika odražavala medicinsku nužnost, donijeta uz dovoljno procesnih garancija i da nije sprovedena na način suprotan članu 3. Konvencije (na primjer, [Özgül protiv Turske](#) (odl.), 2007; [Rappaz protiv Švajcarske](#) (odl.), 2013).

185. Također treba navesti da je u nekim predmetima Sud pozvao podnositelje predstavke, prema pravilu 39 Pravila Suda,²³ da prekinu štrajk glađu ([Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije](#) [VV], 2004, stav 11; [Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine](#), 2008, stav 4).

186. Pored toga, pitanje prema članu 3. može se javiti u slučaju ponovnog zatvaranja osuđenih lica sa Wernicke-Korsakoff sindromom (moždani poremećaj koji obuhvata gubitak određenih moždanih funkcija zbog koga dolazi do deficijencije tiamina) usljed dugog štrajka glađu tokom boravka u zatvoru (na primjer, [Tekin Yıldız protiv Turske](#), 2005, stav 83; nasuprot tome, [Sinan Eren protiv Turske](#), 2005, stav 50).

187. Pitanje prema članu 3. može se također javiti kada vlasti koriste silu za prekid masovnih štrajkova glađu zatvorenika koji protestuju zbog uslova u pritvoru. U predmetu [Karabet i drugi protiv Ukrajine](#), 2013, stavovi 330–332, koji se odnosio na nasilnu akciju vlasti u cilju prekida masovnog štrajka glađu, Sud je smatrao da je neočekivana i brutalna akcija vlasti bila izuzetno nesrazmjerna i neopravdana, preduzeta u cilju gušenja protesta, kažnjavanja zatvorenika za njihov miran štrajk glađu i sasijecanja svake njihove namjere da se žale u korijenu. Za Sud je to predstavljalo mučenje protivno članu 3. Konvencije (za razliku od toga, [Leyla Alp i drugi protiv Turske](#), 2013, stavovi 88–93).

---

23. To su mjere usvojene kao dio postupka koji se odnosi na privremene mjere pred Sudom, prema pravilu 39 Pravila Suda.

V. Red u zatvoru

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

Član 6. Konvencije

„1. Prilikom utvrđivanja građanskih prava i obaveza ili osnovanosti bilo kakve krivične optužbe protiv njega, svako ima pravo na pravično suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim, zakonom ustanovljenim sudom.”

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

A. Upotreba sile

188. Sud je naglasio da je svjestan potencijala za nasilje koji postoji u kaznenim ustanovama i činjenice da neposlušnost pritvorenika može brzo dovesti do pogoršanja situacije (*Gömi i drugi protiv Turske*, 2006, stav 77). Sud prihvata da upotreba sile može biti povremeno neophodna kako bi se osigurala bezbjednost u zatvoru i održao red ili spriječio kriminal u pritvorskim objektima. Ipak, takva sila može se upotrijebiti samo ukoliko je neophodna i ne smije biti prekomjerna (*Tali protiv Estonije*, 2014, stav 59). Shodno tome, kada je u pitanju lice lišeno slobode svaka upotreba fizičke sile koja nije izričito neophodna zbog ponašanja tog lica umanjuje ljudsko dostojanstvo i predstavlja povredu prava iz člana 3. Konvencije (*Artyomov protiv Rusije*, 2010, stav 145; *Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015, stav 101).

189. Pored toga, Sud smatra da bi opšta zabrana mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne, posebno od strane državnih službenika, bila nedjelotvorna u praksi kad ne bi postojao postupak za istragu tvrdnji o zlostavljanju lica pod njihovim nadzorom. Stoga član 3. zahtijeva postojanje nekog oblika djelotvorne zvanične istrage kada pojedinac iznese vjerodostojnu tvrdnju da je pretrpio postupanje kojim se krši član 3. od strane, između ostalog, policije ili drugih sličnih organa (*Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015, stavovi 115–116; *Ostrovenecs protiv Latvije*, 2017, stav 71).

190. Sud je, na primjer, utvrdio povredu materijalnog i procesnog dijela člana 3. zbog sistematske, neselektivne i nezakonite upotrebe gumenih palica od strane članova specijalne jedinice zatvorskog obezbjeđenja na osuđenim zatvorenicima, zbog odmazde ili kazne, i odsustvo djelotvorne istrage te situacije (*Dedovskiy i drugi protiv Rusije*, 2008, stavovi 85. i 94). Slično tome, u predmetu *Artyomov protiv Rusije*, 2010, stavovi 169–173 i 184, Sud je utvrdio povredu člana 3. u smislu upotrebe gumenih palica protiv podnositelja predstavke zato što je odbio da napusti svoju ćeliju. Sud je smatrao da je to nesrazmjerno sa ponašanjem podnositelja predstavke i da po prirodi predstavlja odmazdu. Sud je također utvrdio da istraga tvrdnji podnositelja predstavke o zlostavljanju nije bila detaljna, svrsishodna i djelotvorna (vidjeti i *Gladović protiv Hrvatske*, 2011; *Milić i Nikezić protiv Crne Gore*, 2015). U predmetu *Ochigava protiv Gruzije*, 2023, Sud je utvrdio povredu procesnog i materijalnog dijela člana 3. u pogledu stalnog zlostavljanja koje je trpio podnositelj predstavke od strane zatvorskih službenika kao dio sistematičnog i sistemskog maltretiranja zatvorenika u tom zatvoru.

191. U predmetu *Davydov i drugi protiv Ukrajine*, 2010, stavovi 264–272, Sud je razmatrao situaciju u kojoj su specijalne snage u zatvoru obavljale vježbe u okviru obuke tokom kojih su podnositelji

predstavke bili povređivani i ponižavani. Sud je utvrdio da je protiv zatvorenika upotrijebljena prekomjerna sila, bez ikakvog opravdanja ili zakonitog osnova, u suprotnosti sa članom 3. Konvencije. Sud je prihvatio kao legitimnu potrebu za obukom i pripremljenošću osoblja za moguće neočekivano ponašanje zatvorenika, uključujući masovne pobune ili uzimanje talaca, za koje se obučavaju specijalne jedinice. Ipak, Sud je naglasio da je država imala pozitivnu obavezu da obučava svoje službenike za sprovođenje zakona tako da osigura visok nivo kompetencije u njihovom profesionalnom ponašanju kako niko ne bi bio podvrgnut mučenju ili postupanju u suprotnosti sa članom 3. Konvencije. Ovo također pretpostavlja da će aktivnosti obuke službenika za sprovođenje zakona, uključujući službenike kaznenih ustanova, biti ne samo u skladu sa tom apsolutnom zabranom, već i usmjerene na prevenciju svakog mogućeg postupanja ili ponašanja državnog službenika koje može biti suprotno apsolutnoj zabrani mučenja, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

192. Pored toga, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije u pogledu zlostavljanja zatvorenika od strane službenika koji su ga pratili tokom prevoza na sud kako bi prisustvovao ročištu (*Balajevs protiv Latvije*, 2016; *Ostroveņecs protiv Latvije*, 2017).

193. U kontekstu upotrebe posebne opreme za obuzdavanje zatvorenika, treba napomenuti da je u predmetu *Tali protiv Estonije*, 2014, koji se odnosio na upotrebu biber-spreja protiv agresivnog zatvorenika i njegovo vezivanje na krevet u periodu dužem od tri sata, Sud utvrdio povredu člana 3. Konvencije. Što se tiče upotrebe biber-spreja, Sud je primijetio da je to potencijalno opasna supstanca koju ne bi trebalo koristiti u zatvorenim prostorima. Ako se izuzetno mora koristiti na otvorenom, treba da postoje jasno definisane zaštitne mjere. Biber-sprej nikada ne treba koristiti protiv zatvorenika koji se već nalazi pod kontrolom. Iako biber-sprej nije smatran hemijskim oružjem, a njegova upotreba je odobrena u svrhe sprovođenja zakona, mogao bi da dovede do različitih neželjenih dejstava na zdravlje zatvorenika. U predmetu o kome je riječ, s obzirom na ta potencijalno ozbiljna dejstva, s jedne strane, i alternativne opreme na raspolaganju zatvorskim službenicima, sa druge, Sud je zaključio da okolnosti nisu opravdale upotrebu spreja. Sud također nije smatrao da je opravdano vezivanje podnositelja predstavke za krevet u značajnom periodu. U predmetu *El-Asmar protiv Danske*, 2023, stavovi 75–80, Sud je smatrao da upotreba biber-spreja nije bila opravdana kao izričito neophodna, konkretno zbog odsustva bilo kakvog prethodnog upozorenja.

194. Slične materijalne i procesne obaveze poput onih koje su prethodno razmatrane prema članu 3. javljaju se i prema članu 2. Konvencije²⁴ u pogledu upotrebe smrtonosne sile ili drugih sumnjivih smrti u zatvorima (vidjeti, na primjer, *Lapshin protiv Azerbejdžana*, 2021, stavovi 92–101, u pogledu incidenta koji je doveo u rizik život podnositelja predstavke). Pored toga, pošto je CPT bio uključen u praćenje takvog incidenta u zatvoru, Sud je naglasio dužnost vlasti da sarađuju sa CPT obezbjeđivanjem tačnih informacija o domaćoj istrazi (*Shuriyya Zeynalov protiv Azerbejdžana*, 2020, stavovi 73–74).

195. Predmet *Kalkan protiv Danske*, 2025 odnosio se na član 2. i vezivanje podnositelja predstavke u položaju na stomaku uz blokiranje nogu oko trinaest minuta nakon kojeg je pretrpio srčani udar i preminuo. Sud je utvrdio povredu pošto domaće vlasti nisu uspjele da prenesu zatvorskim vlastima najnovije dostupne informacije o rizicima povezanim sa položajem na stomaku, da izdaju jasne i odgovarajuće instrukcije za zatvorske čuvarе i da ih obučе kako da koriste tehniku (stavovi 105–129).

196. U predmetu koji se odnosio na upotrebu smrtonosne sile za suzbijanje pobune u zatvoru, Sud je smatrao da svaka takva upotreba sile mora biti opravdana po nekom osnovu prema članu 2. stav 2. Konvencije i mora biti apsolutno neophodna u smislu te odredbe. Pored toga, upotreba sile ne može biti neselektivna i ne može se vršiti na nekontrolisani i nesistematski način. Sud je također utvrdio da su vlasti dužne da istraže okolnosti upotrebe smrtonosne sile u skladu sa svojom procesnom obavezom prema članu 2 (*Kukhalashvili i drugi protiv Gruzije*, 2020, stavovi 129–136. i 147–157).

²⁴ Vidjeti [Vodič o članu 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

B. Upotreba instrumenata za obuzdavanje

197. Mjere za obuzdavanje kao što su vezivanje liscama, u pravilu ne predstavljaju problem prema članu 3. Konvencije kada se primjenjuju u vezi sa zakonitim hapšenjem ili lišenjem slobode i ne uključuju upotrebu sile ili javno izlaganje koje prelazi ono što se može razumno smatrati neophodnim u datim okolnostima. U tom smislu, važno je, na primjer, da li postoje razlozi za vjerovanje da će osoba pružiti otpor hapšenju, pokušati pobjeći ili nanijeti povrede, štetu ili uništiti dokaze (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [VV], 2014, stav 117, sa daljnjim referencama). Sud je u mnogim prilikama također smatrao da je vezivanje liscama ili okovima bolesnog ili inače slabog lica nesrazmjerno zahtjevima bezbjednosti i da podrazumijeva neopravdano poniženje, bilo da je namjerno ili ne (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stav 111, sa daljnjim referencama).

198. Pored toga, Sud je prepoznao da se aspekti moralnog i fizičkog integriteta lica, kao dio koncepta privatnog života prema članu 8. Konvencije, protežu i na situacije lišenja slobode, uključujući upotrebu mjera obuzdavanja. Ipak, upotreba mjera obuzdavanja kao što su lisice mora uticati na zatvorenika fizički ili mentalno ili mora biti usmjerena na to da ga ponizi kako bi se javilo pitanje prema članu 8 (*Raninen protiv Finske*, 1997, stavovi 63–64).

199. S obzirom na gore navedena načela, Sud je utvrdio, na primjer, da u sljedećim okolnostima nije bilo opravdanja za upotrebu lisica ili okova: vezivanje liscama mentalno oboljelog zatvorenika u periodu od sedam dana neprekidno tokom boravka u samici bez ikakvog psihijatrijskog mišljenja ili opravdanja (*Kucheruk protiv Ukrajine*, 2007, stavovi 140–146); obavezno vezivanje liscama tokom prisilnog hranjenja, bez obzira na svaki vid opiranja (*Nevmerzhitsky protiv Ukrajine*, 2005, stav 97; *Ciorap protiv Moldavije*, 2007, stav 85); produženo i sistematsko vezivanje liscama zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora bez redovne i individualizovane provjere konkretnih bezbjednosnih pitanja (*Shlykov i drugi protiv Rusije*, 2021, stavovi 77–93); vezivanje liscama bolesnog zatvorenika u bolnici dok je čekao na operaciju (*Henaf protiv Francuske*, 2003, stavovi 52–60; *Istratii i drugi protiv Moldavije*, 2007, stavovi 55–58); vezivanje liscama oboljelog od raka za bolnički krevet (*Okhrimenko protiv Ukrajine*, 2009, stav 98); vezivanje liscama tokom ročišta na sudu (*Gorodnichev protiv Rusije*, 2007, stavovi 103–109); vezivanje trudnice za sto za ginekološki pregled u bolničkoj prijemnoj jedinici (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stavovi 112–115); vezivanje liscama fizički slabog bolesnog zatvorenika prilikom sprovođenja u bolnicu (*Mouisel protiv Francuske*, 2002, stav 47); vezivanje liscama tokom ginekološkog pregleda (*Filiz Uyan protiv Turske*, 2009, stavovi 32–35); i neopravdano vezivanje liscama tokom raznih drugih medicinskih pregleda (*Duval protiv Francuske*, 2011, stavovi 50–53; nasuprot tome *A.T. protiv Estonije*, 2018, stav 64, koji se odnosio na vezivanje liscama tokom medicinskih pregleda opasnog zatvorenika sa historijom samopovređivanja). Slično tome, Sud je utvrdio da vezivanje mentalno oboljelog počinioca za krevet u periodu od skoro 23 sata u psihijatrijskoj bolnici nije bilo izričito neophodno i stoga u suprotnosti sa poštovanjem njegovog ljudskog dostojanstva. Produženo trajanje mjere fizičkog obuzdavanja, posebno kada se radi o mentalno oboljelom podnositelju predstavke, nije bilo jedino raspoloživo sredstvo za sprječavanje neposredne ili neizbežne povrede sebe ili drugih (*Aggerholm protiv Danske*, 2020, stavovi 105. i 114).

200. Treba napomenuti i da je Sud ustanovio da držanje osobe u metalnom kavezu tokom suđenja, imajući u vidu objektivno ponižavajuću prirodu, koja je nespojiva sa standardima civiliziranog ponašanja karakterističnim za demokratsko društvo, predstavlja po sebi povredu ljudskog dostojanstva i kršenje člana 3. Konvencije (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [VV], 2014, stav 138; *Korban protiv Ukrajine*, 2019, stav 134).

C. Disciplinske mjere i kazna

201. Sud je smatrao da disciplinski postupci u zatvoru mogu podstaći „krivičnu optužbu” u autonomnom smislu člana 6. Konvencije, koja pokreće primjenu relevantnih procesnih mjera zaštite u okviru te odredbe.²⁵

202. Konkretno, u predmetu *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stavovi 70–73, Sud je naglasio da neki nezakoniti postupci u zatvoru također mogu predstavljati prekršaj prema krivičnom pravu, kao što je vršenje grubog ličnog nasilja nad zatvorskim službenikom. Ono što je bilo presudno da Sud zaključi da je postojala krivična optužba u datom predmetu jeste sankcija koju je podnositelj predstavke rizikovao da dobije - i koju je zapravo i dobio - a to je gubitak prava na oslobađanje od sankcije. Po mišljenju Suda, time što je pritvor trajao znatno duže nego što bi inače bio slučaj, sankcija se približila lišenju slobode iako to tehnički nije predstavljala, a predmet i svrha Konvencije nalažu da izricanje tako teške mjere bude praćeno garancijama člana 6. Konvencije.

203. Slično tome, u predmetu *Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, [VV], 2003, stavovi 128–129, Sud je konkretno utvrdio da se potencijalno izricanje dodatnih dana kazne zatvora (42 dana za disciplinski prekršaj) nije moglo smatrati dovoljno nevažnim ili beznačajnim i da je stoga dovelo do „krivične optužbe” u smislu člana 6. Konvencije.

204. Nasuprot tome, u predmetu *Štitić protiv Hrvatske*, 2007, stavovi 51–62, Sud je utvrdio da su uslovna kazna od sedam dana samice za jedan disciplinski prekršaj i kazna ograničenja slobodnog kretanja podnositelja predstavke u zatvoru i njegovog kontakta sa spoljašnjim svijetom u periodu od tri mjeseca za drugi prekršaj nisu predstavljale „krivičnu optužbu” u smislu člana 6. Konvencije. Sud je posebno primijetio da nije bilo produžetka boravka podnositelja predstavke u zatvoru niti da su sankcije ozbiljno pogoršale uslove njegove kazne zatvora.

205. Ipak, neprimjenjivost krivičnog djela člana 6. Konvencije ne isključuju primjenjivost građanskog dijela te odredbe. To je posebno istinito kada domaće pravo daje mogućnost zatvoreniku da ospori disciplinske kazne pred domaćim sudovima (*Gülmez protiv Turske*, 2008, stavovi 29–30). Stoga u takvim predmetima važe garancije građanskog dijela člana 6. Konvencije.²⁶

206. U predmetu *Enea protiv Italije* [VV], 2009, stav 106, Sud je smatrao da svako ograničenje koje utiče na građanska prava zatvorenika kao pojedinca mora biti otvoreno za osporavanje u sudskom postupku, na osnovu prirode ograničenja (na primjer, zabrana primanja većeg od određenog broja posjeta članova porodice svakog mjeseca ili stalno praćenje prepiske i telefonskih poziva) i njihovih mogućih posljedica (na primjer, svaka poteškoća u održavanju porodičnih veza ili odnosa sa licima koja nisu članovi porodice, isključivanje iz vježbanja na otvorenom). Na taj način je moguće postići pravičnu ravnotežu koja je neophodna između ograničenja sa kojima se država suočava u zatvorskom kontekstu sa jedne strane i zaštite prava zatvorenika sa druge strane (vidjeti i *Stegarescu i Bahrin protiv Portugala*, 2010, stavovi 35–39; nasuprot tome *Boulois protiv Luksemburga* [VV], 2012, stavovi 90–105, u pogledu zahtjeva za odsustvo iz zatvora).

207. U tom kontekstu, također treba napomenuti da samica kao disciplinska kazna može značiti primjenu člana 5. ako predstavlja „dalje lišenje slobode”. Relevantni kriteriji za tu procjenu obuhvataju konkretnu situaciju zatvorenika i vrstu, trajanje, efekte i način sprovođenja predmetne mjere. U praksi, značajna promjena u načinu sprovođenja pritvora koja dovodi do velike razlike između preostalih sloboda dostupnih zatvoreniku tokom njegovog početnog pritvaranja i daljeg lišenja slobode, presudna je za primjenjivost člana 5. (*Stoyan Krastev protiv Bugarske*, 2020, stavovi 48–54).

208. Što se tiče prirode disciplinskih kazni, Sud je utvrdio da takve kazne moraju biti u skladu sa zahtjevima člana 3. Konvencije. Konkretno, mjera disciplinskog pritvaranja ne može sama po sebi kršiti

25. Vidjeti i [Vodič o članu 6 \(krivični dio\) Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

26. Vidjeti i [Vodič o članu 6 \(građanski dio\) Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

te zahtjeve. Prema toj odredbi prije mogu biti upitni proporcionalnost njenog izricanja i uslovi pritvaranja (*Ramishvili i Kokhreidze protiv Gruzije*, 2009, stav 82).

209. Pored toga, potrebno je uzeti u obzir i činjenice kao što su priroda prestupa zatvorenika, njegova ličnost i da li je to prva ili ponovljena povreda discipline. Proporcionalnost dodatne kaznene mjere izrečene zatvoreniku važna je prilikom procjene da li je premašen neizbježan nivo patnje svojstven lišenju slobode (*Ramishvili i Kokhreidze protiv Gruzije*, 2009, stav 83).

210. Stoga je u predmetu *Ramishvili i Kokhreidze*, 2009, stavovi 82–83, Sud kritikovao činjenicu da je među nekoliko dostupnih disciplinskih sankcija predviđenih za povredu zatvorskih pravila, uprava zatvora izabrala najoštriju – zatvaranje u kaznenu ćeliju – a da nije izvršila pravilnu procjenu svih okolnosti slučaja.

211. U predmetu *Vukušić protiv Hrvatske*, 2023, stavovi 32–42, Sud je utvrdio povredu člana 3. u pogledu neopravdano produženog smještanja zatvorenika, bez odjeće, u posebno obezbijeđenu tapaciranu ćeliju u kojoj su svjetla stalno bila uključena, a što je također uključivalo to da su mu ruke i članci bili vezani četiri dana, što je primijenjeno kako bi bio spriječen da povrijedi sebe ili druge.

212. Pored toga, Sud je utvrdio da je izricanje disciplinske kazne odvajanjem zatvorenika koji pate od ozbiljnih mentalnih poremećaja protivno zahtjevima člana 3 (*Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 116; *Renolde protiv Francuske*, 2008, stav 129).

213. Sud je također smatrao da samicu ne treba primjenjivati kao kaznu za slanje prigovora raznim organima (*Rzakhanov protiv Azerbejdžana*, 2013, stav 74). U predmetu *Yankov protiv Bugarske*, 2003, stav 120, Sud je smatrao da je brijanje kose podnositelja predstavke u kontekstu kazne smještanja u izolacionu ćeliju zbog toga što je pisao kritičke i uvredljive napomene o zatvorskim čuvarima i državnim organima predstavljalo neopravdano postupanje dovoljnog stepena težine da bi bilo okarakterisano kao ponižavajuće u smislu člana 3. Konvencije.

D. Nasilje među zatvorenicima

214. Prema Konvenciji, vlasti su dužne da preduzmu mjere na očuvanju reda u zatvoru kako bi zaštitile zatvorenike od činova zastrašivanja i nasilja ostalih zatvorenika. Također su dužne da adekvatno odgovore na svaku dokazivu tvrdnju o takvom zlostavljanju tako što će sprovesti djelotvornu istragu i, po potrebi, krivični postupak. Iako se podrazumijeva da se obaveza država ne može tumačiti tako da zahtijeva od države da kroz svoj pravni sistem garantuje da jedan pojedinac nikada neće neljudski ili ponižavajuće postupati prema drugom, ili da će, ukoliko do toga dođe, krivični postupak neophodno dovesti do određene kazne. Ipak, Sud je dosljedno naglašavao da član 3. Konvencije²⁷ nameće državama dužnost da zaštite fizičko blagostanje osoba koje se nalaze u ranjivoj situaciji samim tim što su pod kontrolom vlasti, kao što su, na primjer, pritvorenici (*Premininy protiv Rusije*, 2011, stav 73).

215. Što se tiče zaštite od nasilja drugih zatvorenika, s obzirom na apsolutan karakter zaštite garantovane članom 3. Konvencije i njegovu suštinsku važnost u sistemu Konvencije, Sud je izradio test za predmete koji se odnose na pozitivnu obavezu države prema toj odredbi Konvencije. Konkretno je utvrdio da bi za uspješno osporavanje povrede njegovog prava iz člana 3. bilo dovoljno da podnositelj predstavke dokaže da vlasti nisu preduzele sve korake koji su od njih mogli biti razumno očekivani kako bi spriječile stvarne i neposredne rizike po fizički integritet podnositelja predstavke, o kojima su vlasti imale saznanja ili je trebalo da ih imaju. Ipak, test ne zahtijeva da bude pokazano da „da nije bilo” nečinjenja ili propusta javne vlasti, do zlostavljanja ne bi došlo. Odgovor na pitanje da li su vlasti ispunile svoju pozitivnu obavezu prema članu 3. zavisit će od svih okolnosti slučaja koji se razmatra (*Pantea protiv Rumunije*, 2003, stavovi 191–196; *Premininy protiv Rusije*, 2011, stavovi 84).

---

27. Za zahtjeve prema članu 2. Konvencije, vidjeti [Vodič o članu 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

216. U slučajevima nasilja među zatvorenicima, Sud je morao utvrditi da li su, u određenim okolnostima slučaja, vlasti znale ili je trebalo da znaju da je zatvorenik trpio zlostavljanje od strane drugih zatvorenika sa kojima je dijelio ćeliju ili da je u riziku od istog, i ako je to slučaj, da li je uprava pritvorske ustanove, u granicama svojih službenih ovlaštenja, preduzela razumne korake za otklanjanje tih rizika i zaštitu prvog podnositelja predstavke od takvog zlostavljanja (*Preminyin protiv Rusije*, 2011).²⁸

217. U predmetu *Preminyin*, stavovi 85–91, Sud je naveo da su postojali neosporni dokazi da je podnositelj predstavke trpio sistematsko zlostavljanje od strane drugih zatvorenika barem nedjelju dana. To zlostavljanje dovelo je do ozbiljnih tjelesnih povreda i pogoršanja njegovog mentalnog zdravlja. Vlasti su bile upoznate sa situacijom i mogle su razumno predvidjeti da ga je to konkretno ponašanje činilo ranjivijim od prosječnog pritvorenika na rizik od nasilja. Niti su mogle da ne primjete znake zlostavljanja, pošto su barem neke od njihovih povreda bile vidljive. Ti faktori je trebalo da ih upozore na potrebu za uvođenjem konkretnih bezbjednosnih i nadzornih mjera kako bi zaštitile podnositelja predstavke od kontinuirane verbalne i fizičke agresije. Ipak, nije bilo dokaza da su vlasti imale bilo kakvu jasnu politiku o klasifikaciji i smještaju pritvorenika, niti da su pokušale da prate nasilne ili ranjive zatvorenike ili preduzele disciplinske mjere protiv počinitelaca. Sud je stoga utvrdio da vlasti nisu ispunile svoju pozitivnu obavezu da adekvatno obezbijede fizički i psihički integritet i dobro stanje podnositelja predstavke kako to nalaže član 3. Također je naveo da vlasti nisu uspjele da djelotvorno istraže prigovore podnositelja predstavke o zlostavljanju od strane drugih zatvorenika (vidjeti i, u kontekstu člana 2, *Yuri Illarionovitch Shchokin protiv Ukrajine*, 2013, stav 38).

218. Slično tome, u predmetu *Gjini protiv Srbije*, 2019, stavovi 84–88. i 96–103, Sud je prihvatio da je podnositelj predstavke pretrpio zlostavljanje od strane zatvorenika sa kojima je dijelio ćeliju. Iako nikada nije uložio zvaničan prigovor, Sud je primjetio da je CPT prijavio nasilje među zatvorenicima u tom zatvoru i da je više puta to isticao kao ozbiljan problem, i prije i nakon događaja u predmetu podnositelja predstavke. Naveo je veliki broj predmeta o nasilju među zatvorenicima i primijetio da ni zatvorske ni državne vlasti nisu preduzele bilo kakve korake kako bi takvo ponašanje korigovale ili smanjile. Pored toga, po mišljenju Suda, zatvorsko osoblje je moralo primijetiti zlostavljanje koje je trpio podnositelj predstavke. Ipak, oni nisu reagovali na bilo koje znake nasilja i nisu uspostavili bezbjedno okruženje za podnositelja predstavke, niti su otkrili, spriječili ili pratili nasilje koje je nad njim vršeno. Sud je stoga utvrdio povredu člana 3. Konvencije. Sud je također utvrdio da je, uprkos tome što podnositelj predstavke nije podnio zvaničnu krivičnu prijavu, uprava zatvora trebalo da obavijesti relevantne vlasti koje su bile u obavezi da sprovedu službenu djelotvornu istragu.

219. Pored toga, u predmetu *D.F. protiv Latvije*, 2013, stavovi 81-95, u kojem je bilo riječi o zlostavljanju bivšeg plaćenog policijskog doušnika i seksualnog prestupnika od strane drugih zatvorenika, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije na osnovu toga što vlasti nisu uspjele da djelotvorno koordinišu svoje aktivnosti zbog čega je podnositelj predstavke bio u strahu usljed neposrednog rizika od zlostavljanja tokom više od godinu dana, uprkos tome što su vlasti znale da je takav rizik postojao (vidjeti i *Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine*, 2008, stavovi 68–73, u pogledu rizika od etnički motivisanog nasilja).

220. Nasuprot tome, u predmetu *Stasi protiv Francuske*, 2011, stavovi 90–101, radilo se tome što vlasti navodno nisu uspjele da zaštite zatvorenika od nasilja ostalih zatvorenika zbog njegove homoseksualnosti, a Sud je smatrao da su u okolnostima slučaja, i uzimajući u obzir činjenice na koje im je skrenuta pažnja, vlasti su preduzele sve mjere koje su od njih razumno mogle biti očekivane da bi zaštitile podnositelja predstavke od fizičkih povreda. Stoga nije utvrdio kršenje člana 3. Konvencije.

221. U predmetu *S.P. i drugi protiv Rusije*, 2023, stavovi 90–109, Sud se bavio problemom segregacije, ponižavanja i zlostavljanja zatvorenika od strane drugih zatvorenika zbog njihovog „nižeg statusa” u neformalnoj zatvorskoj hijerarhiji, a koju je zatvorsko osoblje tolerisalo. U neformalnoj zatvorskoj

---

28. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Upotreba sile”.

hijerarhiji o kojoj je riječ, ostali zatvorenici smatrali su podnositelje predstavke „otpadnicima”. Klasifikacija je obuhvatala njihovo fizičko i seksualno zlostavljanje, kao i ponižavajuće postupanje s obzirom na zadatke koji su im dodjeljivani (kao što su nužnici ili kabine za tuširanje) i s obzirom na njihov nedostatak pristupa zatvorskim prostorijama (tuševima, ambulanti, spavaonici, kantini) i bilo im je zabranjeno da se približavaju drugim zatvorenicima, a kamoli da ih dodiruju, pod prijetnjom da će to lice postati „zaraženo”. Za Sud, čak i ako nisu svi podnositelji predstavki bili podvrgavani fizičkom ili seksualnom nasilju, njihovo smještanje u grupu zatvorenika „otpadnika” u značajnom periodu predstavljalo je neljudsko i ponižavajuće postupanje u značenju člana 3. Konvencije. Sud je dalje utvrdio da je pojava neformalne hijerarhije među zatvorenicima bila široko rasprostranjena i dobro poznat problem u ruskim kaznenim ustanovama i da su zatvorsko osoblje i vlasti uopšteno trebali biti upoznati sa njenim postojanjem i statusom podnositelja predstavki u okviru iste. Ipak, zatvorsko osoblje nije primijenilo nikakve konkretne i blagovremene mjere bezbjednosti ili nadzora da spriječi sprovođenje neformalnog kodeksa ponašanja nad podnositeljima predstavke i omogućilo je drugim pritvorenicima da nekažnjeno postupaju na štetu podnositelja predstavke. Pored toga, vlasti nisu uradile ništa ni da priznaju, niti da na sveobuhvatan način riješe, problem neformalne zatvorske hijerarhije. Sud je smatrao da, s obzirom na obim problema, nepreduzimanje mjera od strane vlasti moglo bi se smatrati oblikom saučesništva u zlostavljanju zatvorenika pod njihovom zaštitom.

222. U predmetu *D protiv Latvije*, 2024, stavovi 49–52, čak i u odsustvu fizičkog zlostavljanja, Sud je utvrdio da je član 3. primjenjiv u odnosu na postojanje neformalne zatvorske hijerarhije i pozicije podnositelja predstavke u najnižoj kasti te hijerarhije. Sud je posebno razmatrao fizičko i simboličko odvajanje zatvorenika u kategoriju kojoj podnositelj predstavke pripada. Oni su se suočavali sa proizvoljnim ograničenjima upotrebe zajedničkih resursa, imali su odvojene klupe, toalete i prostore za obedovanje i nije im bilo dozvoljeno da stoje u redu sa drugim zatvorenicima u prodavnici ili ambulanti, bilo im je zabranjeno da učestvuju u sportovima i da koriste zajedničke tuševe, njihovi kreveti bili su manje udobni i nalazili su se na rubovima zajedničkih prostora, a bili su zaduženi da za druge zatvorenike čiste i peru veš. Sud je utvrdio da je takvo fizičko i simboličko odvajanje imalo efekat slanja jake poruke o inferiornosti, na taj način podrivajući ljudsko dostojanstvo zatvorenika u situaciji podnositelja predstavke, te je predstavljalo ponižavajuće postupanje u smislu člana 3. Konvencije.

VI. Specijalne mjere visoke bezbjednosti i sigurnosti

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

A. Posebni zatvorski režimi

223. Sud je u svojoj sudskoj praksi navodio da mjere lišenja slobode često uključuju element patnje ili poniženja. Ipak, ne može se reći da lišenje slobode u zatvorskoj ustanovi visoke bezbjednosti ili nakon krivične osude samo po sebi pokreće pitanje prema članu 3. Konvencije. Zbog očuvanja javnog reda

država može uvesti režime visoke bezbjednosti u zatvorima za određene kategorije pritvorenika, a u mnogim državama koje su strane ugovornice Konvencije stroža bezbjednosna pravila važe za opasne pritvorenike. Ti aranžmani namijenjeni su sprječavanju rizika od bjekstva, napada ili uznemiravanja zatvorske zajednice, zasnovani su na odvajanju takvih pritvorenika od zatvorske zajednice zajedno uz strože mjere kontrole (*Piechowicz protiv Poljske*, 2012, stav 161, sa daljnjim referencama).

224. Ipak, kada se takvi režimi uvedu, član 3. nalaže državi da osigura da osoba bude pritvorena u uslovima koji su u skladu sa poštovanjem ljudskog dostojanstva, da je način i metoda izvršenja mjere ne izlažu tjeskobi ili teškoćama intenziteta koji premašuje neizbježni nivo patnje svojstven pritvoru, te da su, imajući u vidu praktične zahtjeve kazne zatvora, njeno zdravlje i dobrobit adekvatno zaštićeni (*Piechowicz protiv Poljske*, 2012, stav 162). Stoga, na primjer, stavljanje zatvorenika sa ozbiljnim mentalnim poremećajima pod zatvorski režim maksimalne bezbjednosti, bez obezbjeđivanja koherentne i odgovarajuće terapijske strategije koja na odgovarajući način može odgovoriti na njegove medicinske potrebe može biti u suprotnosti sa članom 3. Konvencije (*Epure protiv Rumunije*, 2021, stavovi 72–87).

225. Stavljanje pritvorenika pod poseban zatvorski režim također može pokrenuti pitanje prema članu 8. Konvencije. Iako stavljanje pritvorenika pod specijalni režim visoke bezbjednosti samo po sebi nije u suprotnosti sa članom 8, kako bi bilo u skladu sa zahtjevima te odredbe, mora se primjenjivati ako je „predviđeno zakonom”, teži ispunjenju jednog ili više legitimnih ciljeva navedenih u stavu 2. i, pored toga, opravdano je kao „neophodna mjera u demokratskom društvu”. U kontekstu zahtjeva „predviđeno zakonom”, Sud je posebno naglasio neophodnost da se osiguraju zaštita od zlostavljanja i djelotvorno učešće pritvorenika u postupku koji se odnosi na njegovo stavljanje u poseban režim, uključujući djelotvornost svih postupaka preispitivanja datog pitanja (*Maslák protiv Slovačke (br. 2)*, 2022, stavovi 137–177).

226. U nekoliko predmeta koji su se odnosili na Italiju, Sud je pozvan da razmotri ograničenja na osnovu primjene režima iz odjeljka 41 *bis*, što je poseban zatvorski režim koji sadrži brojna ograničenja prava zatvorenika usmjerena na presijecanje veza između tih zatvorenika i njihovog originalnog kriminalnog okruženja, kako bi se na najmanju moguću mjeru sveo rizik od toga da koriste svoje lične kontakte sa kriminalnim organizacijama. Takvi predmeti pokreću pitanja prema članovima 3. i 8. Konvencije.

227. Sa stanovišta člana 3. Sud je utvrdio da uspostavljanje režima 41 *bis* samo po sebi ne pokreće pitanje prema članu 3, čak i kada se uspostavlja u dugim periodima. Pri procjeni da li produžena primjena određenih ograničenja režima iz odjeljka 41 *bis* dostiže minimalni prag težine neophodan kako bi spadala u djelokrug člana 3, neophodno je preispitati dužinu vremena u svjetlu okolnosti svakog predmeta, a to između ostalog obuhvata utvrđivanje da li su obnavljanje ili produžetak osporavanih ograničenja bili opravdani ili ne (*Provenzano protiv Italije*, 2018, stav 147, sa daljnjim referencama).

228. Stoga, na primjer, u predmetu *Enea protiv Italije* [VV], 2009, stavovi 60–67, Sud je utvrdio da su ograničenja usljed posebnog zatvorskog režima bila neophodna kako bi podnositelj predstavke, koji je predstavljao opasnost za društvo, bio spriječen da održava kontakte sa kriminalnim organizacijama kojima je pripadao. Sud je također naveo da nije bilo dokaza koji su ukazivali na to da je produženje tih ograničenja bilo očigledno neosnovano. Stoga, bez obzira na zdravstvene probleme koje je podnositelj predstavke imao, Sud nije utvrdio povredu člana 3. Konvencije. Nasuprot tome, u predmetu *Provenzano protiv Italije*, 2018, stavovi 149–158, Sud je utvrdio da je produžena primjena režima 41 *bis* u pogledu podnositelja predstavke nije bila dovoljno opravdana, posebno s obzirom na njegovo intenzivno kognitivno propadanje. Slično tome, u predmetu *Morabito protiv Italije*, 2025, stavovi 137–146, Sud je preispitivao da li je podnositelj predstavke star 88 godina, koji je bio podvrgnut režimu 41 *bis* skoro dvadeset godina i kod koga su postojali znaci progresivnog kognitivnog propadanja, i dalje predstavljao opasnost ili je bio u stanju da održava smislene kontakte sa svojim kriminalnim organizacijama. Dalje je naveo da se domaći sudovi nisu bavili tvrdnjama podnositelja

predstavka da bi drastično smanjene interakcije sa drugim ljudima mogle da naškode njegovom mentalnom stanju.

229. Što se tiče člana 8. Konvencije, Sud je primijetio da su prije uvođenja posebnog režima 41 *bis* mnogi opasni zatvorenici bili u mogućnosti da održavaju svoje pozicije u kriminalnim organizacijama kojima su pripadali, da razmjenjuju informacije sa drugim zatvorenicima i sa spoljašnjim svijetom i da organizuju i ugovaraju izvršenje krivičnih djela. U tom kontekstu Sud je smatrao da, s obzirom na specifičnu prirodu pojave organizovanog kriminala, posebno tipa mafije, i činjenicu da su njegove porodične posjete često služile kao sredstvo prenošenja naredbi i instrukcija spoljašnjem svijetu ne bi se moglo reći da su – priznato značajna – ograničenja posjeta, kao i prateće mjere kontrole, bile nesrazmjerne legitimnim ciljevima kojima se teži prema članu 8. Konvencije (*Enea protiv Italije* [VV], 2009, stav 126, sa daljnjim referencama).

230. U predmetu *Enea*, stavovi 128–131, Sud je utvrdio da su domaće vlasti, prilikom produžavanja režima, ubjedljivo ustanovile da je podnositelj predstavke opasan. Pored toga, podnositelj predstavke je imao mogućnost da prima posjete porodice, a njegovi ostali prigovori u pogledu neadekvatnih uslova u pritvoru nisu bili potkrijepljeni. Sud je stoga utvrdio da ograničenja prava podnositelja predstavke na poštovanje privatnog života i porodičnog života nisu bila izvan onoga što je, u smislu člana 8. stav 2. Konvencije, predstavljalo neophodnu mjeru u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti i cilju sprječavanja nereda.

231. Pored toga, u određenom broju predmeta koji su se odnosili na Poljsku, Sud se bavio stavljanjem opasnih počinitelaca u posebne režime visoke bezbjednosti. U predmetu *Piechowicz protiv Poljske*, 2012, stavovi 166–178, Sud je utvrdio da je kontinuirana, rutinska i neselektivna primjena kompletnog raspona mjera koje su vlasti bile u obavezi da primjene prema relevantnim režimom u trajanju od dvije godine i devet mjeseci bila neophodna u cilju očuvanja bezbjednosti u zatvoru. Konkretno, podnositelj predstavke bio je podvrgnut samo ograničenoj društvenoj izolaciji, jer je povremeno dijelio ćeliju, imao svakodnevni kontakt sa zatvorskim osobljem, imao pravo na porodične posjete i pristup televiziji i zatvorskoj biblioteci. Ipak, vlasti mu nisu pružile odgovarajuću stimulaciju i adekvatan kontakt sa ljudima. Odbile su zahtjeve podnositelja predstavke da učestvuje u obukama, radionicama, kursevima i sportskim aktivnostima organizovanim za obične zatvorenike i odbile da mu dozvole da ima sopstvenu sportsku opremu, kompjuterske igrice i CD plejer u ćeliji. Pored toga, negativni psihološki i emotivni efekti njegove društvene izolacije bili su dodatno pogoršani rutinskom primjenom posebnih bezbjednosnih mjera, konkretno stavljanje okova i intruzivni pretresi uz skidanje odjeće. Sud nije uvjeren da je sistematsko stavljanje okova svaki put kada bi podnositelj predstavke napuštao svoju ćeliju bilo neophodno. Slično tome, pretresi uz skidanje odjeće koji obuhvataju analnu inspekciju obavljani su rutinski i nisu bili povezani sa bilo kakvim bezbjednosnim potrebama ili konkretnim sumnjama, bez obzira na druge mjere bezbjednosti kojima je podnositelj predstavke stalno bio podvrgavan, kao što je nadzor preko kamera i od strane zatvorskih čuvara. Sud je također smatrao da, iako bi težina navodnih zločina podnositelja predstavke mogla opravdati njegovu početnu klasifikaciju kao „opasnog pritvorenika” i primjenu posebnog režima, ona ne bi mogla poslužiti kao jedino opravdanje za produženi nastavak istog. U smislu kumulativnog efekta tih mjera, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije (vidjeti i *Horych protiv Poljske*, 2012, stavovi 93–103; *Paluch protiv Poljske*, 2016, stavovi 37–48; *Karwowski protiv Poljske*, 2016, stavovi 33–43).

232. U predmetu *Piechowicz protiv Poljske*, 2012, stavovi 219–222. i 238–240, Sud je utvrdio da su blanko i sistemska ograničenja prava podnositelja predstavke na posjete porodice (vidjeti i *Horych protiv Poljske*, 2012, stavovi 127–132), kao i cenzura njegove prepiske sa različitim javnim vlastima i njegovim advokatom, primijenjena usljed toga što je bio pod posebnim režimom, predstavljala povredu člana 8. Konvencije.

233. Sud se u predmetima koji su se odnosili na *Bugarsku* također bavio strogim zatvorskim režimom za zatvorenike na izdržavanju doživotne kazne zatvora koji je obuhvatao boravak zatvorenika u stalno zaključanim ćelijama i izolaciji od ostatka zatvorske zajednice. U predmetu *Harakchiev i Tolumov*

protiv Bugarske, 2014, stavovi 203–214, Sud je posebno zaključio da je kumulativni efekat uslova koje su trpjeli podnosioci predstavke, a koji su obuhvatali izolaciju, neodgovarajuću ventilaciju, osvjetljenje, grijanja, higijenu, ishranu i zdravstvenu zaštitu bio nečovječan i ponižavajući. Sud je također kritikovao činjenicu da se činilo da je izolacija podnosioca predstavke rezultat automatske primjene domaćih zakonskih odredbi kojima se reguliše zatvorski režim prije nego nekih konkretnih bezbjednosnih pitanja u pogledu njihovog ponašanja (vidjeti i *Halil Adem Hasan protiv Bugarske*, 2015, stavovi 49–60).

234. Što se tiče zatvorenika terorista, u predmetu *Öcalan protiv Turske* [VV], 2005, stavovi 192–196, i *Öcalan protiv Turske (br. 2)*, 2014, stavovi 146–149, Sud je razmatrao poseban režim kome je podnositelj predstavke, smatran jednim od najopasnijih terorista u zemlji, bio podvrgnut. Dok u prethodnom predmetu Sud nije utvrdio da je poseban režim bio u suprotnosti sa Konvencijom, u potonjem predmetu je utvrdio da je u određenom periodu njegov pritvorski režim predstavljao povredu člana 3. Konkretno, Sud je razmatrao sljedeće okolnosti slučaja: devetnaest godina i devet mjeseci podnositelj predstavke bio je jedini zatvorenik u zatvoru koji se nalazio na jednom ostrvu; nije bilo sredstava komunikacije u cilju društvene izolacije podnosioca predstavke (bez televizora u ćeliji i bez telefonskih poziva); prekomjerna ograničenja pristupa novostima i informacijama; stalni veliki problemi sa pristupom posjetilaca zatvoru (za članove porodice i advokate) i nedovoljno pomorskih prevoznih sredstava u lošim vremenskim uslovima; komunikacija osoblja sa podnosiocem predstavke ograničena na minimum potreban za obavljanje posla; odsustvo svakog konstruktivnog odnosa ljekar/pacijent sa podnosiocem predstavke; pogoršanje mentalnog zdravlja podnosioca predstavke usljed hroničnog stresa i društvene i afektivne izolacije u kombinaciji sa osjećajem napuštenosti i razočarenja, kao i činjenica da za boravak podnosioca predstavke u samici nisu tražene nikakve alternative u relevantnom periodu.

B. Boravak u samici

235. Boravak u samici, sam po sebi, ne predstavlja povredu člana 3. Iako produženo sklanjanje iz društva drugih nije poželjno, to da li takva mjera spada u djelokrug člana 3. Konvencije zavisi o posebnih uslova, strogosti mjere, njenog trajanja, cilja kome se teži i njenog uticaja na dato lice (*Rohde protiv Danske*, 2005, stav 93; *Rzakhanov protiv Azerbejžana*, 2013, stav 64). Zabrana kontakta sa ostalim zatvorenima iz bezbjednosnih, disciplinskih ili zaštitnih razloga sama po sebi ne predstavlja nečovječno postupanje ili kaznu (*Ramirez Sanchez protiv Francuske* [VV], 2006, stav 123). S druge strane, kompletna senzorna izolacija, zajedno sa potpunom društvenom izolacijom, može da uništi ličnost i predstavlja oblik nečovječnog postupanja koji se ne može opravdati razlozima bezbjednosti ili bilo kojim drugim (*ibid.*, stav 120).

236. Samica, čak i u slučajevima samo relativne izolacije, ne može se izricati zatvoreniku na neodređeno vrijeme i treba da se zasniva na stvarnim osnovama i izriče samo izuzetno, uz neophodne procesne garancije i nakon preduzimanja svih mjera predostrožnosti (*A.T. protiv Estonije (br. 2)*, 2018, stav 73). Kako bi se izbjegao svaki rizik o proizvoljnosti neophodno je navesti materijalne razloge pri produženju dugog perioda boravka u samici. Odluka bi stoga trebala da omogući da se ustanovi da su vlasti izvršile ponovnu procjenu koja uzima u obzir sve promjene u okolnostima zatvorenika, njegovoj situaciji ili ponašanju (*Csüllög protiv Mađarske*, 2011, stav 31).

237. S tim u vezi treba napomenuti da zatvaranje zatvorenika u ćeliju za dvije osobe može imati slična negativna dejstva kao boravak u samici ukoliko oba pritvorenika moraju provesti godine zatvoreni u jednoj ćeliji bez ikakve smislene aktivnosti, ogovarajućeg pristupa vježbama na otvorenom ili kontakata sa spoljašnjim svijetom. Stoga, čak i ako izolacija nije apsolutna, jer su dva zatvorenika pritvorena zajedno, intenzitet i produženo trajanje te mjere može pokrenuti pitanje prema članu 3. Konvencije zbog značajnog negativnog uticaja na dobro stanje i društvene vještine zatvorenika. Stoga je za produženi pritvor zatvorenika u ćelijama za dvije osobe potrebno odgovarajuće obrazloženje,

ukoliko su intenzitet i trajanje njihove odvojenosti toliko značajni da je efekat uporediv sa boravkom u samici (*N.T. protiv Rusije*, 2020, stav 45).

238. Slično tome, u predmetu *Ivan Karpenko protiv Ukrajine*, 2021, stavovi 58–65, Sud je utvrdio da zabrana komunikacije zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora sa ostalim zatvorenicima tokom aktivnosti van ćelije (režim opisan kao sistemska segregacija) – što su dodatno pogoršali faktori kao što je stalni boravak podnositelja predstavke u ćeliji sa jednim ili dva zatvorenika, sa samo kratkim šetnjama na otvorenom i bez bilo kakvih smislenih aktivnosti; automatska primjena te zabrane samo na osnovu toga što je podnositelj predstavke bio osuđen na kaznu doživotnog zatvora, bez bilo kakve mogućnosti revizije ili mjera zaštite od proizvoljnosti; dugo trajanje date mjere (barem deset godina); kao i dokazano pogoršanje zdravlja podnositelja predstavke, kao i odsustvo bilo kakvog odgovarajućeg odgovora na njegove prateće prigovore i zahtjeve za pomoć – predstavljali su „bez ikakve sumnje” neljudsko i ponižavajuće postupanje zabranjeno članom 3. Konvencije.

239. Pri izricanju mjere boravka u samici neophodno je uzeti u obzir zdravstveno stanje datog lica (*Jeanty protiv Belgije*, 2020, stav 117). Pored toga, neophodno je uspostaviti sistem redovnog praćenja fizičkog i mentalnog stanja zatvorenika kako bi se osigurala njegova usklađenost sa kontinuiranim boravkom u samici. Sud je također naglasio da je izuzetno važno da bi zatvorenik trebalo da ima mogućnost da nezavisni sudski organ ispita osnovanost i razloge za produženu mjeru boravka u samici. Pored toga, također bi bilo poželjno potražiti alternativna rješenja za samicu za lica koja se smatraju opasnim i za koje se pritvaranje u običan zatvor pod običnim režimom smatra neodgovarajućim (*Ramirez Sanchez protiv Francuske* [VV], 2006, stavovi 139. i 145–146).

240. U predmetu *Ramirez Sanchez*, stavovi 131–150, zatvorenik terorista držan je u samici oko osam godina. Sud nije smatrao da postoji poseban problem u boravku podnositelja predstavke u samici, što je uključivalo samo djelimičnu i relativnu društvenu izolaciju. Za Sud je dužina takvog boravka predstavljala glavni problem u tom predmetu. Iako Sud nije utvrdio povredu člana 3, s obzirom na fizičke uslove pritvora podnositelja predstavke, činjenicu da je njegova izolacija bila relativna, spremnost vlasti da ga stave pod uobičajeni režim, njegov karakter i opasnost koju je predstavljao, izrazio je svoju zabrinutost u pogledu posebno dugog perioda koji je podnositelj predstavke proveo u samici i smatrao je da podnositelj predstavke, koji je do tog trenutka bio pod uobičajenim zatvorskim režimom, u načelu ne bi trebalo da boravi u samici u budućnosti.

241. U predmetu *Onoufriou protiv Kipra*, 2010, stavovi 71–81, Sud je dalje razmatrao zahtjev procesnih garancija koje moraju pratiti odluku o boravku zatvorenika u samici kako bi se garantovala dobrobit zatvorenika i proporcionalnost mjere. Sud je ukazao na nedostatak u relevantnom domaćem pravu što se tiče garancija na raspolaganju licima u samici. Posebno je napomenuo odsustvo odgovarajućeg opravdanja za pritvaranje podnositelja predstavke u samicu, neizvjesnost u pogledu njenog trajanja, nemogućnost uspostavljanja pouzdanog sistema za bilježenje mjera samice i osiguranja da podnositelj predstavke nije u njoj boravio duže od odobrenog perioda, odsustvo svih dokaza o tome da su vlasti sprovele procjenu relevantnih faktora prije izricanja mjere boravka u samici i odsustvo bilo kakve mogućnosti da se ospori priroda njegovog pritvora ili uslova istog.

242. Slično tome, u predmetu *Csüllög protiv Mađarske*, 2011, stavovi 37–38, Sud je utvrdio da vlasti nisu navele nikakve materijalne razloge pri primjeni ili produžetku boravka u samici. Sud je također utvrdio da su se u odsustvu obrazloženja sporna ograničenja morala posmatrati kao proizvoljna. Proizvoljne restriktivne mjere primijenjene na ranjive pojedince kao što su zatvorenici nesporno doprinose osjećaju subordinacije, kompletne zavisnosti, nemoći i, shodno tome, poniženja (nasuprot tome, *A.T. protiv Estonije* (br. 2), 2018, stavovi 84–85). Pored toga, vlasti nisu primijenile nikakve mjere da spriječe negativne efekte dugog boravka u samici na fizičko i mentalno zdravlje podnositelja predstavke. S tim u vezi, u postojećim okolnostima, ne može se smatrati da boravci na otvorenom ili mogućnosti bavljenja sportom, ograničene dostupnosti, mogu da isprave te negativne efekte, posebno pošto su sva kretanja podnositelja predstavke obuhvatala vezivanje lisicama u inače sigurnom okruženju. Sud je stoga utvrdio povredu člana 3. Konvencije.

243. Nasuprot tome, u predmetu *Rohde protiv Danske*, 2005, stavovi 97–98, koji se odnosi na to što je podnositelj predstavke proveo oko jedanaest mjeseci u samici, Sud nije utvrdio povredu člana 3. u pogledu sljedećih uslova: opšti uslovi u pritvoru za podnositelja predstavke bili su odgovarajući; imao je pristup novinama i nije bio u potpunosti isključen iz opštenja sa drugim zatvorenicima; koristio je opciju vježbanja na otvorenom ili u prostoriji za fitnes; pozajmljivao je knjige iz biblioteke ili kupovao robu u prodavnici; pohađao je kurseve jezika svake nedjelje; imao je posjete zatvorskog kapelana, njegovog savjetnika, socijalnog radnika i članova porodice i prijatelja; također su ga redovno posjećivali fizioterapeut, ljekar i medicinska sestra.

244. U predmetu *Schmidt i Šmigol protiv Estonije*, 2023, stavovi 133, 140. i 149–163, Sud je izrazio jaku zabrinutost zbog upotrebe samice kao disciplinske mjere u dugim i uzastopnim periodima. Primijetio je da je dug boravak u samici podrazumijevao inherentni rizik od štetnih uticaja na mentalno zdravlje svake osobe, bez obzira na materijalne ili druge uslove koji ga prate. Sud je stoga utvrdio da je praksa dugih uzastopnih perioda boravka u samici, u načelu, bila nespojiva sa članom 3, osim kada je Vlada mogla da predstavi ubjedljive razloge za postojanje izuzetnih okolnosti koje bi opravdale takvu praksu i da pokaže da se takvoj disciplinskoj praksi zaista pribjegava kao posljednjem sredstvu. U datom predmetu Sud je utvrdio da su produženi periodi boravka u samici (prvi podnositelj predstavke 566 dana neprekidno, a drugi podnositelj 482 dana praktično neprekidno), bez smjenjivanja sa odgovarajućim periodima regularnog zatvorskog režima, podvrgli podnositelje predstavke poteškoćama koje su prevazilazile neizbježan nivo patnje svojstven pritvoru. Sud je stoga utvrdio povredu člana 3. Konvencije.

245. Na kraju također treba napomenuti da prethodno navedena načela važe kada se samica zatvoreniku izriče kao disciplinska kazna (*Rzakhanov protiv Azerbejdžana*, 2013, stavovi 74–76).²⁹ Ova načela također važe kada se samica koristi kao mjera zaštite zatvorenika od mogućeg nasilja u zatvoru. U predmetu *X protiv Turske*, 2012, stavovi 41–45, Sud je utvrdio da je činjenica da je podnositelj predstavke boravio u samici iz razloga zaštite bez ikakvog objašnjenja odsustva vježbi na otvorenom ili kontakta sa drugim zatvorenicima, zajedno sa nedostatkom bilo kakvog sudskog preispitivanja mjere, predstavljala povredu člana 3. Konvencije (nasuprot tome, *Peñaranda Soto protiv Malte*, 2017, stavovi 76–77).

VII. Posebne kategorije pritvorenika

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

Član 8. Konvencije

„1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

29. Vidjeti i odjeljak ovog Vodiča „Disciplinske mjere i kazna”.

A. Žene sa bebama i maloljetnicima

246. Sud je prepoznao u svojoj sudskoj praksi da je posebno problematično pitanje to da li treba omogućiti bebama i maloj djeci da ostanu u zatvoru sa svojim majkama. S tim u vezi, Sud je primijetio priznanje CPT da, s jedne strane, zatvori jasno ne pružaju odgovarajuće okruženje za bebe i malu djecu, ali da je, s druge strane, prisilno odvajanje majki i beba vrlo nepoželjno. Sud je također naveo da se u Pravilima UN o postupanju prema zatvorenicama³⁰ navodi da se odluke o dozvoli da djeca ostanu sa svojim majkama u zatvoru zasnivaju na najboljim interesima djece (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stav 129), što je načelo sadržano u sudskoj praksi Suda koja se odnosi na brigu o djeci (*X protiv Latvije* [VV], 2013, stav 95).

247. Sud je također uzeo u obzir preporuke Svjetske zdravstvene organizacije prema kojima zdravo novorođenče mora ostati sa svojom majkom, što vlastima stvara obavezu da stvore odgovarajuće uslove za sprovođenje tih zahtjeva u praksi, uključujući i pritvorske ustanove. Shodno tome, u situaciji u kojoj je majka pritvorena, a novorođenče ostaje sa njom pod punom kontrolom vlasti, javlja se obaveza za vlasti da osiguraju zdravlje i dobrobit djeteta na odgovarajući način (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stav 131).

248. U potonjem predmetu radilo se o podnositeljici predstavke koja je boravila u pritvoru u prekrivičnom postupku u petom mjesecu trudnoće i u pritvoru i rodila dječaka. Sud je utvrdio povredu člana 3. u pogledu postupanja vlasti: stavljanje majke u okove u porodilištu (stavovi 110–116);³¹ neodgovarajući uslovi u pritvoru i nedostatak odgovarajuće medicinske njege za bebu.

249. Što se tiče materijalnih uslova u pritvoru, Sud je posebno primijetio da su kumulativni efekti pothranjenosti majke, neodgovarajući sanitarni i higijenski uslovi za nju i njenog novorođenog sina, kao i nedovoljne šetnje na otvorenom bili takvog intenziteta da su doveli do fizičke i duševne patnje majke koja je predstavljala neljudsko i ponižavajuće postupanje prema majci i djetetu (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stavovi 140–148).

250. Što se tiče medicinske njege za bebu, Sud je naglasio da su vlasti bile u obavezi da pruže odgovarajući medicinski nadzor i njegu drugom podnositelju predstavke kao novorođenčetu koje je boravilo sa majkom u pritvorskoj ustanovi. On je bio posebno ranjiv i bio mu je potreban strog medicinski nadzor specijaliste. Materijali u spisima predmeta predstavljali su dovoljan osnov da bi Sud utvrdio da je drugi podnositelj predstavke bio bez bilo kakvog nadzora pedijatra skoro tri mjeseca. Posebno imajući u vidu uzrast bebe, sama ta okolnost bila je dovoljna za zaključak da u ovom predmetu nisu zadovoljeni odgovarajući zdravstveni standardi (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016, stavovi 152–158).

251. Što se tiče pritvaranja djece³², u predmetu *Güveç protiv Turske*, 2009, stavovi 91–98, Sud je po prvi put utvrdio da je zatvaranje maloljetnika u zatvoru za odrasle predstavljalo neljudsko i ponižavajuće postupanje protivno članu 3. Konvencije. Pritvaranje petnaestogodišnjeg adolescenta, suprotno domaćem pravu, trajalo je više od pet godina, zbog čega je imao teške fizičke i psihološke probleme koji su doveli do tri pokušaja samoubistva, a da mu vlasti nisu obezbijedile odgovarajuću medicinsku njegu.

30. [Pravila Ujedinjenih nacija za postupanje prema zatvorenicama i vanzatorske mjere za žene koje su počinile krivična djela \(Bangkoška pravila\), A/C.3/65/L.5, 6 oktobar 2010.](#)

31. Vidjeti odjeljak ovog vodiča „Upotreba instrumenata za obuzdavanje”.

32. Vidjeti i:

- [Konvencija o pravima djeteta, 20. novembra 1989;](#)
- [Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloljetničko pravosuđe \(„Pekinška pravila”\) \(Rezolucija 40/33, 29. novembar 1985\);](#)
- [Pravila Ujedinjenih nacija o zaštiti maloljetnika lišenih slobode \(Rezolucija 45/113, 14. decembar 1990\);](#)
- [Preporuka CM/Rec\(2008\)11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloljetne počiniocima kojima su izrečene sankcije ili mjere.](#)

252. S tim u vezi, također treba napomenuti da je u nekoliko presuda koje su se odnosile na Tursku Sud izrazio zabrinutost zbog prakse pritvaranja djece u pritvoru u prekrivičnom postupku (vidjeti [Selçuk protiv Turske](#), 2006, stav 35; [Koşti i drugi protiv Turske](#), 2007, stav 30; [Nart protiv Turske](#), 2008, stav 34) i utvrdio povrede člana 5. stav 3. Konvencije. Na primjer, u predmetu [Selçuk](#) podnositelj predstavke je proveo četiri mjeseca u pritvoru u prekrivičnom postupku kada je imao šesnaest godina, a u predmetu [Nart](#) podnositelj predstavke je proveo četrdeset osam dana u pritvoru kada je imao sedamnaest godina.

253. Ipak, što se tiče člana 3. Konvencije, Sud je utvrdio da se ne može tumačiti tako da propisuje opštu obavezu puštanja pritvorenika na slobodu i da Konvencija ne zabranjuje državama da zatvaraju osuđene maloljetnike. Pored toga, domaće vlasti imaju određeni stepen slobode u pogledu načina na koje se sprovodi odvajanje maloljetnih i odraslih počinitelja, uključujući smještanje maloljetnih počinitelja u odvojene dijelove ustanova obično projektovane za odrasle zatvorenike. S tim u vezi, smještanje maloljetnika u dio za maloljetne počinioce samo po sebi ne pokreće pitanje po članu 3. Konvencije ([Kuparadze protiv Gruzije](#), 2017, stav 60). Ipak, u nekim slučajevima, smještanje maloljetnika sa odraslim pritvorenicima, čak i u kratkom periodu, može da ostavi jak utisak na njega koji, zajedno sa drugim neodgovarajućim uslovima kazne zatvora, može dovesti do povrede člana 3. Konvencije ([Zherdev protiv Ukrajine](#), 2017, stavovi 92–93). Slično tome, smještanje maloljetnog pritvorenika sa osuđenim zatvorenicima može pokrenuti pitanje prema članu 3. ([I.E. protiv Republike Moldavije](#), 2020, stav 43).

254. U svakom slučaju, zdravlje maloljetnika lišenih slobode mora biti zaštićeno u skladu sa priznatim medicinskim standardima koji važe za maloljetnike u široj zajednici. Vlasti bi uvijek trebalo da se rukovode najboljim interesima djeteta, a djetetu bi trebalo garantovati pravilnu njegu i zaštitu. Štaviše, ako vlasti razmatraju da liše slobode dijete, trebalo bi izvršiti medicinsku procjenu djetetovog zdravstvenog stanja kako bi se utvrdilo da li ga je moguće smjestiti u centar za pritvor maloljetnika ([Blokhin protiv Rusije](#) [VV], 2016, stavovi 138).

255. Također treba napomenuti da je u kontekstu pritvora maloljetnih imigranata Sud smatrao da je takav pritvor, bez obzira da li se odnosio na maloljetnike sa pratnjom ili bez pratnje, pokretao posebna pitanja prema članu 3. Konvencije jer su djeca sa pratnjom ili bez izuzetno ranjiva i imaju specifične potrebe ([Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar protiv Malte](#), 2016, stav 103). Izuzetna ranjivost djeteta predstavlja presudni faktor i ima prednost nad elementima koji se odnose na pravni status maloljetnog imigranta. Konvencija o pravima djeteta iz 1989. (1577 UNTS 3) podstiče države da preduzmu odgovarajuće mjere da osiguraju da djeca koja traže izbeglički status, bilo da imaju pratnju ili ne, dobiju odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć ([Popov protiv Francuske](#), 2012, stav 91). Posljednjih godina Sud je u nekoliko premeta razmatrao uslove u kojima su bili pritvoreni maloljetni imigranti sa pratnjom.

256. Podnositelji predstavke u predmetu [Muskhadzhiyeva i drugi protiv Belgije](#), 2010, stavovi 57–63, imali su redom sedam mjeseci, tri i po godine, pet godina i sedam godina i bili su u pritvoru mjesec dana. Uzimajući u obzir njihov uzrast, dužinu pritvora, činjenicu da pritvorska ustanova nije bila prilagođena maloljetnicima i medicinske dokaze da su imali ozbiljne psihološke probleme dok su bili u pritvoru, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije.

257. Podnositelji predstavke u predmetu [Kanagaratnam protiv Belgije](#), 2011, stavovi 64–69, imali su redom trinaest, jedanaest i osam godina i bili su u pritvoru oko četiri mjeseca. Sud je naveo da su bili stariji od onih u prethodno pomenutom predmetu i da nije bilo medicinskih dokaza o tome da su u pritvoru psihički patili. Uprkos tome, Sud je utvrdio povredu člana 3. navodeći sljedeće: (i) pritvorska ustanova nije bila prilagođena maloljetnicima; (ii) podnositelji predstavke bili su posebno ranjivi zbog činjenice da su prije dolaska u Belgiju razdvojeni od oca na osnovu njegovog hapšenja u Šri Lanki i bjekstva od građanskog rata u toj zemlji; (iii) njihova majka, iako je bila sa njima u istoj ustanovi, nije bila u stanju da se pravilno stara o njima; (iv) njihov pritvor trajao je mnogo duže nego u predmetu [Muskhadzhiyeva](#).

258. Podnositelji predstavke u predmetu *Popov protiv Francuske*, 2012, stavovi 92–103, imali su pet mjeseci i tri godine i bili su u pritvoru petnaest dana. Iako je bila planirana za prijem porodica, prema nekoliko izvještaja i domaćih sudskih odluka, pritvorska ustanova nije bila pravilno opremljena za tu svrhu, bilo u smislu materijalnih uslova ili u smislu nedostatka privatnosti i neprijateljskog psihološkog okruženja koje je u njoj preovladavalo. To je Sud navelo da zaključi sljedeće: (i) uprkos odsustvu medicinskih dokaza u tom smislu, podnositelji predstavke koji su bili veoma mladi, patili su od stresa i anksioznosti; i (ii) uprkos relativno kratkom periodu pritvora, postojala je povreda člana 3. Konvencije.

259. Podnositelji predstavki u pet potonjih predmeta protiv Francuske – *R.M. i drugi protiv Francuske*, 2016, stavovi 72–76, *A.B. i drugi protiv Francuske*, 2016, stavovi 111–115, *A.M. i drugi protiv Francuske*, 2016, stavovi 48–53, *R.K. i drugi protiv Francuske*, 2016, stavovi 68–72, *R.C. i V.C. protiv Francuske*, 2016, stavovi 36–40 – bili su uzrasta od četiri mjeseca do četiri godine i bili su pritvoreni u periodima od sedam i osamnaest dana. Sud je naveo da za razliku od pritvorske ustanove o kojoj je bilo riječi u predmetu *Popov*, materijalni uslovi u dvije pritvorske ustanove u tih pet predmeta nisu bili problematični. Te ustanove bile su adaptirane za porodice koje su bile smještene odvojeno od njihovih pritvorenika i u njima su se nalazile posebno opremljene prostorije i materijali za brigu o djeci. Ipak, jedna od ustanova nalazila se odmah pored aerodromske piste zbog čega su podnositelji predstavke bili izloženi posebno visokim nivoima buke. U drugoj ustanovi je unutrašnje dvorište bilo odvojeno od zone za muške pritvorenike samo mrežom, a nivoi buke također su bili visoki. To je znatno uticalo na djecu. Još jedan izvor anksioznosti su bila ograničenja svojstvena pritvoru i uslovi u kojima su ustanove organizovane. Iako u kratkim periodima ti faktori nisu bili dovoljni da dostignu prag težine na koji se odnosi član 3. Konvencije, u dužem periodu njihovi efekti bi neizbježno uticali na malo dijete do tačke premašivanja tog praga. Pošto su periodi pritvora, po mišljenju Suda, bili dovoljno dugi u svim pet predmeta, Sud je utvrdio povredu člana 3. u svakom od njih.

260. U predmetu *S.F. i drugi protiv Bugarske*, 2017, stavovi 84–93, Sud je zaključio da, iako je pritvaranje maloljetnih migranata trajalo kraće nego u nekim prethodnim predmetima, uslovi u pritvorskoj ustanovi bili su znatno lošiji. Čelija u kojoj su držani podnositelji predstavke, iako relativno dobro provjetrena i osvijetljena, bila je izuzetno ruinirana. Bila je prljava i u njoj su se nalazili pohabani kreveti na sprat, dušeci i posteljina, a na podu su se nalazili đubre i karton. Mogućnosti za pristup toaletu bile su ograničene zbog čega su morali urinirati po podu ćelije u kojoj su držani. Vlasti navodno nisu obezbijedile podnositeljima predstavke hranu i piće duže od dvadeset četiri sata nakon što su privedeni a Vlada nije osporila tvrdnju da je majci podnositelja predstavke omogućen pristup samo flašici za bebe i mlijeku za najmlađeg podnositelja predstavke koji je imao godinu i po dana, oko devetnaest sati nakon što su privedeni. Kombinacija ovih faktora morala je znatno uticati na podnositelje predstavke, kako fizički tako i psihološki, i morala je imati posebno negativne efekte na najmlađeg podnositelja predstavke koji je još bio beba. Sud je također primijetio da, iako je bilo tačno da su posljednjih godina države na spoljnjim granicama Evropske unije imale poteškoća u pogledu masivnog priliva migranata, ne može se reći da je u relevantnom periodu u Bugarskoj postojala vanredna situacija takvih razmjera da je bilo praktično nemoguće da njene vlasti obezbijede minimalno pristojne uslove u objektima za kratkoročni pritvor u koje su odlučile da smjeste maloljetne migrante odmah nakon presretanja i hapšenja. U svakom slučaju, s obzirom na apsolutni karakter člana 3, sve veći priliv migranata nije mogao osloboditi visoku državu ugovornicu njene obaveze prema toj odredbi. Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije.

261. U predmetu *G.B. i drugi protiv Turske*, 2019, stavovi 101–117. i 151, koji se odnosio na pritvor majke imigrantkinje i njeno troje djece, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije uglavnom na osnovu neadekvatnosti relevantnih pritvorskih ustanova u kojima su bila smještena djeca s obzirom na njihovu izuzetnu ranjivost i zbog nespojivosti takvog pritvora sa široko priznatim međunarodnim načelima o zaštiti djece. Sud je također utvrdio da pritvaranje male djece u neodgovarajućim uslovima samo po sebi može dovesti do utvrđivanja povrede člana 5. stav 1, bez obzira na to da li su djeca bila u pratnji odrasle osobe ili ne. Stoga se pozvao na različita međunarodna tijela, uključujući Vijeće Evrope, koja su sve više pozivala države da brzo i potpuno prekinu ili iskorijene pritvaranje djece

imigranata. S tim u vezi, Sud je također naglasio da će prisustvo djeteta zajedno sa roditeljima u centru za pritvor biti u skladu sa članom 5. stav 1. tačka (f) samo kada domaće vlasti mogu da utvrde da je takva mjera kao posljednje sredstvo preduzeta nakon što je utvrđeno da nijedna druga mjera koja obuhvata manje ograničenje njihove slobode nije mogla biti primijenjena.

B. Strani državljani i manjine³³

262. Važan procesni aspekt u pogledu primjene mjera lišenja slobode stranih državljana jeste neophodnost da se dotičnom licu, na jeziku koji razumije, bez odlaganja pruže informacije o bitnom pravnom i činjeničnom osnovu za njegovo lišenje slobode, kako to nalaže član 5. stav 2. Konvencije.³⁴

263. Informacije moraju biti pružene na jeziku koji lice razumije, što ne mora nužno biti njegov maternji jezik (*Suso Musa protiv Malte*, 2013, stav 117). Ipak, domaće vlasti moraju pažljivo postupati kada postoje indikacije da dotično lice ne razumije jezik (*Ladent protiv Poljske*, 2008, stavovi 64–65). Kada se prevodi koriste za obavještanje pojedinca o razlozima za lišenje slobode, na vlasti je odgovornost da obezbijedi da zahtjev za prevod bude formulisan pažljivo i precizno (*Shamayev i drugi protiv Gruzije i Rusije*, 2005, stav 425). Informacije također mogu biti pružene preko prevodioca (*A.H. i J.K. protiv Kipra*, 2015, stav 224).

264. Pošto Konvencija kao takva ne garantuje pravo na premještaj pritvorenika u drugu državu kako bi bio raspoređen u neki određeni zatvor,³⁵ važno je osigurati da stranci zatvorenici održavaju neki kontakt sa svojim porodicama, barem putem telefonskih razgovora ili povremenih posjeta (*Labaca Larrea i drugi protiv Francuske* (odl.), 2017, stav 44). Pored toga, prema članu 8. vlasti mogu biti u obavezi da dozvole zatvoreniku da stupi u kontakt i razgovara sa članovima svoje porodice na sopstvenom jeziku (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, 2014, stavovi 60–61).

265. U predmetu *Rooman protiv Belgije* [VV], 2019, stavovi 149–159. i 228–243, Sud je razmatrao pitanje obezbjeđivanja psihijatrijskog liječenja jezičkim manjinama u pritvoru. Sud je naglasio da Konvencija ne garantuje pritvoreniku pravo na liječenje na njegovom jeziku. Što se tiče člana 3, pitanje je bilo da li su „paralelno sa drugim faktorima preduzeti neophodni i razumni koraci kako bi se garantovala komunikacija koja bi olakšala djelotvornu primjenu odgovarajućeg liječenja”. Ipak, prihvaćeno je da što se tiče psihijatrijskog liječenja „čisto jezički element može se pokazati odlučujućim u pogledu dostupnosti ili sprovođenja odgovarajućeg liječenja, ali samo kada drugi faktori ne omogućavaju da se nadoknadi nedostatak komunikacije”. U kontekstu člana 5, Sud je naveo da je u ovom predmetu Odbor za socijalnu zaštitu (koji se opredijelio za obavezno pritvaranje podnositelja predstavke) potvrdio njegovo pravo da govori, da ga razumiju i da bude liječen na njemačkom, koji je jezik manjine u Belgiji.

266. Vlasti se također moraju postarati za to da stranci zatvorenici i manjine budu zaštićeni od nasilja ili zastrašivanja od strane drugih zatvorenika. U predmetu *Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine*, 2008, stavovi 69–73, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije zbog činjenice da fizičko dobro stanje podnositelja predstavke nije bilo adekvatno zaštićeno od međuetnički motivisanog nasilja i proganjanja od strane drugih zatvorenika, što je moglo biti postignuto, recimo njihovim smještanjem u posebne prostorije.

C. Zatvorenici na izdržavanju doživotne kazne zatvora

267. Na osnovu sveobuhvatnog pregleda i procjene svoje ranije sudske prakse u pogledu doživotne kazne zatvora (posebno vidjeti *Kafkaris protiv Kipra* [VV], 2008, stavovi 95–108), u predmetu *Vinter i*

33. Vidjeti i [Praktični vodič o uslovima prihvatljivosti](#)

34. Vidjeti i [Vodič o članu 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

35. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Raspoređivanje”.

drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], 2013, stavovi 119–122, Sud je zaključio da, u kontekstu doživotne kazne zatvora, član 3. je neophodno tumačiti kao da nalaže *de facto* i *de jure* u smislu preispitivanja koje omogućava domaćim vlastima da razmotre da li su bilo kakve promjene kod zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora toliko značajne i da li je tokom izdržavanja kazne postignut takav napredak ka rehabilitaciji, da to znači da se dalje zadržavanje u pritvoru ne može opravdati legitimnim penološkim razlozima.

268. Ipak, Sud je naglasio da s obzirom na polje slobodne procjene država ugovornica u pitanjima krivičnog pravosuđa i izricanja kazni, nije njegov zadatak da propisuje oblik (izvršni ili sudski) koji to preispitivanje treba da ima. Iz istog razloga nije na Sudu da određuje kada to preispitivanje treba izvršiti. Ipak, Sud je naveo da su komparativni materijali i materijali o međunarodnom pravu koji su mu predočeni pokazali jasnu podršku uspostavljanju posebnog mehanizma koji garantuje preispitivanje najkasnije dvadeset pet godina nakon izricanja doživotne kazne zatvora, sa daljim periodičnim preispitivanjima nakon toga. Shodno tome, kada domaće pravo ne predviđa mogućnost takvog preispitivanja, cijela doživotna kazna zatvora neće ispunjavati standarde člana 3. Konvencije.

269. Pored toga, Sud je naglasio da iako potrebno preispitivanje predstavlja budući događaj koji nužno slijedi nakon izricanja kazne, zatvorenih na izdržavanju doživotne kazne zatvora ne bi trebalo da bude u obavezi da čeka i odsluži neodređeni broj godina svoje kazne prije nego što može podnijeti žalbu da zakonski uslovi koji se odnose na njegovu kaznu nisu u skladu sa zahtjevima člana 3. u tom pogledu. To bi bilo suprotno i pravnoj izvjesnosti i opštim načelima u pogledu statusa žrtve u smislu značenja tog pojma u članu 34. Konvencije. Pored toga, u predmetima kada je kaznu, po izricanju, nemoguće smanjiti prema domaćem pravu, bilo bi kapriciozno očekivati od zatvorenika da radi na sopstvenoj rehabilitaciji, a da ne zna da li bi neodređenog datuma u budućnosti mogao biti uveden mehanizam koji bi mu omogućio da bude razmatran za puštanje na slobodu, na osnovu te rehabilitacije. Zatvorenik na izdržavanju doživotne kazne zatvora ima pravo da na početku svoje kazne zna šta mora uraditi da bi bio razmotren za puštanje na slobodu, uključujući i kada će se preispitivanje njegove kazne dogoditi ili može biti zatraženo. Shodno tome, kada domaće pravo ne predviđa bilo kakav mehanizam ili mogućnost za preispitivanje doživotne kazne zatvora, nespojivost sa članom 3. po tom osnovu javlja se već u trenutku izricanja doživotne kazne zatvora, a ne u kasnijoj fazi boravka u zatvoru.

270. Na osnovu činjenica u predmetu *Vinter i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2013, stavovi 123–131, Sud je utvrdio postojanje povrede člana 3. Konvencije, zaključujući da zahtjevi te odredbe nisu ispunjeni u odnosu na bilo kog od tri podnositelja predstavke. U predmetu podnositelja predstavke Sud je naveo da domaće pravo koje se odnosi na ovlaštenje izvršne vlasti da pusti na slobodu lice na izdržavanju doživotne kazne zatvora nije jasno. Pored toga, u relevantnom periodu nije postojao mehanizam za preispitivanje. Zaključujući da postoji povreda u ovom predmetu, Sud nije namjeravao da podnositeljima predstavke pruži bilo kakve izgleda za skoro puštanje na slobodu. Njihovo puštanje na slobodu bi zavisilo, na primjer, od toga da li i dalje postoje legitimni penološki razlozi za njihovo dalje zadržavanje u pritvoru i da li bi trebalo da ostanu u pritvoru na osnovu toga što su opasni.

271. U predmetu *Hutchinson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2017, stavovi 46–73, nakon dešavanja na domaćem nivou za koja se smatralo da su u skladu sa Konvencijom, Sud nije utvrdio povredu člana 3. Konvencije.

272. Sud je dosljedno primjenjivao svoju sudsku praksu iz predmeta *Vinter i drugi* u nizu drugih predmeta koji su se odnosili na različite zemlje.

273. U predmetu *Öcalan protiv Turske (br. 2)*, 2014, stavovi 199–207, Sud je smatrao da postoji povreda člana 3. Konvencije u pogledu doživotne kazne zatvora podnositelja predstavke bez ikakve mogućnosti uslovnog otpusta, navodeći da je, u odsustvu bilo kakvog mehanizma za preispitivanje, doživotna kazna zatvora izrečena podnositelju predstavke bila kazna koju je bilo nemoguće smanjiti, a koja je predstavljala nečovječno postupanje. Sud je posebno primijetio da, na osnovu njegovog statusa lica osuđenog na tešku kaznu doživotnog zatvora za krivično djelo protiv državne bezbjednosti, bilo

mu je jasno zabranjeno da podnese zahtjev za puštanje na slobodu tokom trajanja kazne. Pored toga, iako je bilo tačno da je prema turskom pravu predsjednik republike imao pravo da naloži puštanje na slobodu lica osuđenog na doživotnu kaznu zatvora koje je starije ili bolesno, to puštanje na slobodu iz samilosti razlikovalo se od pojma „izgleda za puštanje na slobodu” u smislu sudske prakse Suda (na primjer, vidjeti i *Boltan protiv Turske*, 2019, stavovi 41–43).

274. U predmetu *László Magyar protiv Mađarske*, 2014, stavovi 54–59, Sud je zaključio da je došlo do povrede člana 3. Konvencije u pogledu doživotne kazne zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta za podnositelja predstavke. Sud posebno nije bio uvjeren da mađarsko pravo omogućava zatvorenicima na izdržavanju doživotne kazne zatvora da znaju šta moraju uraditi kako bi bili uzeti u obzir za puštanje na slobodu i pod kojim uslovima. Pored toga, pravo nije garantovalo pravilno razmatranje promjena u životu zatvorenika i njihov napredak u smislu rehabilitacije.

275. Kao odgovor na presudu u predmetu *László Magyar* izvršene su određene promjene u zakonodavstvu, koje je Sud kasnije razmatrao u predmetu *T.P. i A.T. protiv Mađarske*, 2016, stavovi 39–50. Sud je zaključio da to što zatvorenik mora da čeka četrdeset godina prije nego što njegova doživotna kazna zatvora može da bude po prvi put preispitana u skladu sa obaveznim postupkom pomilovanja predstavlja predugačak period i da u svakom slučaju nema dovoljno zaštitnih mjera u ostatku postupka predviđenog novim zakonima i propisima. Sud stoga nije bio uvjeren da bi se, u vrijeme presude u predmetu, moglo smatrati da doživotne kazne zatvora podnositeljima predstavke pružaju izgleda za puštanje na slobodu ili mogućnost preispitivanja, te zakoni i propisi stoga nisu bili u skladu sa članom 3. Konvencije (vidjeti i *Sándor Varga i drugi protiv Mađarske*, 2021, stavovi 48–50, i *Bancsók i László Magyar (br.2) protiv Mađarske*, stavovi 42–48, u kojima su doživotne kazne zatvora smatrane nesmanjivim u smislu člana 3. zbog toga što se uslovni otpust zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora prvi put mogao razmatrati nakon što prođe četrdeset godina, uprkos pravu takvih zatvorenika da traže pomilovanje predsjednika u redovnom postupku pomilovanja bez ograničenja).

276. U predmetu *Harakchiev i Tolumov protiv Bugarske*, 2014, stavovi 243–268, koji se odnosio na doživotnu kaznu zatvora podnositelja predstavke, Sud je utvrdio povredu člana 3. Naveo je da je od trenutka kada je presuda za prvog podnositelja predstavke postala pravosnažna, a to je bilo u novembru 2004, do početka 2012. njegova doživotna kazna zatvora predstavljala neljudsko i ponižavajuće postupanje jer on nije imao ni prave izgleda za puštanje na slobodu, niti mogućnost preispitivanja njegove doživotne kazne zatvora, što su dodatno pogoršali strogi režim i uslovi u pritvoru, ograničavajući njegovu rehabilitaciju ili samoreformu. Tokom tog perioda, pomilovanje koje bi moglo da smanji kaznu podnositelja predstavke i način na koji se isto ostvarivalo bili su zaista netransparentni i nisu postojale formalne, pa čak ni neformalne, zaštitne mjere. Nije bilo ni konkretnih primjera da je neko lice na izdržavanju doživotne kazne zatvora bez mogućnosti preinačenja moglo da ostvari izmjene te kazne. Ipak, Sud je zaključio da je nakon reformi 2012. godine, način na koji se primjenjivalo pomilovanje postao jasan i omogućio izgleda za puštanje na slobodu ili preinačenje kazne. Stoga se od tog trenutka kazna zatvora podnositelja predstavke bez mogućnosti preinačenja barem formalno mogla smatrati smanjivom (vidjeti i *Manolov protiv Bugarske*, 2014, stavovi 51–52).

277. Nasuprot tome, u predmetu *Čačko protiv Slovačke*, 2014, stavovi 76–81, Sud nije utvrdio povredu člana 3. Konvencije. Zaključio je da je mehanizam sudskog preispitivanja koji omogućava uslovni otpust zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora u položaju podnositelja predstavke nakon dvadeset pet godina zatvora uveden relativno brzo nakon osude podnositelja predstavke i podnošenja predstavke Sudu. Štaviše, tokom značajnog dijela tog perioda podnositelj predstavke je nastavio sa pokušajima da dobije pravno zadovoljenje pred domaćim sudovima.

278. Slično tome, u predmetu *Bodein protiv Francuske*, 2014, stavovi 53–62, Sud nije utvrdio povredu člana 3. Konvencije s obzirom na to da je domaće pravo predviđalo mogućnost preispitivanja doživotnih kazni zatvora, što je bilo dovoljno, s obzirom na polje slobodne procjene koje je ostavljeno državama u oblastima krivičnog pravosuđa i izricanja kazni. Sud je naveo da francusko pravo

predviđalo sudsko preispitivanje situacije osuđenog lica radi eventualne izmjene kazne nakon trideset godina provedenih u zatvoru. Sud je zauzeo stav da takvo preispitivanje u cilju procjene da li je zatvorenik opasan i razmatranja koliko se njegovo ponašanje promijenilo dok je izdržavao kaznu nije ostavljalo nikakvu neizvjesnost u pogledu postojanja „izgleda za puštanje na slobodu” od početka kazne. U predmetu podnositelja predstavke, nakon oduzimanja perioda pritvora u pretkrivičnom postupku, on bi bio podoban za preispitivanje kazne dvadeset šest godina nakon osude i mogao bi biti pušten na uslovnu slobodu.

279. U predmetu *Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016, stavovi 113–127, Sud je razmatrao tužbu zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora koji je naveo da, iako je pravni mehanizam za preispitivanje doživotnih kazni uveden ubrzo nakon što je podnio predstavku Sudu, *de facto* nije imao izgleda da bude pušten na slobodu jer mu nikada nije bilo obezbijeđeno psihijatrijsko liječenje i stoga bi se rizik od ponovnog počinjenja krivičnog djela i dalje smatrao previsokim da bi ispunjavao uslove za puštanje na slobodu. Sud je smatrao da je došlo do povrede člana 3. Konvencije. Posebno je naglasio da, prema njegovoj sudskoj praksi, države imaju široko polje slobodne procjene pri određivanju mjera koje su potrebne kako bi se zatvoreniku na izdržavanju doživotne kazne zatvora pružila mogućnost rehabilitacije. Ipak, iako je prije nego što je osuđen na doživotnu kaznu zatvora bilo procijenjeno da je podnositelju predstavke bilo neophodno liječenje, nisu izvršene dalje procjene u pogledu vrste liječenja koja bi bila potrebna i dostupna. Shodno tome, u vrijeme kada je podnio tužbu Sudu, nijedan njegov zahtjev za pomilovanjem u praksi ne bi mogao dovesti do njegovog puštanja na slobodu. Stoga nije postojala *de facto* mogućnost smanjenja njegove doživotne kazne zatvora kako nalaže sudska praksa Suda prema članu 3. Konvencije.

280. Slično tome, u predmetu *Horion protiv Belgije*, 2023, stavovi 65–76, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije u pogledu pritužbe zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora čije dalje zadržavanje u zatvoru vlasti više nisu smatrale nužnim, ali nije organizovano njegovo smještanje u specijalnu psihijatrijsku jedinicu što je bio preduslov za njegovu reintegraciju u društvo.

281. U predmetu *Matiošaitis i drugi protiv Litvanije*, 2017, stavovi 157–183, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije u odnosu na šest podnositelja predstavke navodeći da u vrijeme izricanja presude nije moglo biti smatrano da postoji mogućnost smanjenja doživotnih kazni zatvora za podnositelje predstavke u svrhu člana 3. Sud je posebno naglasio da preinačenje doživotne kazne zatvora zbog bolesti u terminalnoj fazi nije moglo biti smatrano „izgledima za puštanje na slobodu”. Slično tome amnestija se ne može smatrati mjerom koja zatvorenicima na izdržavanju doživotne kazne zatvora daje izgleda ublažavanja kazne ili puštanja na slobodu. Sud također nije razmatrao pomilovanje kao mehanizam koji osigurava da se doživotne kazne zatvora mogu smanjiti *de facto* iz sljedećih razloga: nije postojala obaveza da se navedu razlozi za odbijanje zahtjeva za pomilovanje; ukazi o pomilovanju nisu bili predmet sudskog preispitivanja i zatvorenici ih nisu mogli direktno osporiti; rad nadležne komisije za pomilovanje nije bio transparentan, a njene preporuke nisu bile pravno obavezujuće za predsjednika. Pored toga, Sud je zaključio da zatvorski uslovi za zatvorenike na izdržavanju doživotne kazne zatvora nisu bili pogodni za rehabilitaciju.

282. U predmetu *Petukhov protiv Ukrajine (br. 2)*, 2019, stavovi 169–187, Sud je zaključio da postoji povreda člana 3. Konvencije jer nije bilo izgleda za puštanje na slobodu podnositelja predstavke, niti mogućnosti preispitivanja njegove doživotne kazne zatvora. Konkretno, pomilovanje kao jedini postupak za ublažavanje doživotnih kazni zatvora u Ukrajini nije bilo jasno formulisano niti je sadržalo adekvatne procesne garancije u pogledu zloupotrebe. Pored toga, uslovi u pritvoru zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora u Ukrajini nisu im omogućavali da ostvare napredak u rehabilitaciji niti su vlasti mogle da izvrše stvarno preispitivanje njihove kazne (vidjeti i *Kupinsky protiv Ukrajine*, 2023, stavovi 47–56, u kojem je Sud utvrdio povredu člana 7. Konvencije u pogledu konverzije strane doživotne kazne zatvora sa mogućnošću smanjenja na kaznu bez mogućnosti smanjenja zbog nemogućnosti uslovnog otpusta zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora u Ukrajini).

283. U predmetu *Marcello Viola protiv Italije (br. 2)*, 2019, stavovi 103–138, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije. Smatrao je da je doživotna kazna zatvora izrečena podnositelju predstavke prema relevantnoj odredbi za krivična djela povezana sa mafijom prekomjerno ograničila njegove izgleda za puštanje na slobodu i mogućnost preispitivanja kazne. Pristup mogućnosti uslovnog otpusta ili drugim izmjenama kazne bio je uslovljen „saradnjom podnositelja predstavke sa sudskim vlastima”. Sud je izrazio sumnje u pogledu slobodne prirode izbora zatvorenika da saraduje sa vlastima i prikladnosti izjednačavanja odsustva saradnje sa opasnošću koju zatvorenik predstavlja po društvo. Zapravo, odsustvo „saradnje sa sudskim vlastima” dovelo je do neoborive pretpostavke opasnosti koja je podnositelja predstavke lišila svakog realnog izgleda za puštanje na slobodu. Stoga je bilo nemoguće da podnositelj predstavke pokaže da njegovo lišenje slobode više nije bilo opravdano legitimnim penološkim razlozima: nastavljajući da izjednačava odsustvo saradnje sa neoborivom pretpostavkom opasnosti po društvo, režim koji je bio u primjeni je djelotvorno procjenjivao opasnost lica pozivajući se na vrijeme kada je krivično djelo počinjeno, umjesto da uzme u obzir proces reintegracije i svaki napredak koji je lice postiglo od kada je osuđeno. Ta neoboriva pretpostavka djelotvorno je spriječila da nadležni sud razmotri predstavku za uslovni otpust i utvrdi da li se dato lice tokom pritvora promijenilo i napredovalo u smislu rehabilitacije u toj mjeri da njegov pritvor više nije bio opravdan penološkim razlozima. Uključenost suda bila je ograničena na zaključak da uslovi saradnje nisu bili ispunjeni, te nije mogao procijeniti pojedinačnu historiju zatvorenika i njegov napredak u pogledu rehabilitacije.

284. U ovom predmetu Sud je također naveo da prema članu 46. Konvencije, država treba da sprovede reformu režima doživotne kazne zatvora, poželjno donošenjem zakona, kako bi se garantovala mogućnost preispitivanja kazne. To bi trebalo da omogući vlastima da utvrde da li se, tokom izdržavanja kazne, zatvorenik promijenio i napredovao u pogledu rehabilitacije, u mjeri u kojoj njegovo lišenje slobode više nije opravdano legitimnim penološkim razlozima, a istovremeno bi omogućilo osuđenom licu da zna šta mora da uradi da bi se razmatrali njegovo puštanje na slobodu i prateći uslovi. Sud je naveo da bi se presijecanje veza sa mafijaškim krugovima moglo pokazati i na druge načine, a ne samo saradnjom sa sudskim vlastima i kroz automatski mehanizam predviđen postojećim zakonodavstvom. Ipak, Sud je naveo da mogućnost podnošenja predstavke u cilju puštanja na slobodu nije nužno spriječila vlasti da odbiju predstavku ukoliko bi dotično lice nastavilo da predstavlja opasnost po društvo.

285. U predmetu *Medvid protiv Ukrajine*, 2024, stavovi 51–61, Sud je razmatrao dvostepeni mehanizam doživotnih kazni zatvora. Prema tom mehanizmu, postojala je mogućnost preispitivanja doživotne kazne zatvora nakon 15 godina, uz mogućnost preinačenja u kaznu zatvora na određeno vrijeme od 15 do 20 godina, počev od datuma preinačenja. Pored toga, zatvorenici bi mogli da ispune uslove za prijevremeno puštanje na slobodu nakon što odsluže barem 26 godina i 3 mjeseca. Sud je zaključio da je taj okvir u skladu sa ustaljenom sudskom praksom prema članu 3, jer pruža stvarne izgleda za puštanje na slobodu i preispitivanje od datuma izricanja kazne. Ipak, napravio je razliku između kazne zatvora odslužene prije i nakon donošenja novih zakona kojima je uveden mehanizam u skladu sa članom 3, zaključujući da je prethodni period predstavljao povredu člana 3. zbog neizvjesnosti sa kojom su se suočavali zatvorenici na izdržavanju doživotne kazne zatvora.

D. Pritvorenici u kontekstu oružanih sukoba

286. U predmetu *Gruzija protiv Rusije (II)* [VV], 2021, stavovi 235, 242–252, 267. i 272–281, Sud se bavio uslovima u pritvoru za gruzijske civile i ratne zarobljenike kojim su upravljale ruske snage odnosno snage Južne Osetije (čijim postupcima su upravljale ruske vlasti) nakon oružanog sukoba u Gruziji. U tom kontekstu, Sud je zaključio da nije bilo sukoba između člana 3. Konvencije i međunarodnog humanitarnog prava koje uređuje opšti način na koji treba humano postupati prema pritvorenicima (civilima i ratnim zarobljenicima) i držati ih u pristojnim uslovima.

287. Na osnovu činjenica predmeta, u pogledu pritvorenih civila, Sud je utvrdio povredu člana 3, posebno u pogledu nedostatka ličnog prostora u pritvorskim centrima, miješanja muškaraca i žena, nedovoljne količine posteljine i nepostojanja osnovnih zdravstvenih i sanitarnih uslova. Štaviše, Sud je naveo da su pritvorenici bili podvrgnuti uznemirujućem i ponižavajućem postupanju čuvara: često su vrijeđani, ponekad i udarani, kao prilikom dolaska u pritvorski centar, a također su bili primorani da čiste ulice i skupljaju leševe. Što se tiče ratnih zarobljenika, Sud je naglasio da oni uživaju poseban zaštićeni status prema međunarodnom humanitarnom pravu, koji nije bio poštovan u okolnostima slučaja, jer su bili podvrgnuti različitim oblicima zlostavljanja koje je predstavljalo torturu.

E. Ostale posebne kategorije pritvorenika

288. U predmetu *W.W. protiv Poljske*, 2024, stavovi 91–95, Sud je utvrdio povredu člana 8. Konvencije u pogledu odbijanja da se transrodnoj osobi dozvoli da nastavi sa hormonskom terapijom u zatvoru – što joj je ranije bilo dozvoljeno u drugom zatvoru – a umjesto toga je morala da odlazi na dalje medicinske procjene. Sud je smatrao da je osporena mjera uticala na slobodu podnositeljice predstavke da definiše svoj rodni identitet, jedan od osnovnih elemenata samoodređivanja. U predmetu o kome je riječ domaćim vlastima su predloženi snažni elementi koji su ukazivali na to da je hormonska terapija odgovarajuća medicinska terapija za zdravstveno stanje podnositeljice predstavke koja je na nju blagotvorno djelovala. Stoga je na podnositeljici predstavke bio nesrazmjern teret dokazivanja nužnosti propisane medicinske terapije kroz odlaske na dodatne medicinske konsultacije. Sud je također naveo da je podnositeljica predstavke bila posebno ranjiva kao zatvorena transrodna osoba u postupku promjene pola i da joj je bila pojačana zaštita vlasti.

VIII. Prava zatvorenika u sudskim postupcima

Član 6. Konvencije

„1. Prilikom utvrđivanja građanskih prava i obaveza ili osnovanosti bilo kakve krivične optužbe protiv njega, svako ima pravo na pravično suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim, zakonom ustanovljenim sudom ...

...

3. Svako ko je optužen za krivično djelo ima sljedeća minimalna prava:

...

(c) da se brani sam ili uz pomoć branioca koga sam izabere ili da, ukoliko ne raspolaže sredstvima da plati branioca, da ga dobije besplatno, kada to nalažu interesi pravde;”

Član 34. Konvencije

„Sud može da prima predstavke od svake osobe, nevladine organizacije ili grupe lica koji tvrde da su žrtve povrede prava ustanovljenih Konvencijom ili protokolima uz nju, učinjene od strane neke visoke strane ugovornice. Visoke strane ugovornice obavezuju se da ni na koji način ne ometaju stvarno rješenje ovog prava.”

A. Pristup pravnim savjetima

289. Brz pristup advokatu predstavlja važnu protivtežu ranjivosti lica u pritvoru, pruža osnovnu zaštitu od prisile i zlostavljanja i doprinosi sprječavanju bitnih povreda sudskog postupka i ispunjenju ciljeva pravičnog suđenja prema članu 6. Konvencije (*Salduz protiv Turske* [VV], 2008, stavovi 53–54; *Ibrahim*

i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], 2016, stav 255). Sa stanovišta prava na pravično suđenje, takvo pravo mora biti dato svakome ko je „optužen za krivično djelo”. Pravo na pristup advokatu može biti ograničeno ukoliko postoje ubjedljivi razlozi koji opravdavaju takvo ograničenje i ukoliko to ograničenje nije nanijelo štetu sveukupnoj pravičnosti postupka.³⁶

290. Vlasti moraju osigurati povjerljivost komunikacije između zatvorenika i njegovog advokata koja se može proširiti i na druge pravne zastupnike (*A.B. protiv Nizozemske*, 2002, stav 86). Stoga je, na primjer, Sud utvrdio povredu člana 8. Konvencije u pogledu inspekcije dokumenata advokata od strane zatvorskog osoblja prije i nakon sastanka sa klijentom u zatvoru u odsustvu bilo kakve sumnje na prestup i u situaciji gdje takva inspekcija nije bila regulisana jasnim i detaljnim okvirom ili mjerama zaštite od moguće zloupotrebe ili proizvoljnosti (*Namazli protiv Azerbejdžana*,-2024, stavovi 42–54).

291. Pored toga, Sud je smatrao da, po pravilu, prepiska između postojećeg ili potencijalnog podnositelja predstavke i njegovog predstavnika na Sudu treba da bude privilegovana (*Yefimenko protiv Rusije*, 2013, stav 144).

292. Sud je prepoznao da je potrebna određena mjera kontrole nad prepiskom zatvorenika i da sama po sebi nije nespojiva sa Konvencijom, vodeći računa o običnim i razumnim zahtjevima kazne zatvora (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1992, stav 45).

293. Ipak, prema sudskoj praksi Suda, svako lice koje želi da se konsultuje sa advokatom trebalo bi da ima slobodu da to učini u uslovima koji pogoduju potpunom i neometanom razgovoru. Iz toga razloga je odnos između advokata i klijenta u načelu privilegovan. Sud je mnogo puta naglasio važnost prava zatvorenika na komunikaciju sa advokatom bez mogućnosti da zatvorske vlasti čuju tu komunikaciju. Po analogiji isto važi i za vlasti uključene u postupak protiv njega. I zaista, ako advokat ne bi bio u mogućnosti da se konsultuje sa svojim klijentom bez nadzora i da od njega primi povjerljive instrukcije, korist od njegove pomoći bila bi znatno umanjena, a svrha Konvencije je da garantuje prava koja su praktična i djelotvorna. Nije u skladu sa načelima povjerljivosti i profesionalne tajne koji se tiču odnosa između advokata i njegovog klijenta ako je njihova prepiska predmet rutinske kontrole od strane pojedinaca ili vlasti koji mogu biti direktno zainteresovani za predmet koji je sadržan u njoj. Imajući u vidu ta načela, Sud je utvrdio da je čitanje pošte zatvorenika koju je slao advokatu i od njega primao trebalo biti dozvoljeno samo u izuzetnim okolnostima kada vlasti imaju osnovani razlog da vjeruju da se privilegija zloupotrebljava ako sadržaj pisma ugrožava bezbjednost u zatvoru ili bezbjednost drugih ili je na drugi način kriminalne prirode. Ono što se može smatrati „osnovanim razlogom” zavisit će od svih okolnosti, ali pretpostavlja postojanje činjenica ili informacija koje bi objektivnog posmatrača uvjerile da se zloupotrebljava privilegovani kanal komunikacije (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1992, stavovi 46–48; *Piechowicz protiv Poljske*, 2012, stav 239).

294. U predmetu *Canavci i drugi protiv Turske*, 2023, stavovi 91–109, u vezi sa nazorom i snimanjem sastanaka zatvorenika sa advokatima, uključujući i pomoću tehničkih sredstava, Sud je utvrdio povredu člana 8. na osnovu toga što diskreciono pravo koje javni tužioci imaju u izricanju ograničenja komunikacije podnositelja predstavke sa advokatima nije bilo ničime uslovljeno, što obim tog diskrecionog prava i način njegovog vršenja nisu definisani i što u tom pogledu nisu date nikakve druge konkretne garancije. U takvim okolnostima Sud je smatrao da je usvajanje spornih mjera protiv podnositelja predstavke, iako su važile u ograničenom periodu i tokom vanredne situacije u Turskoj, moglo biti proizvoljno i nespojivo sa zahtjevom zakonitosti.

B. Djelotvorno učešće u domaćim sudskim postupcima

295. U kontekstu krivičnog postupka, u načelu, zatvorenici bi trebalo da uživaju sve garancije u pogledu pravičnog suđenja prema članu 6. Konvencije.³⁷ Ipak, u nekim slučajevima, njihovo

36. Vidjeti i [Vodič o članu 6. \(krivični dio\) Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

37. Vidjeti i [Vodič o članu 6 \(krivični dio\) Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

djelotvorno učešće u postupku može uključivati potrebu za preduzimanjem daljih pozitivnih mjera od strane vlasti kojima će se zatvorenicama omogućiti da se pravilno pripreme za predmet (*Rook protiv Njemačke*, 2019, stav 65, u kojem je podnositelju predstavke bilo dozvoljeno da pregleda relevantne elektronske dokumente u zatvoru zajedno sa svojim advokatom).

296. U situaciji u kojoj je optuženi bio pritvoren, prevezen i zatvoren u sudnici u izuzetno skučenim uslovima, gdje je bio izložen takvoj prenatrpanosti da nije mogao da čita ili piše, i gdje nije imao adekvatan pristup prirodnom svjetlu i vazduhu ili odgovarajućem osvježenju, Sud je smatrao da se on nije mogao pravilno pripremiti za svoj predmet i djelotvorno učestvovati u postupku, kako nalaže član 6. Konvencije. Sud je naglasio da je takva situacija nesumnjivo oslabila njegovu sposobnost koncentracije i intenzivnog mentalnog rada u satima neposredno prije sudskih ročišta, što nije moglo biti ublaženo činjenicom da mu je pomagao tim profesionalnih advokata (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 222).

297. Štaviše, mjere zatvaranja zatvorenika u sudnici mogu uticati na pravičnost ročišta zagaranovanu članom 6. Konvencije, a posebno mogu uticati na ostvarivanje prava optuženog da djelotvorno učestvuje u postupku i da dobije praktičnu i djelotvornu pravnu pomoć (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [VV], 2014, stav 134, sa daljnjim referencama). Stoga je na domaćim sudovima da izaberu najprikladniji način obezbjeđenja za dati slučaj, uzimajući u obzir interese sprovođenja pravde, utisak o postupku kao pravičnom i pretpostavku nevinosti; oni istovremeno moraju osigurati prava optuženog da djelotvorno učestvuje u postupku i da dobije praktičnu i djelotvornu pravnu pomoć (*Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016, stav 152).

298. Stoga, na primjer, kada je podnositelj predstavke bio zatvoren u pretrpanu staklenu kabinu u sudnici suprotno članu 3. Konvencije, Sud je utvrdio da bi bilo teško pomiriti takvo ponižavajuće postupanje i pojam pravičnog suđenja, uzimajući u obzir važnost ravnopravnosti stranaka, pretpostavku nevinosti i povjerenje koje sudovi u demokratskom društvu moraju inspirirati u javnosti, prije svih kod optuženih (*Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016, stavovi 149–150). Pored toga, čak i kada određena mjera ograničenja kretanja u sudnici sama po sebi nije u suprotnosti sa članom 3, i dalje može podrivati djelotvorno učešće optuženog u postupku. U predmetu *Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016, stavovi 151–153, smještanje optuženog u staklenu kabinu u sudnici koje je rutinski vršeno spriječilo ga je da razgovara sa svojim advokatom u povjerenju i da rukuje dokumentima ili vodi bilješke. Pošto relevantni sud nije prepoznao tu situaciju i pozabavio se njome, Sud je utvrdio povredu člana 6. stavovi 1. i 3. (b) i (c) Konvencije.

299. Što se tiče učešća zatvorenika u građanskim postupcima,³⁸ Sud je prepoznao da u kontekstu postupka koji se odnosi na zatvorski kontekst mogu postojati razlozi u pogledu smjernica i praktični razlozi za uspostavljanje pojednostavljenih postupaka za rješavanje različitih pitanja sa kojima se relevantne vlasti mogu suočiti. Sud također ne isključuje da se pojednostavljeni postupak može sprovesti putem pisanog postupka pod uslovom da je u skladu sa načelima pravičnog suđenja garantovanog članom 6. stav 1. Konvencije. Ipak, čak i u okviru tog postupka, stranke moraju barem imati mogućnost da zatraže ročište otvoreno za javnost, iako se može odbiti predstavka i održati ročište zatvoreno za javnost (*Altay protiv Turske (br. 2)*, 2019, stav 77).

300. Pored toga, Sud je presudio da zastupanje može biti odgovarajuće rješenje u slučajevima kada se stranka ne može lično pojaviti pred građanskim sudom. S obzirom na očigledne poteškoće u prevozu pritvorenih lica sa jedne lokacije na drugu, Sud u principu može prihvatiti da u predmetima u kojima se zahtjev ne zasniva na ličnim iskustvima tužitelja, zastupanje pritvorenika od strane advokata ne bi bilo u suprotnosti načela ravnopravnosti stranaka. U tom smislu, Sud mora ispitati da li bi podnesci podnositelja predstavke lično bili „važan dio izlaganja predmeta tužitelja i praktično jedini način da se obezbijedi akuzatorni postupak” (*Margaretić protiv Hrvatske*, 2014, stav 128, sa daljnjim referencama).

---

38. Vidjeti i [Vodič o članu 6 \(građanski dio\) Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

301. Stoga na primjer u predmetu *Margaretić*, stav 132, u kojem je podnositelj predstavke bio prativoren i nije se lično mogao pojaviti pred sudom, Sud nije utvrdio povredu člana 6. stav 1. Konvencije. Posebno je naveo da zahtjev podnositelja predstavke nije zavisio od detalja njegovog ličnog iskustva, već od rješavanja pitanja pravne prirode i da mu je data razumna prilika da djelotvorno iznese svoj predmet preko zastupnika.

302. Nasuprot tome, u predmetu *Altay protiv Turske (br. 2)*, 2019, stavovi 79–82, Sud je naveo da u predmetu podnositelja predstavke nije održana usmena rasprava ni u jednoj fazi postupka pred domaćim sudovima, iako se predmet odnosio na činjenična i pravna pitanja. Prema nacionalnom zakonodavstvu postupak je sproveden na osnovu predmetnih spisa, a ni podnositelj predstavke ni njegov izabrani predstavnik nisu mogli da prisustvuju zasjedanjima. Sud je stoga utvrdio povredu člana 6. stav 1. Konvencije.

303. U predmetu *Wick protiv Njemačke*, 2024, stav 102, podnositelj predstavke nije mogao da dobije sudsku odluku o osnovanosti njegovih postupaka protiv primjene mjera posebnog zatvorskog režima (odvajanje i video nadzor) jer je bio stalno prebacivan, a domaći sudovi su smatrali da su te radnje postale nevažeće nakon njegovog prebacivanja. Sud je utvrdio da je pristup domaćih sudova neopravdano ograničio pravo podnositelja predstavke na pristup sudu prema članu 6. stav 1. Konvencije.

C. Komunikacija sa Sudom

304. Što se tiče komunikacije zatvorenika sa Sudom, važno je napomenuti da član 34. Konvencije sadrži obavezu da se ne ometa djelotvorno ostvarivanje prava na pojedinačnu predstavku pred Sudom, što isključuje svako miješanje u pravo pojedinca da djelotvorno podnese i pokrene svoju žalbu pred Sudom (*Cano Moya protiv Španije*, 2016, stav 43, sa daljnjim referencama).

305. S tim u vezi, Sud je naglasio da je od najveće važnosti za djelotvorno funkcionisanje sistema pojedinačnih žalbi, zagaranovanog članom 34. Konvencije, da podnositelji predstavki ili potencijalni podnositelji predstavki budu u mogućnosti da slobodno komuniciraju sa Sudom bez ikakvog pritiska od strane vlasti da povuku ili izmijene svoje tužbe. U tom kontekstu, „pritisak“ obuhvata ne samo direktnu prisilu i flagrantne akte zastrašivanja, već i druge neprimjerene indirektno radnje ili kontakte osmišljene da odvrate ili obeshrabre podnositelje predstavke od podnošenja žalbe po Konvenciji (*Chaykovskiy protiv Ukrajine*, 2009, stav 85).

306. Sud je također naglasio važnost poštovanja povjerljivosti prepiske Suda sa podnositeljima predstavke, jer se ona može odnositi na tvrdnje protiv zatvorskih vlasti ili zatvorskih službenika. Otvaranje pisama od Suda ili upućenih njemu, sa ili bez čitanja njihovog sadržaja, nesumnjivo stvara mogućnost da se tako ponekad može stvoriti i rizik od odmazde zatvorskog osoblja protiv datog zatvorenika. Otvaranje pisama od strane zatvorskih vlasti može uticati kao zastrašivanje na podnositelje predstavke i stoga ih omesti u iznošenju svojih predmeta pred Sudom (*Klyakhin protiv Rusije*, 2004, stavovi 118–119). Štaviše, uskraćivanje određenih priloga prepisci upućenoj podnositeljima prepiske od strane Suda može im uskratiti dobijanje informacija neophodnih za djelotvorno postupanje sa njihovim predstavkama (*Chaykovskiy protiv Ukrajine*, 2009, stav 87).

307. Iako je Sud utvrdio da obaveza da se ne ometa pravo na pojedinačnu predstavku ne znači automatski da država ima dužnost da podnositeljima predstavke obezbijedi kopije svih ili bilo kojih željenih dokumenata ili da im obezbijedi tehničke mogućnosti po njihovom izboru za pravljenje sopstvenih kopija (*Kornakovs protiv Latvije*, 2006, stavovi 171–174), Sud je također utvrdio da član 34. Konvencije može nametnuti državnim vlastima obavezu da dostave kopije dokumenata podnositeljima predstavke koji se nalaze u situacijama posebne ranjivosti i zavisnosti i koji nisu u mogućnosti da dobiju dokumenta potrebna za svoje dosjee bez državne podrške (*Naydyon protiv Ukrajine*, 2010, stav 63; *Cano Moya protiv Španije*, 2016, stav 50). Štaviše, u nekim predmetima, odbijanje zatvorske uprave da podnositelju predstavke obezbijedi kovertu, markice i papir za pisanje

neophodne za prepisku sa Sudom može predstavljati propust tužene države da ispuni svoju pozitivnu obavezu da obezbijedi djelotvorno poštovanje prava podnositelja predstavke na poštovanje njegove prepiske (*Cotleț protiv Rumunije*, 2003, stavovi 60–65).

308. Slično tome, u nekim slučajevima, ostvarivanje prava podnositelja predstavke na podnošenje pojedinačne predstavke na konkretan i djelotvoran način može podrazumijevati potrebu da tužena država preduzme pozitivne mjere, kao što je imenovanje advokata podnositelju predstavke u okviru sistema pravne pomoći i staranje da tako imenovani advokat ispunjava dužnosti na profesionalan način i najbolje što može (*Feilazoo protiv Malte*, 2021, stavovi 125–132).

IX. Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti

Član 9. Konvencije

- „1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promjeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i javno ili privatno, da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala.
2. Sloboda manifestiranja svoje vjere ili svojih uvjerenja će podlijegati samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

309. Činjenica da zatvorenici generalno i dalje uživaju sva osnovna prava i slobode zagwarantovane Konvencijom – osim prava na slobodu u slučaju zakonitog pritvora – ima posebne implikacije na pravo zatvorenika da ispovijedaju svoju vjeru. Stoga nemogućnost zatvorenika da učestvuje u vjerskoj službi predstavlja miješanje u njegovu „slobodu da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje” prema članu 9. Konvencije (*Poltoratskiy protiv Ukrajine*, 2003, stavovi 167; *Moroz protiv Ukrajine*, 2017, stav 105). S tim u vezi, iako je Sud priznao važnost zatvorske discipline, naglasio je da je formalistički pristup koji ograničava mogućnost manifestiranja vjerskih uvjerenja na osnovu discipline neprihvatljiv, posebno tamo gdje očigledno zanemaruje individualnu situaciju zatvorenika i ne uzima u obzir zahtjev za postizanjem pravedne ravnoteže između suprotstavljenih privatnih i javnih interesa (*Korostelev protiv Rusije*, 2020, stav 59; vidjeti i *Abdullah Yalçın protiv Turske (br. 2)*, 2022, stav 32, u vezi sa značajem individualizovane procjene rizika).

310. S druge strane, Sud je presudio da je nametanje obaveze da se moli, čita vjerska literatura i meditira u prisustvu drugih neprijatnost koja je gotovo neizbježna u zatvorima, ali koja nije u suprotnosti sa samom suštinom slobode manifestiranja vjere (*Kovaļkovs protiv Latvije* (odl.), 2012, stav 67). Slično tome, nemogućnost zatvorenika da u vjerskoj službi koristi određene predmete koji nisu neophodni za manifestiranje njegove vjere i koji bi mogli da uznemire druge zatvorenike predstavlja proporcionalan odgovor na potrebu da se zaštite prava i slobode drugih u značenju člana 9. stav 2. Konvencije (*ibid.*, stav 68). Sud je također utvrdio da, kao opšte pravilo, član 9. ne daje zatvorenicima ni pravo na prozelitizam u ustanovi u kojoj se nalaze niti pravo da manifestiraju svoju vjeru van te ustanove (*J.L. protiv Finske* (odl.), 2000). Pored toga, član 9. niti daje zatvorenicima pravo da budu prepoznati kao „politički zatvorenici” niti da budu tretirani kao takvi (*McFeeley i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1980).

311. U sudskoj praksi suda pitanje u pogledu prava zatvorenika prema članu 9. može se javiti u sljedećim situacijama:³⁹

39. Vidjeti i [Vodič o članu 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

- nemogućnost zatvorenika da primaju posjete sveštenika ili pastora (*Mozer protiv Republike of Moldavije i Rusije* [VV], 2016, stav 201);
- odbijanje nadležnih organa da odobre podnositeljima predstavke, koji su bili u pritvoru, da učestvuju u vjerskim proslavama i oduzimanje vjerskih knjiga i određenih predmeta (*Moroz protiv Ukrajine*, 2017, stavovi 104–109);
- odbijanje zatvorske uprave, zbog kovida-19, da dozvoli zatvoreniku da prisustvuje crkvenim službama van zatvora, a potom je ponuđen online pristup vjerskoj podršci (*Constantin-Lucian Spînu protiv Rumunije*, 2022);
- odbijanje da se raspodijeli prostorija u zatvoru visoke bezbjednosti za zajedničku molitvu (*Abdullah Yalçın protiv Turske (br. 2)*, 2022, stavovi 28–30);
- odbijanje zatvorske uprave da uzme u obzir posebne nutritivne zahtjeve zatvorenika (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010, stavovi 48–55);⁴⁰
- disciplinska kazna izrečena zbog manifestiranja vjerskih uvjerenja (*Korostelev protiv Rusije*, 2020, stav 50);
- previše kruta pravila za utvrđivanje promjene vjerske pripadnosti zatvorenika i odsustvo koordinacije između različitih zatvorskih ustanova u evidentiranju činjenica koje se odnose na vjersku pripadnost zatvorenika (*Saran protiv Rumunije*, 2020; *Neagu protiv Rumunije*, 2020; nasuprot tome, vidjeti *Mariș protiv Rumunije* (odl.), 2020, kada pogrešan unos zatvorenikove vjeroispovijesti u njegov zatvorski dosije ni na koji način nije uticao na njegovo pravo da manifestira svoja vjerska uvjerenja).

312. Prethodna načela koja se odnose na prava zatvorenika prema članu 9. primjenjuju se u kontekstu kućnog pritvora (*Süveges protiv Mađarske*, 2016, stavovi 151–157) i imigracionog pritvora (*C.D. i drugi protiv Grčke*, 2013, stavovi 78–79).

313. U tom kontekstu, treba napomenuti i da u predmetu lica koje je prisilno zadržano u zatvorskoj bolnici i koje je bilo pod pritiskom da „ispravi” svoja uvjerenja i prakse, Sud nije utvrdio povredu člana 9. Konvencije. Sud se oslanjao na načela prema kojima sloboda manifestiranja vjerskih uvjerenja također obuhvata negativan aspekt, konkretno pravo pojedinaca da ne budu primorani da otkriju svoju vjeroispovijest ili vjerska uvjerenja i da ne budu primorani da zauzmu stav iz kojeg se može zaključiti da li imaju takva uvjerenja ili ne. Shodno tome, državne vlasti nemaju pravo da zalaze u sferu slobode savjesti pojedinca i da nastoje otkriti njegova vjerska uvjerenja ili obavezati ga da takva uvjerenje otkrije. Sud je također naglasio primarnu važnost prava na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti i činjenicu da država ne može diktirati ono u šta će neko vjerovati ili preduzimati prisilne korake da ga natjera da promijeni svoja uvjerenja (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stavovi 119. i 121–131).

---

40. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Ishrana”.

X. Sloboda izražavanja

Član 10. Konvencije

„1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. ...

2. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijegati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.”

314. Prema sudskoj praksi Suda, sloboda izražavanja ne prestaje da važi na zatvorskoj kapiji. Ne postavlja se pitanje da li lice gubi svoju slobodu izražavanja prema članu 10. Konvencije samo zbog svog statusa zatvorenika. Zatvorenici nastavljaju da uživaju pravo na slobodu izražavanja bez obzira na pritvaranje (*Yankov protiv Bugarske*, 2003, stav 126; *Donaldson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2011, stavovi 18–19). Stoga je, na primjer, Sud zaključio da je odbijanje zatvorskih vlasti da zatvoreniku isporuče navedena izdanja novina predstavljalo miješanje u pravo podnositelja predstavke da prima informacije i ideje prema članu 10. (*Mesut Yurtsever i drugi protiv Turske*, 2015, stav 102; *Mehmet Çiftci protiv Turske*, stavovi 36–46; vidjeti, sa stanovišta člana 8, *Mirgadirov protiv Azerbejdžana i Turske*, 2020, stav 115. i *Chocholáč protiv Slovačke*, 2022, stavovi 35. i 52–56, u vezi sa pristupom pornografskom materijalu u zatvoru).

315. Dosljedno, sva ograničenja prava zatvorenika na slobodu izražavanja moraju biti opravdana u smislu člana 10. stav 2. Konvencije, iako se takva opravdanja mogu naći u pogledu bezbjednosti, posebno sprječavanja kriminala i nereda, koji neizbježno proističu iz okolnosti kazne zatvora (*Donaldson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)). Stoga, na primjer, kada su vlasti zadržale periodične publikacije poslate zatvorenicima poštom, a da nisu prošle kroz zatvorsku upravu, i u odsustvu zadovoljavajućih razloga za svoje odluke koje se odnose na sporni sadržaj ili relevantne domaće kriterije za pristup zatvorenika publikacijama, Sud je utvrdio povredu člana 3. Konvencije (*Osman i Altay protiv Turske*, 2023, stavovi 44–60).

316. Načelo proporcionalnosti zahtjeva uočljivu i dovoljnu vezu između sankcije i ponašanja i okolnosti datog pojedinca. U tom kontekstu, nezavisni sud koji sprovodi akuzatorni postupak omogućava snažnu mjeru zaštite od proizvoljnosti. U svakom slučaju, opravdanje za miješanje u pravo zatvorenika na slobodu izražavanja ne može se zasnivati samo na onome što bi uvrijedilo javno mnjenje (*Nilsen protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2008, stavovi 49–50).

317. Pored toga, određena kontrola sadržaja komunikacije zatvorenika van zatvora predstavlja dio uobičajenih i opravdanih zahtjeva kazne zatvora i u načelu nije u suprotnosti sa članom 10. Konvencije (*Nilsen protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2008, stav 51).⁴¹

318. U predmetu *Yankov protiv Bugarske*, 2003, stavovi 130–145, Sud je zaključio da je kažnjavanje zatvorenika kaznom boravka u disciplinskoj ćeliji zbog umjereno uvredljivih izjava protiv pravosudnog i kaznenog sistema u ličnom pisanom dokumentu predstavlja miješanje u njegovo pravo na slobodu izražavanja. Sud je smatrao neprihvatljivim da su činjenični navodi u rukopisu podnositelja predstavke zahtijevali njegovu disciplinsku kaznu. Naglasio je da je vlasti trebalo da pokažu uzdržanost u svojoj reakciji, posebno imajući u vidu da primjedbe nikada nisu bile distribuirane među ostalim pritvorenicima i da nije postojala neposredna opasnost od širenja rukopisa, čak i da je iznijet iz zatvora, jer nije bio u obliku spremnom za objavljivanje. Sve u svemu, Sud je utvrdio da nije postignuta pravična

41. Vidjeti odjeljak ovog vodiča „Komunikacija Zaštita različitih sredstava komunikacije”.

ravnoteža između slobode izražavanja podnositelja predstavke, s jedne strane, i legitimnog cilja zaštite ugleda državnih službenika i očuvanja autoriteta sudstva, s druge strane, čime je prekršeno pravo podnositelja predstavke prema članu 10. Konvencije (vidjeti i *Skatka protiv Poljske*, 2003, koji se odnosio na uvredljive izjave zatvorenika protiv sudije u pismu predsjedniku suda).

319. Nasuprot tome, u predmetu *Nilsen protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2008, stavovi 51–58, Sud je utvrdio da je oduzimanje rukopisa u kome su grafički opisani zločini zatvorenika bilo opravdano zbog zaštite zdravlja i morala i zaštite ugleda ili prava drugih u smislu člana 10. Konvencije. U tom smislu Sud je obratio posebnu pažnju na uticaj porodica i preživjelih žrtava. Po mišljenju Suda, to što je počinilac zločina kao što su ubistva i sakaćenje nastojao da iz ličnog zadovoljstva objavi svoju priču o takvim zločinima predstavljalo uvredu ljudskog dostojanstva, jedne od osnovnih vrijednosti Konvencije. Pored toga, Sud je, u pogledu osjećaja negodovanja u javnosti, naglasio da postoji suštinska i značajna razlika između toga da počinilac teškog, izopačenog i ozbiljnog zločina objavi svoj detaljni autobiografski opis tih krivičnih djela i toga da treće lice piše o zločinima i počiniocu, zbog čega činjenica da je javnost već upoznata sa ubijanjima nije bila dovoljna da opravda zahtjev podnositelja predstavke za objavljivanje njegovog rukopisa.

320. S druge strane, u predmetu *Zayidov protiv Azerbejdžana (br. 2)*, 2022, zatvorske vlasti su zaplijenile i uništile 278 stranica rukopisa novinara u pritvoru u kojem je opisivao svoja iskustva i razmišljanja o pritvoru koji je bio u toku, kao i političkim dešavanjima u zemlji i svoja sjećanja na određene događaje i ličnosti u proteklih dvadeset godina svog života. Vlasti su smatrale da je rukopis sadržao nepristojne i uvredljive navode o državnom rukovodstvu i aktuelnim državnim zvaničnicima i uvredljive riječi upućene osoblju pritvorske ustanove. Sud je smatrao da takva radnja vlasti predstavlja miješanje u slobodu izražavanja podnositelja predstavke prema članu 10. Takvo miješanje zasnivalo se na Internim disciplinskim pravilima, koja nisu podrazumijevala dovoljne procesne mjere zaštite od proizvoljnih odluka zatvorske uprave i u suštini su ostavljala upravi neograničenu moć u procjeni sadržaja rukopisa. Sud je smatrao da je takav pravni propis nespojiv sa zahtjevom „predviđen zakonom” prema članu 10. stav 2. Konvencije.

321. U predmetu *Bidart protiv Francuske*, 2015, stavovi 39–47, u kojem je dio uslovnog puštanja na slobodu zatvorenika bio uslovljen time da se uzdrži od distribucije bilo kog djela ili audio-vizuelne produkcije čiji je on autor ili koautor, u cjelini ili djelimično, odnosi na krivično djelo terorizma za koje je osuđen, Sud je utvrdio da nije bilo neopravdanog miješanja u njegovu slobodu izražavanja prema članu 10. Konvencije. Sud je posebno uzeo u obzir prava žrtava i osjetljivi kontekst u pogledu krivičnih djela terorizma za koje je podnositelj predstavke osuđen. Također je naglasio činjenicu da je dato miješanje bilo predmet sudskog preispitivanja.

322. U predmetu *Donaldson protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2011, stavovi 20–33, Sud je prihvatio da je zabrana simbola na odjeći (uskršnji lili) predstavljala miješanje u slobodu izražavanja prema članu 10. Konvencije. Ipak, po mišljenju Suda, takvo miješanje jasno je težilo legitimnim ciljevima sprječavanja nereda i kriminala i zaštite prava drugih. Što se tiče proporcionalnosti mjere, Sud je naglasio da države imaju široko polje slobodne procjene pri procjeni koji amblemi bi potencijalno mogli da raspire postojeće tenzije, jer kulturološki i politički amblemi imaju mnoge nivoe značenja koji bi u potpunosti mogli razumjeti samo oni koji su upoznati sa historijskom pozadinom. Uskršnji liljan smatrao se simbolom neraskidivo povezanim sa datim sukobom u zajednici i nošen je u znak sjećanja na republikance ubijene u Sjevernoj Irskoj. Stoga je to jedan od mnogih simbola koji se smatraju neprikladnim na radnom mjestu i u zajedničkim dijelovima zatvora u Sjevernoj Irskoj, jer bi najvjerovatnije bio smatran uvredljivim i pokrenuo nasilje i nered ukoliko bi se nosio u javnosti. U predmetu podnositelja predstavke, miješanje na koje je podnijeta žalba bilo je relativno ograničeno jer se odnosilo samo na zatvorenike kada borave van ćelija, a u datim okolnostima bilo je proporcionalno legitimnom cilju sprječavanja nereda. Sud je proglasio prigovor podnosioca predstavke neprihvatljivim kao očigledno neosnovan.

323. U predmetu *Mehmet Çiftçi i Suat İncedere protiv Turske*, 2022, Sud je utvrdio da je disciplinska kazna (ograničenje komunikacije na mjesec dana) zbog pjevanja pjesama i recitovanja poezije u cilju komemoracije historijskog događaja (u kome su neki zatvorenici ubijeni i ranjeni tokom bezbjednosne operacije u zatvoru) predstavljala nesrazmjerno miješanje u slobodu izražavanja podnositelja predstavke. Sud je posebno utvrdio da data disciplinska kazna, iako umjerena, nije bila pravilno opravdana od strane domaćih vlasti koje nisu sprovele procjenu proporcionalnosti relevantnih uključenih interesa.

XI. Rad u zatvoru

Član 4. Konvencije

”...“

2. Niko neće biti primoravan da obavlja prinudni ili obavezni rad.

3. Za potrebe ovog člana izraz „prinudni ili obavezni rad” ne uključuje:

(a) bilo koji rad koji se normalno zahtijeva od osobe koja se nalazi u zatvoru u skladu sa odredbama člana 5. ove konvencije, ili za vrijeme uvjetnog otpusta;

...”

324. Sud je u svojoj sudskoj praksi navodio da se rad u zatvoru razlikuje od rada koji obavljaju obični zaposleni u mnogim aspektima. Njegova primarna svrha jeste rehabilitacija i resocijalizacija. Radni sati, naknada i upotreba te naknade kao doprinosa za izdržavanje odražavaju poseban zatvorski kontekst (*Stummer protiv Austrije* [VV], 2011, stav 93). Pored toga, pošto su vlasti odgovorne za dobrobit zatvorenika, kada se rad u zatvoru obavlja potrebno je preduzeti neophodne mjere predostrožnosti (*Gorgiev protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2012, stav 68).

325. U pogledu rada koji zatvorenici mogu biti u obavezi da obavljaju, u jednoj od svojih ranih presuda prema članu 4. Konvencije⁴² Sud je morao da razmatra rad koji je povratnik zatvorenik bio u obavezi da obavlja, a njegovo puštanje na slobodu bilo je uslovljeno prikupljanjem određenog iznosa ušteđevine. Iako je prihvatio da je dati rad bio obavezan, Sud nije utvrdio kršenje člana 4. Konvencije na osnovu toga što su zahtjevi člana 4. stav 3. tačka (a) bili ispunjeni. Po mišljenju Suda, potreban rad „nije prevazilazio ono što je „uobičajeno” u ovom kontekstu, jer je bio osmišljen da mu pomogne da se reintegriše u društvo i imao je kao pravni osnov odredbe koje su našle ekvivalent u određenim drugim državama članicama Vijeća Evrope” (*Van Droogenbroeck protiv Belgije*, 1982, stav 59).

326. Što se tiče naknade i socijalnog osiguranja zatvorenika, u predmetu *Stummer protiv Austrije* [VV], 2011, stav 122, Sud se pozvao na odluku Komisije u predmetu *Dvadeset i jedno pritvoreno lice protiv Njemačke*, 1968, odluka Komisije, u kojem su se podnositelji predstavke, oslanjajući se na član 4, žalili da im je uskraćena naknada za rad koji su morali da obave tokom pritvora i da zatvorske vlasti za njih nisu uplaćivale doprinose za obavljeni rad u okviru sistema socijalne zaštite. Komisija je njihove tužbe proglasila neprihvatljivim kao očigledno neosnovane. Navela je da član 4. ne sadrži nikakvu odredbu u pogledu naknade zatvorenicima za njihov rad. Pored toga, navedena je i dosljedna sudska praksa u kojoj su kao neprihvatljive odbijane sve predstavke zatvorenika koji su tražili veću isplatu za rad ili pravo da budu pokriveni sistemima socijalne zaštite.

327. Sud je morao da razmotri sličnu tužbu iz nešto drugačijeg ugla u predmetu *Puzinas protiv Litvanije* (odl.), 2005. Prema članovima 4. i 14. Konvencije i članu 1. Protokola broj 1 podnositelj

42. Vidjeti i [Vodič o članu 4. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

predstavke se žalio da je nacionalno zakonodavstvo u pogledu socijalne zaštite bilo neadekvatno jer nije dozvoljavalo zatvorenicima da traže penziju ili bilo kakve druga socijalna davanja za rad u zatvoru. Sud je razmatrao tužbu prvo prema članu 1. Protokola br. 1 navodeći da je bilo nesporno da podnositelj predstavke nije imao pravo ni na kakvu penziju ili socijalna davanja prema relevantnom nacionalnom zakonodavstvu. Zaključujući da podnositelj predstavke stoga nije imao imovinu u smislu člana 1. Protokola broj 1 u vezi sa njegovim budućim pravom na penziju ili njenim iznosom, Sud je odbacio tužbu po ovoj odredbi, kao i po drugim odredbama na koje se pozivao, kao nespojive *ratione materiae* sa odredbama Konvencije (vidjeti i *Sili protiv Ukrajine*, 2021, stavovi 58–64).

328. U predmetu *Stummer protiv Austrije* [VV], 2011, stavovi 124–134, u kojem je podnositelj predstavke tvrdio da su se evropski standardi promijenili do te mjere da se rad u zatvoru bez povezanosti sa penzijskim sistemom više ne može smatrati radom koji se zahtjeva u redovnom toku pritvora, Sud nije smatrao da takav rad predstavlja „prinudni ili obavezni rad” prema članu 4. Sud je naveo da domaće pravo odražava razvoj evropskog prava u smislu da je svim zatvorenicima bila obezbijedena zdravstvena zaštita i njega u slučaju nezgoda, a da su zatvorenici koji su radili bili uključeni u sistem osiguranja u slučaju nezaposlenosti, ali ne i u sistem starosnih penzija. Ipak, nije postignut konsenzus o pitanju uključivanja zatvorenika koji rade u sistem starosnih penzija. Iako je u Evropskim zatvorskim pravilima iz 2006. predstavljen novi trend, za Sud to nije bilo moglo biti shvaćeno kao obaveza prema Konvenciji. Sud nije našao osnovu za tumačenje člana 4. koje je zagovarao podnositelj predstavke i zaključio je da obavezni rad koji je obavljao kao zatvorenik, a da nije bio uključen u sistem starosnih penzija, mora biti smatran „radom koji se normalno zahtijeva od osobe koja se nalazi u zatvoru” u smislu člana 4. stav 3. tačka (a) Konvencije.

329. Slično tome, u predmetu *Meier protiv Švajcarske*, 2016, stavovi 68–80, Sud nije smatrao da je dužnost zatvorenika da obavlja rad u zatvoru nakon starosne granice za penzionisanje „prinudni ili obavezni rad” već prije „rad koji se normalno zahtijeva od osobe koja se nalazi u zatvoru” u značenju člana 4. stav 3. tačka (a) Konvencije. Sud je naglasio da bi se moglo smatrati da je dužnost zatvorenika da nastavi da radi nakon godina za penziju u skladu sa ciljem smanjenja štetnih dejstava kazne zatvora. Prikladan i razuman rad mogao bi pomoći u strukturiranju svakodnevnog života i očuvanju korisne aktivnosti, a to su ciljevi vrlo važni za dobro stanje zatvorenika na izdržavanju duge kazne. U datom predmetu, što se tiče prirode rada koji obavljaju zatvorenici koji su dostigli starosnu granicu za penzionisanje, domaće pravo omogućava da određene kategorije zatvorenika budu izuzete od rada u zavisnosti od njihove sposobnosti za rad i zdravstvenog stanja. Činilo se da je posao dodijeljen podnositelju predstavke bio u skladu sa ovim smjernicama, jer se od njega zahtijevalo samo da učestvuje u radu pod nadzorom, uključujući bojenje mandala, čišćenje ćelije i rezbarenje skulptura od naplavljenog drveta. Za Sud su takve aktivnosti bile u potpunosti prikladne za njegove godine života i fizičke sposobnosti. Pored toga, on je radio samo oko tri sata dnevno, bio je integrisan u „krilo sa zavisnim i penzionisanim licima” i bio je plaćen za svoj rad. Sud je također naglasio nedostatak konsenzusa među državama članicama o obavezi zatvorenika da rade nakon što dostignu starosnu granicu za penzionisanje, što je značilo da su domaće vlasti uživale široko polje slobodne procjene u tom pogledu. Pored toga, po mišljenju Suda, Evropska zatvorska pravila nije nužno trebalo tumačiti kao da u potpunosti zabranjuju državama članicama da zahtijevaju od zatvorenika koji su dostigli starosnu granicu za penzionisanje da rade.

330. Na kraju, u predmetu *Yakut Republican Trade-Union Federation protiv Rusije*, stavovi 29. i 39–48, Sud je razmatrao zakonsko ograničenje sindikalnog udruživanja zatvorenika sa stanovišta člana 11. Konvencije. Sud je zaključio da stav 1. člana 11. štiti slobodu sindikalnog udruživanja kao jedan oblik posebnog aspekta slobode udruživanja, a da njegov stav 2. ne isključuje nijednu interesnu grupu iz područja primjene tog člana. Stoga je član 11. važio u okolnostima ovog predmeta. Ipak, na osnovu merituma, Sud je naveo da se rad u zatvoru ne može izjednačiti sa uobičajenim zaposlenjem i da bi slobodu sindikalnog udruživanja moglo biti teško ostvarivati u pritvoru. Pored toga, na osnovu uporednog pregleda, Sud je utvrdio da ne postoji evropski konsenzus koji bi ukazao da član 11. garantuje pravo na sindikalno udruživanje zatvorenika. Sud stoga nije utvrdio kršenje člana 11.

Konvencije. Ipak, također je naglasio da Konvencija predstavlja „živ instrument“ i da dešavanja u toj oblasti u nekom trenutku u budućnosti mogu zahtijevati produžetak slobode sindikalnog udruživanja za zatvorenike koji rade, posebno ako rade za privatnog poslodavca.

XII. Imovina zatvorenika

Član 1. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju

„Svako fizičko ili pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uvjetima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utiču na pravo države da primjenjuje takve zakone koje smatra potrebnim da bi nadzirala korištenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi osigurala naplatu poreza ili drugih doprinosa ili kazni.”

331. Član 1. Protokola broj 1 u suštini garantuje pravo na imovinu. Svako miješanje u to pravo mora zadovoljiti načelo zakonitosti i težiti legitimnom cilju sredstvima razumno proporcionalnim cilju koji se nastoji ostvariti.⁴³

332. U kontekstu miješanja u pravo zatvorenika da slobodno raspolažu svojom imovinom, uključujući zaradu i ušteđevinu, Sud je naglasio da države imaju široko polje slobodne procjene prema članu 1. Protokola broj 1 kada su u pitanju opšte mjere ekonomske ili društvene strategije (*Michał Korgul protiv Poljske*, 2017, stav 54). Tako je, na primjer, Sud priznao da obaveza zatvorenika da polovinu svog novca koriste za otplatu duga državi nije bila nesrazmjerna cilju kojem se težilo (*Laduna protiv Slovačke*, 2011, stavovi 82–86).

333. Sud je također utvrdio da se domaćim vlastima ne može zamjeriti što su osigurale da se ograničena suma novca položi u štedni fond koji će biti predat podnositelju predstavke po njegovom puštanju iz zatvora. U vršenju te procjene, Sud je uzeo u obzir legitimni postupak države da koristi šeme koje smatra najprikladnijim za reintegraciju zatvorenika u društvo nakon njihovog puštanja na slobodu, uključujući i obezbjeđivanje određene količine novca za njih (*Michał Korgul protiv Poljske*, 2017, stavovi 54–55). Nasuprot tome, u predmetu *Siemaszko i Olszyński protiv Poljske*, 2016, stavovi 85–92, u kojem su zatvorenici bili u obavezi da štede sredstva na računu sa kamatnom stopom nižom nego na otvorenom tržištu, Sud je utvrdio povredu člana 1. Protokola br. 1.

334. Član 1. Protokola br. 1 također nameće obavezu vlastima da predmete privremeno oduzete od pritvorenika čuvaju uz dužnu pažnju. U predmetu *Tendam protiv Španije*, 2010, stavovi 50–57, podnositelj predstavke je, nakon što je pušten na slobodu iz pritvora, pokrenuo postupak protiv države po osnovu oštećenja ili nestanka predmeta koji su od njega zaplijenjeni tokom krivičnog postupka. Ipak domaće vlasti odbacile su zahtjev podnositelja predstavke na osnovu toga što nije dokazao da su zaplijenjeni predmeti nestali ili oštećeni. U tim okolnostima, Sud je smatrao da je teret dokazivanja u vezi sa nestalim ili oštećenim predmetima bio na sudskim vlastima, koje su bili odgovorne da se o njima staraju tokom trajanja zapljene, a ne na podnositelju predstavke, koji je oslobođen više od sedam godina nakon što su predmeti zaplijenjeni. Pošto nakon oslobađajuće presude podnositelja predstavke sudske vlasti nisu pružile nikakvo opravdanje za nestanak i oštećenje zaplijenjenih predmeta, one su bile odgovorne za sve gubitke nastale usljed zapljene. Domaći sudovi koji su razmatrali tužbu nisu uzeli u obzir odgovornost koju su preuzele sudske vlasti niti su podnositelju predstavke pružile mogućnost da dobije pravno zadovoljenje za pretrpljenu štetu. Odbijajući zahtjev

43. Vidjeti i [Vodič o članu 1. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima](#).

za obeštećenje, natjerale su ga da podnese nesrazmjeran i prekomjeran teret u suprotnosti sa članom 1. Protokola broj 1 uz Konvenciju.

XIII. Obrazovanje

Član 2. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju

„Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da osiguraju takvo obrazovanje i nastavu koji su u skladu sa njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.”

335. Sud je naveo da, iako je svjestan preporuka Komiteta ministara da obrazovne mogućnosti treba da budu dostupne svim zatvorenicima,⁴⁴ član 2. Protokola broj 1 ne nameće obavezu državama ugovornicama da organizuju obrazovne mogućnosti za zatvorenike tamo gdje one već ne postoje. Ipak, kada vlasti odbiju zatvoreniku pristup već postojećoj obrazovnoj ustanovi, pokreće se pitanje prema članu 2. Protokola broj 1. Svako takvo ograničenje mora biti predvidivo, težiti legitimnom cilju i biti proporcionalno tom cilju.⁴⁵ Iako član 2. Protokola broj 1 ne nameće pozitivnu obavezu pružanja obrazovanja u zatvoru u svim okolnostima, kada je takva mogućnost dostupna, ne treba da bude predmet proizvoljnih i neopravdanih ograničenja (*Velyo Velev protiv Bugarske*, 2014, stav 34; *Uzun protiv Turske* (odl.), 2020, stavovi 25–34). S druge strane, kada zatvorenik napusti svoje školovanje ili ne podnese pravi zahtjev za pristup obrazovanju, ne može se žaliti na ograničenja svog prava na obrazovanje (*Matiošaitis i drugi protiv Litvanije*, 2017, stav 194; *Koureas i drugi protiv Grčke*, 2018, stavovi 96–99).

336. U predmetu *Velyo Velev protiv Bugarske*, 2014, stavovi 34–42, u vezi sa zahtjevom pritvorenika za pristup postojećoj obrazovnoj ustanovi u zatvoru, koji je odbijen uz obrazloženje da je otvoren samo za osuđene zatvorenike, Vlada se oslanjala na tri različita osnova da opravda isključenost podnositelja predstavke iz škole. Što se tiče njenog prvog argumenta da je bilo neprikladno da podnositelj predstavke pohađa školu sa osuđenim zatvorenicima, Sud je naveo da podnositelj predstavke nije imao nikakve primjedbe i da nije bilo dokaza koji bi ukazivali na to da bi pritvorenicima škodilo da pohađaju školu sa osuđenim zatvorenicima. Štaviše, Sud nije smatrao da neizvjesnost u pogledu trajanja pritvora u prekrivičnom postupku predstavlja validno opravdanje za isključenje iz obrazovnih mogućnosti. Na kraju, što se tiče trećeg argumenta Vlade da je podnositelj predstavke rizikovao da bude osuđen kao povratnik, tako da ne bi bilo u interesu zatvorenika koji nisu povratnici da pohađaju školu sa njim, Sud je naveo da je podnositelj predstavke imao pravo na pretpostavku nevinosti i stoga nije mogao biti klasifikovan kao povratnik. U svjetlu takvih razmatranja i prepoznajući nesumnjivo interesovanje podnositelja predstavke da završi srednje obrazovanje, Sud je utvrdio da odbijanje da bude upisan u zatvorsku školu nije bilo dovoljno predvidivo, nije težilo legitimnom cilju i nije bilo proporcionalno tom cilju.

337. U predmetu *Mehmet Reşit Arslan i Orhan Bingöl protiv Turske*, 2019, stavovi 51–53, Sud se bavio situacijom u kojoj su dva osuđena zatvorenika zatvorskim vlastima podnijela zahtjev da koriste audio-vizuelne materijale, računare i elektronska sredstva u cilju pripreme za upis na fakultet ili nastavak visokog obrazovanja. Domaće pravo omogućava osuđenim zatvorenicima da nastave sa studijama u zatvoru u mjeri u kojoj je to moguće s obzirom na resurse zatvora. Također dozvoljava korištenje audio-vizuelnih resursa za obuku i računara, sa pristupom internetu, pod nadzorom u prostorijama koje su zatvorske vlasti namijenile za tu svrhu u kontekstu programa rehabilitacije ili kurseva obuke.

44. Preporuka br. (89) 12 o obrazovanju u zatvoru; Preporuka Rec(2006) 2 o Evropskim zatvorskim pravilima.

45. Vidjeti i Vodič o članu 2. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.

Ta mogućnost je predstavljala neophodno materijalno sredstvo za obezbjeđivanje stvarnog ostvarivanja prava na obrazovanje, jer je omogućavala zatvorenicima da se pripreme za ispite za upis na visokoškolske ustanove i da potencijalno nastave sa studijama. U tim okolnostima, Sud je utvrdio da zahtjev podnositelja predstavke spada u područje primjene člana 2. Protokola broj 1.

338. Što se tiče merituma predmeta, Sud je utvrdio da način regulisanja pristupa audio-vizuelnim materijalima za obuku, računarima i internetu spada u polje slobodne procjene države ugovornice. Zatvori u ovom predmetu imali su sredstava da svojim zatvorenicima pruže mogućnost koju zakon nalaže. Štaviše u domaćim postupcima ili pred Sudom nije iznijeto nikakvo konkretno opravdanje za nedostatak resursa u predmetnim zatvorima, niti su domaće vlasti izvršile odgovarajuću procjenu svih interesa koji su u pitanju ili pružile bilo kakvo opravdanje za ograničavanje pristupa podnositeljima predstavke korištenju elektronskog materijala (*Mehmet Reşit Arslan i Orhan Bingöl protiv Turske*, 2019, stavovi 60–72).

XIV. Pravo na glasanje

Član 3. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju

„Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primjerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovima koji osiguravaju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tijela.”

339. Član 3. Protokola broj 1 garantuje subjektivna prava, uključujući pravo na glasanje i kandidovanje na izborima. Prava garantovana ovim članom od suštinske su važnosti za uspostavljanje i održavanje djelotvorne i smislene demokratije regulisane vladavinom prava. Pravo na glasanje nije privilegija. Pretpostavka u demokratskoj državi mora biti u korist uključivanja i prihvatanja opšteg prava glasa kao osnovnog načela (*Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2)* [VV], 2005, stavovi 57–58; *Scoppola protiv Italije (br. 3)* [VV], 2012, stav 82).

340. Ipak, prava sadržana u članu 3. Protokola broj 1 nisu apsolutna. Ima prostora za podrazumijevana ograničenja, a državama ugovornicama mora biti dozvoljeno polje slobodne procjene u toj oblasti. Ipak, na Sudu je da u krajnjoj instanci utvrdi da li su ispunjeni zahtjevi člana 3. Protokola broj 1; mora se uvjeriti da uslovi ne ograničavaju predmetna prava u tolikoj mjeri da narušavaju njihovu samu suštinu i lišavaju ih djelotvornosti; da su nametnuti u cilju ostvarivanja legitimnog cilja; i da upotrijebljena sredstva nisu nesrazmjerna (*Anchugov i Gladkov protiv Rusije*, 2013, stavovi 95–96).⁴⁶

341. U mnogim predmetima Sud se već bavio pitanjem oduzimanja prava glasa osuđenim zatvorenicima. Konkretno, u predmetu *Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2)* [VV], 2005, stavovi 70–71, naveo je da u sistemu Konvencije, u kojoj su tolerancija i otvorenost uma priznata obilježja demokratskog društva, nema mjesta za automatsko oduzimanje prava glasa isključivo na osnovu onoga što bi moglo da uvrijedi javno mnjenje. Prema Sudu, taj standard tolerancije ne sprječava demokratsko društvo da preduzme korake da se zaštiti od aktivnosti namijenjene uništenju prava ili sloboda navedenih u Konvenciji. Član 3. Protokola broj 1 koji obuhvata sposobnost pojedinca da utiče na sastav zakonodavne vlasti, stoga ne isključuje mogućnost da se ograničenja izbornih prava izreknu pojedincu koji je, na primjer, ozbiljno zloupotrijebio javni položaj ili čije je ponašanje prijetilo da potkopa vladavinu prava ili demokratske osnove. Oštra mjera oduzimanja prava glasa ipak se ne smije olako primjenjivati, a načelo proporcionalnosti zahtjeva uočljivu i dovoljnu vezu između sankcije i ponašanja i okolnosti datog pojedinca.

46. Vidjeti i [Vodič o članu 3. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima](#).

342. Sud je također smatrao da se, s obzirom na to da su države ugovornice usvojile niz različitih načina rješavanja ovog pitanja, Sud se mora ograničiti na utvrđivanje da li ograničenje koje pogađa sve zatvorene osuđene zatvorenike prelazi svako prihvatljivo polje slobodne margine procjenu, ostavljajući zakonodavcu da odluči o izboru sredstava za obezbjeđivanje prava zagarantovanih članom 3. Protokola broj 1 (*Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2)*, 2005, stav 84; *Greens i M.T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2010, stavovi 113–114).

343. Pri razmatranju posebnih okolnosti slučaja *Hirst (br. 2)*, stavovi 76–85, Sud je smatrao da je zakonodavstvo Ujedinjenog Kraljevstva koje lišava prava glasa sve osuđene zatvorenike na odsluženju kazne predstavljalo oštar instrument koji je značajnoj kategoriji lica oduzeo pravo glasa po Konvenciji i to na neselektivan način. Utvrdio je da je odredba nametala blanko ograničenje svim osuđenim zatvorenicima u zatvoru. Primjenjivala se automatski na takve zatvorenike, bez obzira na dužinu njihove kazne i prirodu ili težinu krivičnog djela i njihove pojedinačne okolnosti. Sud je također primijetio da u Parlamentu nije bilo suštinske debate o kontinuiranom opravdanju, u svjetlu savremene kaznene politike i aktuelnih standarda ljudskih prava, za održavanje takvog opšteg ograničenja prava zatvorenika da glasaju. Sud je zaključio da se takvo opšte, automatsko i neselektivno ograničenje izuzetno važnog prava iz Konvencije mora smatrati kao nešto što prevazilazi svako prihvatljivo polje slobodne procjene, koliko god to polje bilo široko, i kao nešto nespojivo sa članom 3. Protokola broj 1.

344. Načela navedena u *Hirst (br. 2)* kasnije su ponovo potvrđena u *Scoppola protiv Italije (br. 3)* [VV], 2012, stavovi 81–87. Ipak, Sud nije utvrdio povredu Konvencije u konkretnim okolnostima ovog slučaja. Naveo je da se, prema domaćem pravu, oduzimanje prava glasa primjenjuje samo u pogledu određenih krivičnih djela protiv države ili pravosudnog sistema, ili krivičnih djela kažnjivih kaznom zatvora od tri godine ili više, odnosno onih za koje sudovi smatraju da zahtijevaju posebno strogu kaznu. Sud je stoga smatrao da zakonske odredbe u Italiji koje definišu okolnosti u kojima pojedinci mogu biti lišeni prava glasa pokazuju nastojanje zakonodavca da primjenu mjere prilagodi posebnim okolnostima svakog slučaja, uzimajući u obzir faktore kao što su težina počinjenog krivičnog djela i ponašanje počinioca. Kao rezultat toga, ne može se reći da italijanski sistem ima opšti automatski i neselektivni karakter, te stoga italijanske vlasti nisu prekoračile polje slobodne procjene koje im je dozvoljeno u toj oblasti (*ibid.*, stavovi 106–110).

345. Načela iz predmeta *Hirst (br. 2)* također su potvrđena u drugim predmetima protiv različitih država (na primjer, *Kulinski i Sabev protiv Bugarske*, 2016, stavovi 36–42). Konkretno, u *Frodl protiv Austrije*, 2010, stavovi 27–36, Sud je utvrdio povredu člana 3. Protokola broj 1 u pogledu oduzimanja prava glasa zatvorenicima na odsluženju zatvorske kazne duže od godinu dana za krivična djela počinjena sa umišljajem. U *Söyler protiv Turske*, 2013, stavovi 32–47, Sud je također utvrdio povredu te odredbe u vezi sa dalekosežnom zabranom glasanja koja se primjenjivala ne samo na zatvorenike, već i na one na uslovnom otpustu i na one kojima su izrečene uslovne kazne, pa stoga nisu ni služili zatvorsku kaznu (vidjeti i *Murat Vural protiv Turske*, 2014, stavovi 76–80).

346. U predmetu *Anchugov i Gladkov protiv Rusije*, 2013, stavovi 101–112, Sud je utvrdio povredu člana 3. Protokola broj 1 na osnovu toga što su podnosioci zahtjeva bili lišeni prava glasa na parlamentarnim izborima bez obzira na dužinu kazne, prirodu ili težinu krivičnog djela ili njihove pojedinačne okolnosti. Ipak, pošto je zabrana bila propisana Ustavom, Sud je naglasio, u vezi sa sprovođenjem presude, i s obzirom na složenost izmjene Ustava, da je domaćim vlastima otvoreno da istraže sve moguće načine kako bi se obezbijedilo poštovanje Konvencije, uključujući i kroz neki oblik političkog procesa ili tumačenjem Ustava u skladu sa Konvencijom.

347. Pored prethodno navedenih okolnosti, u *Mironescu protiv Rumunije*, stavovi 38–53, Sud se bavio situacijom u kojoj podnositelj predstavke nije mogao da glasa na zakonodavnim izborima zbog činjenice da je služio kaznu u zatvoru koji se nalazio van izborne jedinice mjesta njegovog prebivališta. Na osnovu uporednog pregleda Sud je utvrdio postojanje snažnog evropskog konsenzusa da se zatvorenicima u situaciji podnosioca predstavke dozvoli ostvarivanje prava na glasanje. Sud je također

naglasio da države moraju da obezbijede da se posebne okolnosti birača uzmu u obzir prilikom organizovanja izbornog sistema, što, međutim, nije učinjeno u ovom slučaju. Iako je Sud priznao da nije njegova uloga da ukazuje tuženoj državi koje bi bilo najbolje rješenje da se zatvorenima u situaciji podnositelja predstavke omogući glasanje, naglasio je da je moguće imati nekoliko različitih aranžmana koji su već uspostavljeni u drugim državama članicama. Shodno tome, zadatak države da osigura ostvarivanje prava na glasanje zatvorenima koji se nalaze u istoj situaciji kao i podnositelj predstavke nije se činio neostvarivim. U tim okolnostima, Sud je utvrdio povredu člana 3. Protokola broj 1 uz Konvenciju.

348. U *Kalda protiv Estonije (br. 2)*, 2022, postojanju zakonske opšte zabrane glasanja zatvorenika, Sud je smatrao da temeljna procjena domaćih sudova o proporcionalnosti uticaja opšte zabrane na konkretnog podnositelja predstavke – zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora osuđenog za nekoliko teških krivičnih djela – u okolnostima u kojima su domaći sudovi također zauzeli opšti kritički stav protiv opšte zabrane i detaljno se pozivali na Konvenciju i sudsku praksu Suda, sve ukazuje na to da domaće vlasti nisu prekoračile svoje polje slobodne procjene u ovom kontekstu. Sud stoga nije utvrdio da je došlo do povrede člana 3. Protokola broj 1 uz Konvenciju.

349. U *Myslihaka i drugi protiv Albanije*, 2023, stavovi 65–75, Sud je utvrdio da zakonska zabrana glasanja kojom se sprječavaju zatvorenici osuđeni za teška krivična djela da glasaju na parlamentarnim izborima nije u suprotnosti sa članom 3. Protokola broj 1 uz Konvenciju. Naveo je da ograničenje nije opšte ili univerzalno i da je ograničeno na određenu listu krivičnih djela, te da se stoga odnosi na ograničen broj pojedinaca. Primjena ograničenja bila je uslovljena prirodom i težinom počinjenog krivičnog djela i završavala se po odsluženju zatvorske kazne. U datom predmetu postojala je uočljiva i dovoljna veza između krivičnih djela koja su počinili podnositelji predstavke i oduzimanja njihovih prava glasa.

XV. Zabrana diskriminacije

Član 14. Konvencije

„Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom Konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.”

350. U svojoj sudskoj praksi Sud se bavio različitim prigovorima zatvorenika na navodnu diskriminaciju u pogledu primjene određenog zatvorskog režima ili drugih aspekata njihove kazne zatvora, zbog čega je prema njima postupano drugačije nego prema nekih drugim kategorijama zatvorenika.

351. Na primjer, u predmetu *Kafkaris protiv Kipra* [VV], 2008, stavovi 162–166), u kojem se podnositelj predstavke žalio, pozivajući se na član 14. u kombinaciji sa članovima 3, 5. i 7. Konvencije, na diskriminatorno postupanje u poređenju sa drugim zatvorenima na izdržavanju doživotne kazne zatvora koji su pušteni na slobodu na osnovu pomilovanja, Sud nije utvrdio povredu člana 14. Posebno je naglasio da, imajući u vidu širok spektar različitih faktora koji se uzimaju u obzir prilikom vršenja predsjedničkih diskrecionih ovlaštenja, kao što su priroda krivičnog djela i povjerenje javnosti u krivičnopravni sistem, ne bi se moglo reći da postupanje u skladu sa tom diskrecijom pokreće pitanje prema članu 14. Što se tiče navodne diskriminacije prema podnositelju predstavke kao zatvoreniku na izdržavanju doživotne kazne zatvora i drugih zatvorenika, s obzirom na prirodu doživotne kazne zatvora, podnositelj predstavke nije mogao tvrditi da je u sličnoj ili relevantno sličnoj situaciji sa drugim zatvorenima koji nisu bili na izdržavanju doživotne kazne zatvora.

352. U *Clift protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2010, stavovi 73–79, Sud se bavio navodnom diskriminacijom u pogledu razlika u procesnim zahtjevima za prijevremeno puštanje na slobodu u zavisnosti od dužine kazne. Konkretno, da bi se podnositelju predstavke koji je izdržao kaznu zatvora dužu od petnaest godina odobrilo prijevremeno puštanje na slobodu, on je morao da dobije dodatno odobrenje relevantnog državnog organa, što nije bilo potrebno za one koji izdržavaju kaznu zatvora kraću od petnaest godina. Sud je utvrdio da, kada se sistem prijevremenog puštanja na slobodu različito primjenjivao na zatvorenike u zavisnosti od dužine njihove kazne, postojao je rizik da će, osim ako nije objektivno opravdano, to biti u suprotnosti sa potrebom da se obezbijedi zaštita od proizvoljnog pritvaranja prema članu 5. Shodno tome, podnositelj predstavke je uživao „drugi status” za potrebe člana 14. Sud je također utvrdio da bi, u pogledu pitanja prijevremenog puštanja na slobodu, podnositelj predstavke mogao tvrditi da je u sličnoj situaciji kao zatvorenici na izdržavanju dugih kazni koji služe manje od petnaest godina i zatvorenica na izdržavanju doživotne kazne zatvora. Konačno, Sud je smatrao da sporna razlika u postupanju nije imala objektivno opravdanje, jer tužena država nije uspjela da pokaže kako je dodatno odobrenje potrebno za određene grupe zatvorenika riješilo zabrinutost u vezi sa percipiranim većim rizikom koji predstavljaju određeni zatvorenici po puštanju na slobodu (vidjeti nasuprot tome, *Stott protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2023, stavovi 94–109).

353. Kombinacija pitanja rešavanih u predmetima *Kafkaris* i *Clift* javila se u predmetu *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije* [VV], 2017, stavovi 69–88, u pogledu navodne diskriminacije u odredbama koje regulišu kažnjavanje doživotnom kaznom zatvora. Konkretno, podnositelji predstavke, obojica punoljetni muškarci koji su služili doživotne kazne zatvora, žalili su se na osnovu člana 14. u vezi sa članom 5. na diskriminatorno postupanje u odnosu na druge kategorije osuđenika koji su po zakonu bili izuzeti od doživotne kazne zatvora, to jest žene, lica mlađa od osamnaest godina u vrijeme počinjenja krivičnog djela ili starija od šezdeset pet godina u vrijeme osude.

354. U svojoj procjeni, Sud je prvo utvrdio da kada nacionalno zakonodavstvo izuzima određene kategorije osuđenih zatvorenika od doživotne kazne zatvora, to spada u djelokrug člana 5. stav 1. u svrhu primjenjivosti člana 14. u vezi sa tom odredbom. Sud je također utvrdio da je postojala razlika u postupanju prema podnositeljima predstavke i drugim kategorijama zatvorenika na osnovu spola i godina života. Što se tiče opravdanja za tu razliku u postupanju prema podnositeljima predstavke i maloljetnim prestupnicima, Sud je utvrdio da je izuzeće maloljetnih prestupnika od doživotne kazne zatvora u skladu sa pristupom zajedničkim pravnim sistemima svih strana ugovornica, kao i sa međunarodnim standardima. Što se tiče počinitelja starosti šezdeset pet godina i više, Sud je smatrao da postoji objektivno opravdanje za razliku u postupanju, s obzirom na to da je neophodno smanjenje doživotne kazne zatvora imalo još veću težinu za starije počinitelje kako ne bi postalo samo iluzorna mogućnost. Što se tiče razlike u postupanju prema muškarcima i ženama, Sud je uzeo u obzir različite međunarodne standarde i statističke podatke koji prepoznaju različite potrebe prestupnika i pokazuju značajnu razliku između ukupnog broja zatvorenika i zatvorenica, posebno u kontekstu doživotne kazne zatvora. Sud je smatrao da, s obzirom na to da delikatna pitanja pokrenuta u ovom predmetu dotiču oblasti u kojima postoji nizak nivo opšte saglasnosti među državama članicama i, uopšteno govoreći, čini se da je zakon u prelaznoj fazi, vlastima svake države moralo je biti ostavljeno široko polje slobodne procjene. Sud je također primijetio da, iako je tužena država, u ostvarivanju svog cilja promocije principa pravde i čovječnosti, očigledno mogla da proširi izuzeće od doživotne kazne zatvora na sve kategorije počinitelja, nije bila u obavezi da to učini prema Konvenciji kako to trenutno tumači Sud. Ukratko, Sudu je bilo dovoljno što je postojao razuman odnos srazmjernosti između korištenih sredstava i legitimnog cilja kojem se težilo i da sporno izuzeće nije predstavljalo zabranjenu razliku u postupanju u smislu člana 14. Konvencije.

355. S druge strane, u *Ēcis protiv Latvije*, 2019, stavovi 77–95, u vezi sa opštom zabranom odsustva iz zatvora (zbog prisustva sahrani) za odriješenu kategoriju zatvorenika u poređenju sa zatvorenicama koje su imale pravo na takvo odsustvo, Sud je smatrao da je došlo do povrede člana 14. u vezi sa članom 8. Konvencije. Sud je posebno utvrdio da u vezi sa načinom na koji je primjenjivi zatvorski režim

uticao na ograničenja porodičnog života zatvorenika, posebno u pogledu njihovog prava na odsustvo iz samilosti, podnositelj predstavke je mogao tvrditi da je u sličnoj situaciji kao zatvorenice osuđene za isto ili uporedivo krivično djelo.

356. Što se tiče opravdanja za spornu razliku u postupanju, Sud je naglasio da zadovoljavanje posebnih potreba zatvorenica, posebno u vezi sa majčinstvom, radi postizanja suštinske rodne ravnopravnosti ne treba smatrati diskriminatornim. Shodno tome, određene razlike u zatvorskim režimima koje su se primjenjivale na muškarce i žene bile su prihvatljive, pa čak i neophodne kako bi se osigurala suštinska rodna ravnopravnost. Ipak, u kontekstu zatvorskog sistema i zatvorskih režima, razlika u postupanju zasnovana na spolu morala je imati razuman odnos srazmjernosti između korištenih sredstava i cilja koji se želi postići. U datom predmetu Sud nije prihvatio da su bezbjednosna pitanja opravdavala takvu razliku u postupanju. Štaviše, naglasio je da se rehabilitacioni cilj kazne zatvora primjenjuje bez obzira na spol zatvorenika i da je održavanje porodičnih veza suštinsko sredstvo za pomoć pri socijalnoj reintegraciji i rehabilitaciji svih zatvorenika, bez obzira na njihov spol. Pored toga, odsustvo iz zatvora predstavljalo je jedno od sredstava za olakšavanje socijalne reintegracije svih zatvorenika. Stoga opšta zabrana muškarcima da napuštaju zatvor, čak i radi prisustva sahrani člana porodice, nije bila pogodna za ostvarenje cilja uzimanja u obzir posebnih potreba zatvorenica. Odbijanje da se razmotri zahtjev podnositelja predstavke da prisustvuje sahrani svog oca na osnovu zatvorskog režima kojem je bio podvrgnut zbog svog spola nije imalo objektivno i razumno opravdanje.

357. Nasuprot tome, u *Alexandru Enache protiv Rumunije*, 2017, stavovi 70–79, u pogledu razlike u postupanju na osnovu zakona koji dozvoljavaju odlaganje zatvorske kazne za majke, ali ne i očeve male djece, Sud nije utvrdio povredu člana 14. u vezi sa članom 8. Konvencije. Sud je prihvatio da je podnositelj predstavke, kao otac malog djeteta, bio u uporedivoj situaciji sa svakom zatvorenicom majkom malog djeteta. Ipak, primjetio je da je sporna razlika u postupanju imala za cilj da uzme u obzir specifične lične situacije, uključujući trudnoće kod zatvorenica i period prije prvog rođendana bebe, posebno imajući u vidu posebnu vezu između majke i djeteta tokom tog perioda. U posebnoj sferi relevantnoj za ovaj predmet, Sud je smatrao da bi takva razmatranja mogla pružiti dovoljan osnov za opravdanje različitog postupanja prema podnositelju predstavke. Sud je naglasio da majčinstvo ima posebne odlike koje treba uzeti u obzir, često i kroz zaštitne mjere. Međunarodno pravo predviđa da usvajanje posebnih mjera od strane država ugovornica za zaštitu majki i majčinstva ne treba smatrati diskriminatornim. Isto važi i kada je dotična žena osuđena na kaznu zatvora. Stoga sporna razlika u postupanju nije dovela do zabranjene diskriminacije u značenje člana 14. Konvencije.

358. Pored toga, u predmetu *Chaldayev protiv Rusije*, 2019, stavovi 76–83, Sud je razmatrao da li je razlika u stepenu težine propisa o posjetama pritvorenicima među zatvorima i pritvorima (u kojem je bio smješten podnositelj predstavke) bila opravdana u smislu člana 14. u vezi sa članom 8. Konvencije. Sud je utvrdio da je status pritvorenika u pritvoru spadao u koncept „drugog statusa” prema članu 14. Konvencije i da su, sa stanovišta prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, takvi pritvorenici bili u sličnoj situaciji kao oni u zatvorima. Sud je također zaključio da automatska ograničenja posjeta takvim zatvorenicima na osnovu relevantnih zakona nisu opravdana, posebno uzimajući u obzir njihov status lica koja još nisu pravosnažno osuđena za krivično djelo. Sud je stoga ustanovio povredu člana 14. u vezi sa članom 8. (vidjeti i *Laduna protiv Slovačke*, 2011, i *Vool i Toomik protiv Estonije*, 2022).

359. Slično tome, u predmetu *Varnas protiv Litvanije*, 2013, stavovi 116–122, Sud je zaključio da razlika u postupanju prema pritvorenicima i osuđenim zatvorenicima u pogledu bračnih posjeta nije opravdana u smislu člana 14. Sud je posebno naveo da bezbjednosna razmatranja u pogledu svih kriminalnih porodičnih veza nisu bila prisutna u datom predmetu u pogledu posjeta supruge podnositelja predstavke. Sud također nije prihvatio argument da je odsustvo odgovarajućih mogućnosti opravdavalo nedostatak pristupa bračnim posjetama. Ukratko, Sud je zaključio da vlasti nisu navele razumnu i objektivnu opravdanost za razliku u postupanju prema pritvorenicima i osuđenim zatvorenicima i stoga su postupale na diskriminatoran način (vidjeti i *Costel Gaciu protiv Rumunije*, 2015, stavovi 56–62).

360. Sud je zaključio da, u smislu člana 14. u vezi sa članom 3. Konvencije, nije postojalo opravdanje za razliku u postupanju prema pritvorenicima i osuđenim zatvorenicima u pogledu mogućnosti puštanja na slobodu u slučaju bolesti u terminalnoj fazi (*Gülay Çetin protiv Turske*, 2013, stavovi 128–133).

361. Nasuprot tome, u predmetu *P.C. protiv Irske*, 2022, stavovi 87–92 koji se ticao tvrdnji o diskriminaciji osuđenog zatvorenika koji je zakonski lišen prava na isplatu starosne penzije dok je boravio u zatvoru, Sud je zaključio da se ne može smatrati da su pritvorenici i osuđeni zatvorenici u relevantno sličnoj situaciji u pogledu nastavka predmetnog davanja za socijalnu zaštitu u smislu člana 14. zajedno sa članom 1. Protokola broj 1. Sud je primjetio različitu situaciju osuđenih zatvorenika i pritvorenika, posebno u pogledu činjenice da status i situaciju prvih karakterišu izvjesnost i konačnost, što nije slučaj sa drugima, koji su optuženi u krivičnom postupku i uvijek mogu biti oslobođeni krivice. Stoga je Sud izrazio snažne sumnje da bi predmet žalbe podnositelja predstavke – kontinuitet isplate socijalnih davanja namijenjenih pokrivanju osnovnih troškova života penzionera – mogao dovesti dvije grupe u sličan položaj kako bi se omogućilo poređenje u svrhu člana 14. Konvencije.

362. Pored toga, u predmetu *Shelley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2008, što se tiče žalbe podnositelja predstavke da je prema zatvorenicima postupano nepovoljnije u odnosu na lica u zajednici u pogledu programa zamjene igala za korisnike droga, Sud je njegovu žalbu proglasio očigledno neosnovanom. Sud je bio spreman da pretpostavi da zatvorenici mogu zahtijevati da budu u istom položaju kao lica u zajednici u pogledu pružanja zdravstvene zaštite. Ipak, razlika u preventivnoj politici koja se sprovodila u zatvorima i u zajednici spadala je u polje slobodne procjene i, kako stvari stoje, mogla je biti smatrana srazmjernom i potkrijepljenom objektivnim i razumnim opravdanjem, posebno uzimajući u obzir sljedeće: odsustvo bilo kakvih konkretnih smjernica CPT o pitanju programa zamjene igala; činjenicu da se rizik od infekcije prvenstveno javljao usljed ponašanja samih zatvorenika; kao i različita razmatranja u okviru politike koja su navela vlasti da rizik od infekcije rješavaju kroz obezbjeđivanje dezinfekcionih sredstava i oprezan pristup programima zamjene igala uz praćenje njihovog napretka na drugim mjestima.

363. S druge strane, u predmetu *Martzaklis i drugi protiv Grčke*, 2015, stavovi 67–75, koji se odnosio na izdvajanje i smještaj HIV pozitivnih zatvorenika u psihijatrijsko krilo zatvora, Sud je utvrdio da je došlo do povrede člana 3. uzetog zasebno i u vezi sa članom 14. Konvencije. Sud nije mogao kritikovati inicijalnu namjeru zatvorskih vlasti da premjeste HIV pozitivne zatvorenike, uključujući podnositelje predstavke, u zatvorsku bolnicu kako bi im obezbijedile veći nivo udobnosti i redovno praćenje njihove medicinske terapije. Njihovo smještanje u psihijatrijsko krilo opravdano je potrebom za unapređenjem njihovog praćenja i liječenja, zaštite od infektivnih bolesti, boljim obrocima i dužim periodima vježbanja i pristupom za njihovom kuhinjom i kupatilima. Stoga je, uprkos razlici u postupanju kada su oni bili u pitanju, bilo težno „legitimnom cilju”, a to je da im se pruže povoljniji uslovi u pritvoru u poređenju sa običnim zatvorenicima. Ipak, podnositelji predstavke bili su tek HIV pozitivni, a nisu imali sidu u punom zamahu i zbog toga im nije bilo potrebno smještanje u izolaciju kako bi se spriječilo širenje bolesti ili inficiranje drugih zatvorenika. Pored toga, različiti nalazi i komentari na domaćem i međunarodnom nivou potkrijepili su tvrdnje podnositelja predstavke u vezi sa njihovim pritvorom.

364. Nasuprot tome, u predmetu *Bechi protiv Rumunije*, 2024, stavovi 56–65, Sud je zaključio da je smještanje HIV pozitivnog zatvorenika u zatvorsku bolnicu bilo neophodno usljed posebnih okolnosti karakterističnih za rumunske zatvore kako je utvrdio CPT (izuzetna pretrpanost, loši materijalni i higijenski uslovi, nepostojanje medicinske povjerljivosti i visoki nivoi predrasuda prema osobama koje žive sa HIV-om) i da je njegovo smještanje tamo imalo za cilj da mu ponudi veću udobnosti i redovnu prateću terapiju. S tim u vezi, Sud je naglasio da je svako diferencijalno postupanje u odnosu na obične pritvorenike imalo za cilj da podnositelju predstavke omogući bolje uslove prilagođene njegovim medicinskim potrebama i dobrostanju, što je predstavljalo objektivno i razumno opravdanje u smislu člana 14. Konvencije.

365. Što se tiče odvajanja različitih kategorija zatvorenika, u predmetu *X protiv Turske*, 2012, stavovi 51–58 radilo se o držanju homoseksualnog zatvorenika u kompletnoj izolaciji duže od osam mjeseci kako bi bio zaštićen od ostalih zatvorenika. Sud je utvrdio kršenje člana 14. u vezi sa članom 3. Konvencije. Sud je smatrao da, iako zabrinutost zatvorske uprave u smislu da je podnositelj predstavke rizikovao da pretrpi štetu ukoliko bi ostao u standardnoj ćeliji sa drugim zatvorenicima nije bila potpuno neosnovana, nije bila ni dovoljna da opravda mjeru potpune izolacije od drugih zatvorenika. To je posebno tako jer zatvorske vlasti nisu izvršile dovoljno detaljnu procjenu rizika po bezbjednost podnositelja predstavke. Zbog njegove seksualne orijentacije, one su jednostavno smatrale da je bio u riziku od ozbiljne tjelesne povrede. Kompletna isključenost podnositelja predstavke iz zatvorskog života stoga nije mogla biti smatrana opravdanom.

366. Konačno, treba navesti da je u predmetu *Stummer protiv Austrije* [VV], 2011, stavovi 90–111, Sud razmatrao pitanje navodne diskriminacije zasnovane na odbijanju da se u obračun penzije uračuna rad obavljen u zatvoru sa stanovišta člana 14. Konvencije u vezi sa članom 1. Protokola broj 1. Sud je utvrdio da je, bez obzira na posebnu prirodu rada u zatvoru,⁴⁷ što se tiče potrebe da se obezbijedi za starost, podnositelj predstavke bio u relevantno sličnoj situaciji kao i obični zaposleni. Ipak, Sud je prihvatio da, pošto zatvorenici koji rade često nemaju sredstva za plaćanje doprinosa za socijalno osiguranje, neophodno je očuvati ukupnu dosljednost sistema starosnih penzija, a periodi rada u zatvoru ne mogu se računati kao kvalifikovani ili zamjenski periodi koji nadoknađuju vrijeme tokom kojeg nisu uplaćivani doprinosi. Što se tiče proporcionalnosti razlike u postupanju, Sud je naveo da u oblasti ekonomske i socijalne politike države uživaju široko polje slobodne procjene i da na nivou Evrope ne postoji konsenzus o socijalnoj zaštiti zatvorenika. Sud je također smatrao značajnim to što podnositelj predstavke iako nije imao pravo na starosnu penziju, nije ostavljen bez pokrivenosti socijalnim osiguranjem. Sve u svemu, u kontekstu standarda koji se mijenjaju, nije se moglo zamjeriti državi ugovornici što je dala prioritet osiguranju koje je smatrala najvažnijim za reintegraciju zatvorenika nakon puštanja na slobodu. Iako su domaće vlasti bile u obavezi da nastave da razmatraju pitanje koje se javilo u datom predmetu, Sud je zaključio da time što zatvorenici koji rade nisu uključeni u sistem starosnih penzija nije prekoračeno široko polje slobodne procjene koje je državi dozvoljeno u tom smislu.

XVI. Pravo na djelotvorni pravni lijek

Član 13. Konvencije

„Svako čija su prava i slobode, priznata ovom konvencijom, narušena ima pravo na pravni lijek pred nacionalnim vlastima, čak i onda kada su povredu ovih prava i sloboda učinila lica u vršenju svoje službene dužnosti.”

367. U pogledu pritužbi na nečovječne ili ponižavajuće uslove u pritvoru prema članu 3, u skladu sa članom 13. Konvencije postoje dvije vrste pomoći: poboljšanje tih uslova (preventivni pravni lijek) i obeštećenje za svaku štetu pretrpljenu usljed tih uslova (kompenzatorni pravni lijek).⁴⁸ Prvi pravni lijek obično je relevantan samo tokom pritvora podnositelja predstavke, dok je drugi relevantan nakon puštanja na slobodu. Ipak, ako se podnositelj predstavke požali na neodgovarajuće uslove kazne zatvora dok je još lišen slobode, ali onda bude pušten na slobodu iz razloga koji nisu povezani sa pitanjima na koja se žalio, to ne oslobađa relevantni domaći organ od razmatranja žalbe na

47. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Rad u zatvoru”.

48. Vidjeti i [Vodič o članu 13. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

neodgovarajuće uslove u pritvoru i pružanja obrazloženja u tom smislu (*Kargakis protiv Grčke*, 2021, stavovi 81–84).

368. Što se tiče međusobne veze između preventivnih i kompenzatornih pravnih lijekova, Sud je objasnio da nije razmatrao upotrebu građanske tužbe za nadoknadu štete kao alternativu pravilnoj primjeni preventivnog pravnog lijeka. U tom kontekstu, napomenuo je da djelotvoran preventivan pravni lijek može imati trenutni uticaj na neadekvatne uslove u pritvoru podnositelja predstavke, dok bi kompenzatorni pravni lijek mogao pružiti samo pravno zadovoljenje u pogledu njegovih navodno neadekvatnih uslova u zatvoru. Pored toga, Sud je naglasio da, sa stanovišta dužnosti države prema članu 13, mogućnost budućeg pravnog zadovoljenja ne može legitimizovati posebno ozbiljnu patnju u suprotnosti s članom 3. i neprihvatljivo oslabiti zakonsku obavezu države da uskladi standarde svojih pritvora sa zahtjevima Konvencije. Stoga se, prije nego što podnesu svoje žalbe sudu, od podnositelja predstavke obično od zahtjeva da pravilno upotrijebe prvo dostupan i djelotvoran preventivni pravni lijek, a onda i relevantni kompenzatorni pravni lijek po potrebi. Ipak, Sud je prihvatio da postoje slučajevi u kojima bi upotreba inače djelotvornog preventivnog pravnog lijeka bila besmislena s obzirom na kratak boravak podnositelja predstavke u neadekvatnim uslovima u pritvoru, te bi onda jedina održiva opcija bila kompenzatorni pravni lijek koji omogućava pravno zadovoljenje za boravak u takvim uslovima u prošlosti. Taj period može zavisiti od mnogih faktora povezanih sa načinom funkcionisanja domaćeg sistema pravnih lijekova (*Ulemek protiv Hrvatske*, 2019, stavovi 84–88; vidjeti i *Sukachov protiv Ukrajine*, 2020, stav 113; *J.M.B. i drugi protiv Francuske*, 2020, stav 167).

369. Sud je do sada razmatrao strukturne reforme sistema pravnih lijekova u različitim zemljama uvedene nakon njegovog pilota i vodećih presuda u pogledu neadekvatnih uslova u pritvoru.

370. Na primjer, što se tiče preventivnog pravnog lijeka, u predmetu *Stella i drugi protiv Italije* (odl.), 2014, stavovi 46–55, kao odgovor na pilot presudu u predmetu *Torreggiani i drugi protiv Italije*, 2013, Sud je prihvatio da je žalba sudiji zaduženom za izvršenje kazni – nadležnom za izdavanje obavezujućih odluka u pogledu uslova kazne zatvora – ispunila zahtjeve njegove sudske prakse. Slično tome, u predmetu *Domján protiv Mađarske* (odl.), 2017, stavovi 21–23, kao odgovor na pilot presudu u predmetu *Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015, (citiranu iznad), utvrđeno je da je žalba upravniku kazneno-popravne ustanove – koji je imao pravo da naloži premještaj unutar ustanove ili premještaj u drugu ustanovu – koja je bila predmet daljeg sudskog preispitivanja, bila u skladu sa zahtjevima sudske prakse Suda (vidjeti i *Draniceru protiv Republike Moldavije* (odl.), 2019, stavovi 32–34, u vezi sa žalbom istražnom sudiji koji može naložiti poboljšanje neadekvatnih uslova u pritvoru).

371. Što se tiče kompenzatornih pravnih lijekova, u predmetu *Stella i drugi protiv Italije* (odl.), 2014, stavovi 56–63, Sud je prihvatio da je novi kompenzatorni pravni lijek uveden u italijanski sistem ispunjavao zahtjeve njegove sudske prakse. Taj pravni lijek dostupan je svima koji tvrde da su lišeni slobode u fizičkim uslovima u suprotnosti sa Konvencijom. To se odnosi na one koji su trenutno ličeni slobode, kao i na one koji su pušteni na slobodu. Kompenzatorni pravni lijek o kome je riječ omogućava dvije vrste obeštećenja. Pojedinci koji su pritvoreni i tek morali da odsluže svoju kaznu mogli bi da dobiju smanjenje kazne jednako jednom danu za svaki period od deset dana pritvora koji je bio u suprotnosti sa Konvencijom. Pojedinci koji su odslužili svoju kaznu ili kod kojih dio kazne koji je preostao da se odsluži nije dozvoljavao punu primjenu smanjenja mogli su dobiti novčanu naknadu za svaki dan proveden u uslovima koji se smatraju suprotnim Konvenciji. Sud je prihvatio da smanjenje kazne predstavlja odgovarajući pravni lijek u slučaju loših materijalnih uslova u pritvoru, ukoliko je, s jedne strane, smanjenje posebno dodijeljeno radi otklanjanja povrede člana 3. Konvencije, a s druge strane, njegov uticaj na dužinu kazne dotičnog lica mogao je biti izmjeren. Što se tiče finansijske naknade, Sud je smatrao da se iznos naknade predviđen domaćim pravom ne bi mogao smatrati neopravdanim ili takvim da pravni lijek koji je uvela tužena država lišava djelotvornosti.

372. U predmetu *Atanasov i Apostolov protiv Bugarske* (odl.), 2017, stavovi 58–66, u vezi sa pilot predmetom *Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015, Sud je prihvatio da je kompenzatorni pravni lijek putem kojeg zatvorenici mogu zatražiti naknadu štete pred upravnim sudom bio djelotvoran. Sud je

konkretno naveo da je pravni lijek bio jednostavan za upotrebu i da nije predstavljao bespotreban teret dokazivanja za zatvorenika; nije bilo ničega što bi ukazivalo da zahtjevi neće biti saslušani u razumnom roku; činilo se da su kriteriji za razmatranje zahtjeva zatvorenika bili u potpunosti u skladu sa načelima sudske prakse Suda u okviru člana 3. Konvencije, a mora se pretpostaviti da loši uslovi u pritvoru dovode do nematerijalne štete. Što se tiče iznosa, novi pravni lijek nije utvrdio skalu za iznose koji se dosuđuju na ime nematerijalne štete i stoga bi morao biti određen prema opštem pravilu pravičnosti, što je Sud smatrao prihvatljivim u mjeri u kojoj se primjenjuje u skladu sa Konvencijom i njegovom sudskom praksom. U predmetu *Dimitar Angelov protiv Bugarske*, 2020, stav 68, Sud je zaključio da su pravni lijekovi uvedeni kao odgovor na pilot presudu u predmetu *Neshkov i drugi protiv Bugarske* također bili djelotvorni u pogledu konkretnih okolnosti zatvorenika na izdržavanju doživotne kazne zatvora.

373. U predmetu *Domján protiv Mađarske* (odl.), 2017, stavovi 24–29, Sud je primijetio da su u relevantnom zakonu postavljena dva preduslova za korištenje kompenzatornog pravnog lijeka: prvo, prethodno korištenje preventivnog pravnog lijeka; i drugo, poštovanje roka od šest mjeseci koji teče od dana kada su prestali da postoje neadekvatni uslovi u pritvoru ili, za one koji su već bili pušteni na slobodu na dan stupanja na snagu novog zakona, od određenog datuma utvrđenog zakonom. Sa svoje strane Sud nije smatrao nijedan od ovih uslova nerazumno preprekom dostupnosti datog pravnog lijeka. Sud je također smatrao da iznos obeštećenja koje bi se moglo dobiti kroz primjenu kompenzatornog pravnog lijeka nije bio nerazuman, s obzirom na ekonomsku situaciju.

374. Kao odgovor na vodeću presudu u predmetu *Shishanov protiv Republike Moldavije*, 2015, u predmetu *Draniceru protiv Republike Moldavije* (odl.), 2019, stavovi 35–40, Sud je smatrao da je novi zakon koji predviđa kompenzatorni pravni lijek koji može dovesti do smanjenja kazne ili dodjele obeštećenja zadovoljio zahtjev za djelotvornim pravnim lijekom u pogledu tvrdnji o neodgovarajućim uslovima u pritvoru. Slično tome, u predmetu *Dirjan i Štefan protiv Rumunije* (odl.), 2020, Sud je smatrao da je mogućnost smanjenja kazne od šest dana za svakih trideset dana provedenih u neodgovarajućim uslovima u pritvoru, uvedena u rumunski sistem kao odgovor na pilot presudu u predmetu *Rezmiveş i drugi protiv Rumunije*, ispunila zahtjeve za djelotvornim kompenzatornim pravnim lijekom (vidjeti i *Polgar protiv Rumunije*, 2021, stavovi 77–97, u vezi sa pravnim lijekom koji je omogućio dodjelu nematerijalne štete).

375. U presudi *Shmelev i drugi protiv Rusije* (odl.), 2020, stavovi 107–131. i 153–156, Sud je zaključio da se djelotvoran kompenzatorni pravni lijek, uvede u domaći pravni sistem kao odgovor na pilot presudu u predmetu *Ananyev i drugi protiv Rusije*. Sud je ocijenio da su procesni zahtjevi za pristup kompenzatornom sistemu bili jednostavni i pristupačni i da nisu prekomjerno opterećivali podnositelje zahtjeva ni procesno ni u smislu troškova. Sud je također naveo da su u postupku postojale potrebne procesne garancije povezane sa akuzatornim sudskim postupkom, kao što su nezavisnost i nepristrasnost i pravo na pravnu pomoć. Postojale su mjere bezbjednosti kako bi se uzele u obzir posebne situacije pritvorenika. Sudovi su imali mogućnost da primijene preliminarne mjere, kao što je izdavanje naloga za premještanje pritvorenika u druge prostorije ili zdravstveni pregled. Pored toga, sudovi su podsjećeni na potrebu da oprezno postupaju sa svakim zahtjevom pritvorenika za povlačenje tužbe. Odlučivanje o upravnim žalbama zasnivalo se na prebacivanju tereta dokazivanja na upravu. Sudovima je naloženo da uzmu u obzir poteškoće sa kojima se suočavaju pritvorenici prilikom prikupljanja dokaza i podstaknuti su da igraju aktivnu ulogu u identifikovanju i pribavljanju dokaza. Žalbu je bilo neophodno razmatrati u roku od mjesec dana ili odmah obraditi ukoliko su postojale posebne okolnosti koje su zahtijevale urgentnost. Sud je također ocijenio da su domaće vlasti i nadležni sudovi bili u dovoljnoj mjeri upoznati sa praksom samog Suda i kriterijima koje je potrebno uzeti u obzir prilikom dodjeljivanja odštete, što im je omogućilo da izbjegnu dodjeljivanje odštete koja bi bilo „nesrazmjerno mala” ili se ne bi „ni približila odšteti koju Sud obično dodjeljuje u uporedivim okolnostima”.

376. U predmetu *Barbotin protiv Francuske*, 2020, stavovi 50–59, Sud je utvrdio da je inače dostupan i djelotvoran kompenzatorni pravni lijek pred upravnim sudovima bio nedjelotvoran zbog činjenice da

je naknada dosuđena podnositelju predstavke predstavljala mali procenat iznosa koji bi Sud dodijelio za iste neadekvatne uslove u pritvoru i, pored toga, iako je njegova tužba bila osnovana, podnositelj predstavke je bio u obavezi da snosi troškove mišljenja vještaka u pogledu pritvora.

XVII. Prava zatvorenika u ekstrateritorijalnom kontekstu

Član 3. Konvencije

„Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.”

A. Opšta načela

377. Prema ustanovljenoj sudskoj praksi Suda, zaštita od postupanja zabranjenog članom 3. je apsolutna. Usljed toga, ako država ugovornica izvrši ekstradiciju lica može doći do problema prema ovoj odredbi, i do odgovornosti date države prema Konvenciji, kada postoje ozbiljni razlozi za vjerovanje da bi, ako lice bude izručeno zemlji koja podnosi zahtjev, bilo izloženo stvarnom riziku da bude podvrgnuto postupanju suprotnom članu 3. (*Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1989, stav 88).

378. Pored toga, član 3. podrazumijeva obavezu da se dotično lice ne deportuje u navedenu zemlju, čak i ako je u pitanju država koja nije potpisala Konvenciju. Sud ne pravi razliku u pogledu pravnog osnova za deportovanje; usvaja isti pristup u predmetima i protjerivanja i ekstradicije (*Harkins i Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stav 120; *Trabelsi protiv Belgije*, 2014, stav 116).

379. S tim u vezi, treba napomenuti i da Sud ne pravi razliku između različitih oblika zlostavljanja zabranjenih članom 3. kada procjenjuje relevantni rizik u kontekstu deportovanja lica u drugu zemlju (*Harkins i Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stav 123).

380. Štaviše, što se tiče pitanja da li se može napraviti razlika između procjene minimalnog stepena težine potrebnog u domaćem kontekstu i iste procjene u ekstrateritorijalnom kontekstu, Sud je utvrdio da u kontekstu deportovanja nema prostora za uravnoteženje rizika od zlostavljanja i razloga za protjerivanje prilikom utvrđivanja da li je pokrenuta odgovornost države prema članu 3. Ipak, apsolutna priroda člana 3. ne znači da će svaki oblik zlostavljanja predstavljati prepreku za deportovanje iz države ugovornice. I zaista, Konvencija ne nastoji biti sredstvo kojim bi se od država ugovornica zahtijevalo da nametnu standarde Konvencije drugim državama. Uzevši to u obzir, postupanje koje bi moglo da krši član 3. zbog postupka ili propusta države ugovornice možda ne dostiže minimalni stepen težine koji je potreban da bi postojala povreda člana 3. u slučaju protjerivanja ili ekstradicije (*Harkins i Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stavovi 124–130, sa daljnjim referencama).

381. Stoga je Sud bio veoma oprezan u zaključku da bi deportovanje sa teritorije države ugovornice bilo suprotno članu 3. Konvencije. Osim u predmetima koji su uključivali smrtnu kaznu, rijetko je zaključivao da bi došlo do povrede člana 3. ako bi podnositelj predstavke bio deportovan u državu sa dugom historijom poštovanja demokratije, ljudskih prava i vladavine prava (*Harkins i Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stav 131).

B. Specifični rizici u ekstrateritorijalnom kontekstu

382. Većina predmeta Suda koji se tiču relevantnog rizika u kontekstu deportovanja ili ekstradicije zatvorenika u drugu državu odnosi se na pitanje doživotnih kazni zatvora koje mogu biti izrečene tim licima ili ih ona mogu izdržavati u slučaju ekstradicije ili deportovanja.

383. U svojoj ranijoj sudskoj praksi Sud je već naglasio da nije moguće isključiti da bi izricanje nesmanjive doživotne kazne zatvora moglo pokrenuti pitanje prema članu 3. Konvencije. Također nije trebalo isključiti mogućnost da ekstradicija pojedinca državi u kojoj postoji rizik da bude osuđen na doživotnu kaznu zatvora bez mogućnosti prijevremenog puštanja na slobodu može pokrenuti pitanje na osnovu te odredbe (*Einhorn protiv Francuske* (odl.), 2001, stav 27).

384. Ipak, u predmetu *Einhorn*, stavovi 27–28, Sud je naveo da je prema relevantnom pravu u Sjedinjenim Državama (Pensilvaniji) postojala mogućnost da se doživotna kazna zatvora zamijeni drugom takvog trajanja koje je omogućavalo mogućnost uslovnog otpusta. Shodno tome, iako je mogućnost uslovnog otpusta za zatvorenike na odsluženju doživotne kazne zatvora u Pensilvaniji bila ograničena, iz toga ne bi moglo biti zaključeno da ako bi podnositelj predstavke bio osuđen na doživotnu kaznu zatvora nakon novog suđenja u Pensilvaniji, on ne bi mogao biti pušten na uslovnu slobodu (vidjeti i, na primjer, *Schuchter protiv Italije* (odl.), 2011; *Segura Naranjo protiv Poljske* (odl.), 2011, stavovi 34–40).

385. U predmetu *Harkins i Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stavovi 139–149, primjenjujući kriterije iz perioda prije predmeta *Vinter i drugi* za procjenu doživotnih kazni zatvora,⁴⁹ Sud je zaključio da, s obzirom na krivična djela za koja su podnositelji predstavke traženi i dostupno sudsko preispitivanje svih relevantnih interesa u Sjedinjenim Državama, čak i obavezna doživotna kazna zatvora (koja bi u načelu mogla biti preispitana i skraćena u kasnijoj fazi) i diskreciona doživotna kazna zatvora bez mogućnosti pomilovanja ne bi bile neprihvatljive sa stanovišta člana 3. Konvencije (vidjeti i *Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stavovi 243–244).

386. Ipak, nakon donošenja presude u predmetu *Vinter i drugi*, u predmetu *Trabelsi protiv Belgije*, 2014, stavovi 127–139, Sud je zaključio da je doživotna kazna zatvora kojoj je podnositelj predstavke bio podložan u Sjedinjenim Državama bila nesmanjiva u mjeri u kojoj relevantan zakon nije predviđao adekvatan mehanizam za preispitivanje te vrste kazne, što je značilo da je ekstradicija podnositelja predstavke u Sjedinjene Države predstavljala povredu člana 3. Konvencije (nasuprot tome, *Čalovskis protiv Latvije*, 2014, stavovi 143–148; i *Findikoglu protiv Njemačke* (odl.), 2016, u kojem nije bilo moguće pretpostaviti rizik od doživotne kazne zatvora).

387. U predmetu *Sanchez-Sanchez protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2022, Sud se distancirao od pristupa *Trabelsi*. Pojasnio je da se usklađenost doživotne kazne zatvora izrečene u trećoj državi koja traži ekstradiciju sa Konvencijom ne ocjenjuje prema svim standardima koji se primjenjuju na zatvorenike na izdržavanju doživotne kazne zatvora u državama ugovornicama. U mjeri u kojoj obuhvataju procesne zaštitne mjere (vremenski okvir, kriterije i uslove za potrebno preispitivanje, kao i njegovu prirodu i obim), načela utvrđena u predmetu *Vinter i drugi* u pogledu domaćeg konteksta nisu mogla biti primijenjena na kontekst ekstradicije. Sud je stoga sačinio prilagođeni pristup za taj drugi kontekst koji se sastoji od testa u dvije faze. U prvoj fazi neophodno je utvrditi da li je podnositelj predstavke iznio dokaze koji su sposobni da dokažu da postoje ozbiljni razlozi za vjerovanje da bi mu, ako bude izručen i osuđen, postoji ozbiljan rizik od toga da bi mu bila izrečena doživotna kazna zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta. U tom smislu, na podnositelju predstavke je teret da pokaže da bi takva kazna bila izrečena. Ako se navedeni rizik utvrdi u okviru prvog dijela istrage, drugi dio će se usredsrediti na pitanje da li su relevantne vlasti države od koje se ekstradicija traži, prije nego što je odobrila, da u državi koja traži ekstradiciju postoji odgovarajući mehanizam za preispitivanje presude. Drugim riječima, mora se utvrditi da li, od trenutka izricanja kazne, postoji mehanizam preispitivanja

49. Vidjeti odjeljak ovog Vodiča „Zatvorenici na izdržavanju doživotne kazne zatvora“.

koji omogućava razmatranje napretka zatvorenika u pogledu rehabilitacije ili neki drugi osnov za puštanje na slobodu zasnovan na njegovom ponašanju ili drugim relevantnim ličnim okolnostima. Na osnovu činjenica slučaja, Sud je utvrdio da podnositelj predstavke nije dokazao da bi, u slučaju njegove osude, postojao realan rizik da bi mu bila izrečena doživotna kazna zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta bez dužnog razmatranja svih relevantnih olakšavajućih i otežavajućih faktora. Stoga je bilo dovoljno da Sud, u skladu sa prvim korakom gore navedenog testa, utvrdi da u slučaju ekstradicije podnositelja predstavke ne bi bilo povrede člana 3. Konvencije.

388. U predmetu *Hayes i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2025, Sud je zaključio da domaći sudovi nisu uspjeli da se pozabave prvim dijelom testa definisanog u predmetu *Sanchez-Sanchez protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], 2022, i da ospore pretpostavku da bi obavezna doživotna kazna zatvora bila izrečena ako bi podnositelji predstavke bili osuđeni po jednoj konkretnoj tački (stavovi 87–93). Sud je stoga (po prvi put) primijenio drugi dio testa *Sanchez-Sanchez*, te je Sud utvrdio da mehanizam preispitivanja puštanja na slobodu iz samilosti, iako ne dozvoljava puštanje na slobodu samo na osnovu rehabilitacije, ipak dozvoljava vlastima SAD „da razmotre napredak zatvorenika u pogledu rehabilitacije ili bilo koji drugi razlog za puštanje na slobodu na osnovu njegovog ponašanja ili drugih relevantnih ličnih okolnosti”. Time je zadovoljio drugi dio testa (stavovi 95–106).

389. Pored toga, uslovi u pritvoru koja bi primila traženo lice također su relevantni za procjenu ispunjenosti zahtjeva iz člana 3. u kontekstu ekstradicije.

390. U predmetu *Romeo Castaño protiv Belgije*, 2019, stav 85, Sud je utvrdio da je stvarni rizik za lice čija predaja je tražena na osnovu evropskog naloga za hapšenje („EAW”) da bude podvrgnuto nečovječnom i ponižavajućem postupanju zbog uslova u pritvoru u državi koja je izdala nalog predstavlja legitiman razlog za odbijanje izvršenja evropskog naloga za hapšenje i samim tim i saradnje sa tom državom. Na osnovu tog načela, u predmetu *Bivolaru i Moldovan protiv Francuske*, 2021, Sud je razmatrao tužbe dva podnositelja predstavke čiju predaju od Francuske su zahtijevale rumunske vlasti.

391. U pogledu podnositelja predstavke Moldovana, Sud je primijetio da je on iznio značajne i detaljne dokaze koji ukazuju na sistemske ili opšte nedostatke u zatvorima u Rumuniji, koje su francuske vlasti odbacile na osnovu informacija koje su pružile rumunske vlasti. Ipak, Sud je utvrdio sljedeće: francuske vlasti nisu u dovoljnoj mjeri stavile te informacije u kontekst sudske prakse Suda u vezi sa endemskom prenatrpanošću u zatvoru u koji je podnositelj predstavke trebalo da bude smješten; različiti aspekti, kao što su sloboda kretanja i aktivnosti van ćelija, opisani su stereotipnim načinom i nisu uzeti u obzir prilikom procjene rizika; a preporuka francuskih vlasti da podnositelja predstavke treba smjestiti u ustanovu koja pruža identične, ako ne i bolje uslove, sama po sebi nije bila dovoljna da isključi stvarni rizik od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, jer nije omogućila da se taj rizik procijeni u odnosu na određenu ustanovu. Shodno tome, Sud je utvrdio povredu člana 3. zbog toga što francuske vlasti nisu ustanovile postojanje stvarnog rizika od izlaganja podnositelja predstavke nečovječnom ili ponižavajućem postupanju na osnovu uslova u pritvoru u Rumuniji (*Bivolaru i Moldovan protiv Francuske*, 2021, stavovi 117–126).

392. Nasuprot tome, u pogledu podnositelja predstavke Bivolarua, Sud je utvrdio da je opis podnositelja predstavke uslova u pritvoru koji je predao francuskom organu nije bio dovoljno detaljan ili potkrijepljen da bi predstavljao *prima facie* dokaz o stvarnom riziku od postupanja suprotnog članu 3. u slučaju njegove predaje rumunskim vlastima. Stoga taj organ nije bio u obavezi da traži dodatne informacije od rumunskih vlasti u pogledu budućeg mjesta pritvora podnositelja predstavke, uslova u pritvoru ili zatvorske režime. Nije postojala solidna činjenična osnova da francuski sudski organ ustanovi postojanje stvarnog rizika od povrede člana 3. i da odbije izvršenje evropskog naloga za hapšenje po tom osnovu. Sud stoga nije utvrdio povredu člana 3. Konvencije u pogledu tog podnositelja predstavke (*Bivolaru i Moldovan protiv Francuske*, 2021, stavovi 142–145).

393. U predmetu *Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stavovi 216–224, Sud je razmatrao da li bi ekstradicija podnositelja predstavke u Sjedinjene Države i njihovo smještanje u

zatvor ADX Florence sa režimom visoke bezbjednosti bilo u suprotnosti sa članom 3. Konvencije. Na osnovu činjenica Sud je zaključio da to ne bi bio slučaj.

394. Sud je utvrdio da su fizički uslovi tamo – kao što su veličina ćelija, dostupnost osvjjetljenja i odgovarajućih sanitarnih čvorova – ispunjavali zahtjeve člana 3. Pored toga, Sud nije prihvatio to da bi podnositelji predstavke bili smješteni u zatvor ADX Florence samo na osnovu njihove osude za krivična djela terorizma. Umjesto toga, Sudu je bilo jasno da bi relevantne vlasti Sjedinjenih Država primijenile pristupačne i racionalne kriterije i da je smještanje praćeno visokim stepenom uključenosti viših zvaničnika koji su bili izvan ustanove u kojoj se zatvorenik trenutno nalazi. I ta činjenica i zahtjev da se ročište održi prije premještaja pružili su odgovarajuću mjeru procesne zaštite. Čak i ako bi proces premještaja bio nezadovoljavajući, postojala bi mogućnost pribjegavanja programu pravnog lijeka u upravnom postupku i savezni sudovi bi mogli da otklone sve nedostatke u procesu.

395. Pored toga, Sud je zaključio da, iako su režimi u Jedinici za opštu populaciju i Jedinici specijalne bezbjednosti u zatvoru ADX Florence bili izuzetno restriktivni i imali za cilj da spriječe svaki fizički kontakt između zatvorenika i drugih, to nije značilo da su se zatvorenici nalazili u kompletnoj senzornoj izolaciji ili potpunoj društvenoj izolaciji. Iako su većinu vremena bili zatvoreni u svojim ćelijama, visok stepen stimulacije je bio obezbijeđen putem televizije i radija, novina, knjiga, zanata i obrazovnih programa. Zatvorenicima su također bili dozvoljeni redovni telefonski pozivi i društvene posjete, a čak je i onima pod posebnim upravnim mjerama bilo dozvoljeno da se dopisuju sa svojim porodicama. Pored toga, Sud je zaključio da bi podnositelji predstavke mogli međusobno da razgovaraju kroz ventilacioni sistem, a tokom perioda rekreacije mogli bi da komuniciraju bez prepreka. U svakom slučaju, Sud je primijetio da brojke pokazuju da bi postojala realna mogućnost da podnositelji predstavke dobiju pristup programima za postepeno smanjenje nivoa bezbjednosti ili jedinice specijalne bezbjednosti. Shodno tome, Sud je zaključio da je izolacija zatvorenika u ADX bila djelimična i relativna.

396. Sud je također razmatrao položaj osoba sa problemima sa mentalnim zdravljem. Naveo je da su, u mjeri u kojoj su se prigovori podnositelja predstavke odnosili na uslove u pritvoru u prekrivičnom postupku, ti prigovori bili očigledno neosnovani jer nije navedeno da prije ekstradicije vlasti Ujedinjenog Kraljevstva ne bi obavijestile svoje kolege iz Sjedinjenih Država o mentalnom zdravstvenom stanju podnositelja predstavke ili da im, nakon ekstradicije, vlasti Sjedinjenih Država ne bi pružile odgovarajuću psihijatrijsku njegu. Sud je također zaključio da nije bilo navoda o tome da se psihijatrijska njega u saveznim zatvorima Sjedinjenih Država suštinski razlikuje od trenutno dostupne. Pored toga, nije bilo razloga da se vjeruje da bi vlasti Sjedinjenih Država ignorisale bilo kakve promjene u stanjima podnositelja predstavke ili odbile da promijene uslove u pritvoru kako bi ublažile svaki rizik za njih. Sud je dalje utvrdio da nije pokrenuto zasebno pitanje u pogledu pritvora nakon suđenja.

397. Ipak, u predmetu *Aswat protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stavovi 50–57, koji se odnosio na neizvjesnost u pogledu uslova u pritvoru u slučaju ekstradicije u Sjedinjene Države lica osumnjičenog za terorizam sa ozbiljnim mentalnim poremećajem (paranoidna šizofrenija), Sud je zaključio da bi njegova ekstradicija predstavljala povredu člana 3. Konvencije (vidjeti i *Schuchter protiv Italije* (odl.), 2011, u pogledu zdravstvene zaštite).

398. Konkretno, u predmetu *Aswat* Sud je naglasio da to da li bi ekstradicija podnositelja predstavke u Sjedinjene Države prekršila član 3. Konvencije u velikoj mjeri zavisilo od uslova u kojima bi bio pritvoren i medicinskih usluga koje bi mu tamo bile dostupne. Ipak, nisu postojale relevantne informacije o tom pitanju. Sud je također prihvatio da bi, ukoliko bi bio osuđen, podnositelj predstavke imao pristup medicinskim ustanovama, i, još važnije, uslugama u oblasti mentalnog zdravlja, bez obzira na ustanovu u kojoj je pritvoren. Ipak, mentalni poremećaj od kojeg je patio podnositelj predstavke bio je dovoljno težak da je zahtijevao njegov premještaj iz običnog zatvora u psihijatrijsku bolnicu visoke bezbjednosti, a medicinski dokazi su jasno ukazivali da je i dalje prikladno da on tamo ostane „zbog sopstvenog zdravlja i bezbjednosti”. Pored toga, nije bilo garancija da on, ukoliko bi mu bilo suđeno i ukoliko bi bio osuđen, ne bi bio pritvoren u ADX Florence, gdje bi bio izložen „izuzetno

restriktivnom” režimu sa dugim periodima društvene izolacije. Nije bilo dokaza koji bi ukazali na dužinu njegovog boravka u ADX Florence. Iako Sud u predmetu *Babar Ahmad* nije prihvatio da su uslovi u ADX Florence dostigli prag u okviru člana 3. za lica dobrog zdravstvenog stanja ili sa manje ozbiljnim problemima mentalnog zdravlja, slučaj podnosioca predstavke mogao bi se razlikovati zbog stepena težine njegovog mentalnog stanja.

399. Konačno, treba napomenuti da se prema članovima 2. i 3. Konvencije pokreće pitanje u kontekstu ekstradicije ili premještanja zatvorenika u drugu zemlju u slučaju realnog rizika od izricanja smrtne kazne u zemlji u koju se upućuju (*Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2010, stavovi 115–145; *A.L. (X.W.) protiv Rusije*, 2015, stavovi 63–66).⁵⁰

---

50. Vidjeti i [Vodič o članu 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

Lista citiranih predmeta

Sudska praksa citirana u ovom Vodiču odnosi se na presude i odluke koje je donio Sud i na odluke i izvještaje Evropske komisije za ljudska prava („Komisije“).

Osim ako nije drugačije naznačeno, sve reference se odnose na presude o meritumu koje je donijelo neko vijeće Suda. Skraćenica „(odl.)“ upućuje na odluku Suda, dok skraćenica „[VV]“ označava da je predmet razmatralo Veliko vijeće.

Presude vijeća koje nisu pravosnažne u smislu člana 44. Konvencije označene su znakom (*) na donjem spisku. Član 44. stav 2. Konvencije glasi kako slijedi: „Presuda vijeća postaje konačna (a) kada stranke izjave da neće zahtijevati da se predmet iznese pred Veliko vijeće; ili (b) tri mjeseca poslije donošenja presude, ako se ne zatraži da se predmet iznese pred Veliko vijeće; ili (c) kada odbor Velikog vijeća odbije zahtjev za razmatranje na osnovu člana 43“. Kada odbor Velikog vijeća prihvati zahtjev da predmet bude iznijen pred Veliko vijeće, presuda vijeća ne postaje pravosnažna i samim tim nema pravno dejstvo; pravosnažna postaje potonja presuda Velikog vijeća.

Hiperlinkovi za navedene predmete u elektronskoj verziji Vodiča vode do baze podataka HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) koja pruža pristup sudskoj praksi Suda (presude i odluke Velikog vijeća, vijeća i komiteta, predmeti o kojima je dostavljeno obavještenje, savjetodavna mišljenja i pravni sažeci iz Informativne bilješke o sudskoj praksi) i Komisije (odluke i izvještaji), kao i do rezolucija Komiteta ministara.

Sud presude i odluke izriče na engleskom i/ili francuskom jeziku, koja su njegova dva službena jezika. HUDOC također sadrži prevode mnogih važnih predmeta na više od 30 nezvaničnih jezika, kao i linkove za oko stotinu online zbirki sudske prakse čiji su autori treća lica. Svim jezičkim verzijama koje su dostupne za navedene predmete može se pristupiti preko taba „Language versions“ (Jezičke verzije) u bazi podataka HUDOC; to je tab koji se može naći nakon što kliknete na hiperlink predmeta.

—A—

- [A.B. i drugi protiv Francuske](#), br. 11593/12, 12. jula 2016.
- [A.B. protiv Nizozemske](#), br. 37328/97, 29. januara 2002.
- [A.H. i J.K. protiv Kipra](#), br. 41903/10 i 41911/10, 21. jula 2015.
- [A.L. \(X.W.\) protiv Rusije](#), br. 44095/14, 29. oktobra 2015.
- [Al. K. protiv Grčke](#), br. 63542/11, 11. decembra 2014.
- [A.M. i drugi protiv Francuske](#), br. 24587/12, 12. jula 2016.
- [A.T. protiv Estonije](#), br. 23183/15, 13. novembra 2018.
- [A.T. protiv Estonije \(br. 2\)](#), br. 70465/14, 13. novembra 2018.
- [Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar protiv Malte](#), br. 25794/13 i 28151/13, 22. novembra 2016.
- [Abdullah Yalçın protiv Turske \(br. 2\)](#), br. 34417/10, 14. juna 2022.
- [Adamčo protiv Slovačke \(br. 2\)](#), br. 55792/20, 12. decembra 2024.
- [Aerts protiv Belgije](#), 30. jula 1998, *Izvještaji o presudama i odlukama*, 1998-IV
- [Aggerholm protiv Danske](#), br. 45439/18, 15. septembra 2020.
- [Aleksandr Makarov protiv Rusije](#), br. 15217/07, 12. marta 2009.
- [Aleksanyan protiv Rusije](#), br. 46468/06, 22. decembra 2008.
- [Alexandru Enache protiv Rumunije](#), br. 16986/12, 3. oktobra 2017.
- [Ali i Ayşe Duran protiv Turske](#), br. 42942/02, 8. aprila 2008.
- [Aliiev protiv Ukrajine](#), br. 41220/98, 29. aprila 2003.
- [Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjenog Kraljevstva](#), br. 61498/08, 2. marta 2010.
- [Altay protiv Turske \(br. 2\)](#), br. 11236/09, 9. aprila 2019.
- [Amirov protiv Rusije](#), br. 51857/13, 27. novembra 2014.
- [Ananyev i drugi protiv Rusije](#), br. 42525/07 i 60800/08, 10. januara 2012.

Anchugov i Gladkov protiv Rusije, br. 11157/04 i 15162/05, 4. jula 2013.
Aparicio Benito protiv Španije (odl.), br. 36150/03, 13. novembra 2006.
Artyomov protiv Rusije, br. 14146/02, 27. maja 2010.
Arutyunyan protiv Rusije, br. 48977/09, 10. januara 2012.
Ashot Harutyunyan protiv Armenije, br. 34334/04, 15. juna 2010.
Aswat protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 17299/12, 16. aprila 2013.
Atanasov i Apostolov protiv Bugarske (odl.), br. 65540/16 i 22368/17, 27. juna 2017.

—B—

Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 24027/07 i četiri drugih, 10. aprila 2012.
Bădulescu protiv Portugala, br. 33729/18, 20. oktobra 2020.
Balajevs protiv Latvije, br. 8347/07, 28. aprila 2016.
Bamouhammad protiv Belgije, br. 47687/13, 17. novembra 2015.
Bancsók i László Magyar (br. 2) protiv Mađarske, br. 52374/15 i 53364/15, 28. oktobra 2021.
Barbotin protiv Francuske, br. 25338/16, 19. novembra 2020.
Bechi protiv Rumunije, br. 45709/20, 25. juna 2024.
Bergmann protiv Njemačke, br. 23279/14, 7. januara 2016.
Bidart protiv Francuske, br. 52363/11, 12. novembra 2015.
Bivolaru i Moldovan protiv Francuske, br. 40324/16 i 12623/17, 25. marta 2021.
Biržietis protiv Litvanije, br. 49304/09, 14. juna 2016.
Blokhin protiv Rusije [VV], br. 47152/06, 23. marta 2016.
Bodein protiv Francuske, br. 40014/10, 13. novembra 2014.
Bollan protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 42117/98, 4. maja 2000.
Boltan protiv Turske, br. 33056/16, 12. februara 2019.
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske [VV], br. 45036/98, 30. juna 2005.
Boulois protiv Luksemburga [VV], br. 37575/04, 3. aprila 2012.
Bouyid protiv Belgije [VV], br. 23380/09, 28. septembra 2015.

—C—

C.D. i drugi protiv Grčke, br. 33441/10 i dva druga, 19. decembra 2013.
Čačko protiv Slovačke, br. 49905/08, 22. jula 2014.
Čalovskis protiv Latvije, br. 22205/13, 24. jula 2014.
Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 28. juna 1984, Serija A br. 80
Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 13590/88, 25. marta 1992.
Canavci i drugi protiv Turske, br. 24074/19 i dva druga, 16. novembra 2023.
Cano Moya protiv Španije, br. 3142/11, 11. oktobra 2016.
Cara-Damiani protiv Italije, br. 2447/05, 7. februara 2012.
Cătălin Eugen Micu protiv Rumunije, br. 55104/13, 5. januara 2016.
Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu protiv Rumunije [VV], br. 47848/08, 17. jula 2014.
Chaldayev protiv Rusije, br. 33172/16, 28. maja 2019.
Chaykovskiy protiv Ukrajine, br. 2295/06, 15. oktobra 2009.
Chernetskiy protiv Ukrajine, br. 44316/07, 8. decembra 2016.
Chocholáč protiv Slovačke, br. 81292/17, 7. jula 2022.
Ciorap protiv Moldavije, br. 12066/02, 19. juna 2007.
Ciupercescu protiv Rumunije (br. 3), br. 41995/14 i 50276/15, 7. januara 2020.
Claes protiv Belgije, br. 43418/09, 10. januara 2013.

Clasens protiv Belgije, br. 26564/16, 28. maja 2019.
Clift protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 7205/07, 13. jula 2010.
Constantin-Lucian Spînu protiv Rumunije, br. 29443/20, 11. oktobra 2022.
Contrada protiv Italije (br. 2), br. 7509/08, 11. februara 2014.
Cosovan protiv Republike Moldavije, br. 13472/18, 22. marta 2022.
Costel Gaciu protiv Rumunije, br. 39633/10, 23. juna 2015.
Cotleț protiv Rumunije, br. 38565/97, 3. juna 2003.
Csüllög protiv Mađarske, br. 30042/08, 7. juna 2011.

—D—

D protiv Latvije, br. 76680/17, 11. januara 2024.
D i E.S. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 13669/88, Odluka Komisije, 7. marta 1990.
D.F. protiv Latvije, br. 11160/07, 29. oktobra 2013.
D.G. protiv Irske, br. 39474/98, 16. maja 2002.
D.G. protiv Poljske, br. 45705/07, 12. februara 2013.
Danilevich protiv Rusije, br. 31469/08, 19. oktobra 2021.
Davison protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 52990/08, 2. marta 2010.
Davydov i drugi protiv Ukrajine, br. 17674/02 i 39081/02, 1. jula 2010.
Dedovskiy i drugi protiv Rusije, br. 7178/03, 15. maja 2008.
Dejnek protiv Poljske, br. 9635/13, 1. juna 2017.
Deltuva protiv Litvanije, br. 38144/20, 21. marta 2023.
Dickson protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 44362/04, 4. decembra 2007.
Dikaïou i drugi protiv Grčke, br. 77457/13, 16. jula 2020.
Dimitar Angelov protiv Bugarske, br. 58400/16, 21. jula 2020.
Dîrjan i Ștefan protiv Rumunije (odl.), br. 14224/15 50977/15, 15. aprila 2020.
Doerga protiv Nizozemske, br. 50210/99, 27. aprila 2004.
Domján protiv Mađarske (odl.), br. 5433/17, 14. novembra 2017.
Donaldson protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 56975/09, 25. januara 2011.
Dorneanu protiv Rumunije, br. 55089/13, 28. novembra 2017.
Draniceru protiv Republike Moldavije, (odl.), br. 31975/15, 12. februara 2019.
Dudchenko protiv Rusije, br. 37717/05, 7. novembra 2017.
Duval protiv Francuske, br. 19868/08, 26. maja 2011.
Dybeku protiv Rusije, br. 41153/06, 18. decembra 2007.

—E—

Ebedin Abi protiv Turske, br. 10839/09, 13. marta 2018.
Ēcis protiv Latvije, br. 12879/09, 10. januara 2019.
Feilazoo protiv Malte, br. 6865/19, 11. marta 2021.
Einhorn protiv Francuske (odl.), br. 71555/01, 16. oktobra 2001.
El-Asmar protiv Danske, br. 27753/19, 3. oktobra 2023.
El-Masri protiv Bivše Jugoslovenske Republike Jugoslavije [VV], br. 39630/09, 13. decembra 2012.
Eldar Hasanov protiv Azerbejdžana, br. 12058/21, 10. oktobra 2024.
Elefteriadis protiv Rumunije, br. 38427/05, 25. januara 2011.
Enea protiv Italije [VV], br. 74912/01, 17. septembra 2009.
Engel protiv Mađarske, br. 46857/06, 20. maja 2010.
Epnors-Gefnors protiv Latvije, br. 37862/02, 29. maja 2012.
Epure protiv Rumunije, br. 73731/17, 11. maja 2021.
Erlich i Kastro protiv Rumunije, br. 23735/16 i 23740/16, 9. juna 2020.

Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 39665/98 i 40086/98, 9. oktobra 2003.

—F—

Farbtuhs protiv Latvije, br. 4672/02, 2. decembra 2004.
Fedosejevs protiv Latvije, (odl.), br. 37546/06, 19. novembra 2013.
Fedotov protiv Rusije, br. 5140/02, 25. oktobra 2005.
Fenech protiv Malte (odl.), br. 19090/20, 23. marta 2021.
Fenech protiv Malte, br. 19090/20, 1. marta 2022.
Filiz Uyan protiv Turske, br. 7496/03, 8. januara 2009.
Findikoglu protiv Njemačke (odl.), br. 20672/15, 7. juna 2016.
Florea protiv Rumunije, br. 37186/03, 14. septembra 2010.
Fraile Iturralde protiv Španije (odl.), br. 66498/17, 7. maja 2019.
Frank protiv Njemačke (odl.), br. 32705/06, 28. septembra 2010.
Frâncu protiv Rumunije, br. 69356/13, 13. oktobra 2020.
Frasik protiv Poljske, br. 22933/02, 5. januara 2010.
Frodl protiv Austrije, br. 20201/04, 8. aprila 2010.
Fúllöp protiv Rumunije, br. 18999/04, 24. jula 2012.

—G—

G.B. i drugi protiv Turske, br. 4633/15, 17. oktobra 2019.
Gardel protiv Francuske, br. 16428/05, 17. decembra 2009.
Gruzija protiv Rusije (I) [VV], br. 13255/07, ESLJP 2014. (izvodi)
Gruzija protiv Rusije (II) [VV] (meritum), br. 38263/08, 21. januara 2021.
Ghavitadze protiv Gruzije, br. 23204/07, 3. oktobra 2009.
Giszczak protiv Poljske, br. 40195/08, 29. novembra 2011.
Gjini protiv Srbije, br. 1128/16, 15. januara 2019.
Gladkiy protiv Rusije, br. 3242/03, 21. decembra 2010.
Gladović protiv Hrvatske, br. 28847/08, 10. maja 2011.
Goginashvili protiv Gruzije, br. 47729/08, 4. oktobra 2011.
Gömi i drugi protiv Turske, br. 35962/97, 21. decembra 2006.
Gorgiev protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 26984/05, 19. aprila 2012.
Gorlov i drugi protiv Rusije, br. 27057/06 i dva druga, 2. jula 2019.
Gorodnichev protiv Rusije, br. 52058/99, 25. maja 2007.
Gözütok protiv Turske (odl.), br. 41412/21, 18. marta 2025.
Greens i M.T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 60041/08 i 60054/08, 23. novembra 2010.
Grimailovs protiv Latvije, br. 6087/03, 25. juna 2013.
Guimon protiv Francuske, br. 48798/14, 11. aprila 2019.
Gullotti protiv Italije, br. 64753/14, 10. jula 2025.
Gülay Çetin protiv Turske, br. 44084/10, 5. marta 2013.
Güliyev protiv Rusije, br. 24650/02, 19. juna 2008.
Gülmez protiv Turske, br. 16330/02, 20. maja 2008.
Güveç protiv Turske, br. 70337/01, 20. januara 2009.

—H—

Hadzhieva protiv Bugarske, br. 45285/12, 1. februara 2018.
Hadžić i Suljić protiv Bosne i Hercegovine, br. 39446/06 i 33849/08, 7. juna 2011.

Hagyó protiv Mađarske, br. 52624/10, 23. aprila 2013.
Halil Adem Hasan protiv Bugarske, br. 4374/05, 10. marta 2015.
Halit Kara protiv Rusije, br. 60846/19, 12. decembra 2023.
Harakchiev i Tolomov protiv Bugarske, br. 15018/11 i 61199/12, 8. jula 2014.
Harkins i Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 9146/07 i 32650/07, 17. januara 2012.
Hayes i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 56532/22 i dva druga, 1. jula 2025.
Helhal protiv Francuske, br. 10401/12, 19. februara 2015.
Henaf protiv Francuske, br. 65436/01, 27. novembra 2003.
Herczegfalvy protiv Austrije, 24. septembra 1992, Serija A br. 244
Hilmioğlu protiv Turske (odl.), br. 60625/12, 15. septembra 2020.
Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2) [VV], br. 74025/01, 6. oktobra 2005.
Holomiov protiv Moldavije, br. 30649/05, 7. novembra 2006.
Horion protiv Belgije, br. 37928/20, 9. maja 2023.
Horoz protiv Turske, br. 1639/03, 31. marta 2009.
Horych protiv Poljske, br. 13621/08, 17. aprila 2012.
Hummatov protiv Azerbejdžana, br. 9852/03 i 13413/04, 29. novembra 2007.
Hüseyin Yıldırım protiv Turske, br. 2778/02, 3. maja 2007.
Hutchinson protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 57592/08, 17. januara 2017.

I.E. protiv Republike Moldavije, br. 45422/13, 26. maja 2020.
Iacov Stanciu protiv Rumunije, br. 35972/05, 24. jula 2012.
Iamandi protiv Ukrajine, br. 25867/03, 1. juna 2010.
Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 50541/08 i tri druga, 13. septembra 2016.
Idalov protiv Rusije [VV], br. 5826/03, 22. maja 2012.
Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije [VV], br. 48787/99, 8. jula 2004.
İlerde i drugi protiv Turske, br. 35614/19 i deset drugih, 5. decembra 2023.
Ilseher protiv Njemačke [VV], br. 10211/12 i 27505/14, 4. decembra 2018.
Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 5310/71, 18. januara 1978.
Ismatullayev protiv Rusije (odl.), br. 29687/09, 6. marta 2012.
Istratii i drugi protiv Moldavije, br. 8721/05, 27. marta 2007.
Ivan Karpenko protiv Ukrajine, br. 45397/13, 16. decembra 2021.
Iwańczuk protiv Poljske, br. 25196/94, 15. novembra 2001.

J.M.B. i drugi protiv Francuske, br. 9671/15 i 31 drugi, 30. januara 2020.
J.L. protiv Finske (odl.), br. 32526/96, 16. novembra 2000.
Jakóbski protiv Poljske, br. 18429/06, 7. decembra 2010.
Jankovskis protiv Litvanije, br. 21575/08, 17. januara 2017.
Jasinskis protiv Latvije, br. 45744/08, 21. decembra 2010.
Jatsõšõn protiv Estonije, br. 27603/15, 30. oktobra 2018.
Jeanty protiv Belgije, br. 82284/17, 31. marta 2020.
Jeladze protiv Gruzije, br. 1871/08, 18. decembra 2012.
Jeronovičs protiv Latvije [VV], br. 44898/10, 5. jula 2016.

—K—

Kadiķis protiv Latvije (br. 2), br. 62393/00, 4. maja 2006.
Kadusic protiv Švajcarske, br. 43977/13, 9. januara 2018.
Kafkaris protiv Kipra [VV], br. 21906/04, 12. februara 2008.
Kalda protiv Estonije, br. 17429/10, 19. januara 2016.
Kalda protiv Estonije (br. 2), br. 14581/20, 6. decembra 2022.
Kalkan protiv Danske, br. 51781/22, 27. maja 2025.
Kanagaratnam protiv Belgije, br. 15297/09, 13. decembra 2011.
Kaprykowski protiv Poljske, br. 23052/05, 3. februara 2009.
Karabet i drugi protiv Ukrajine, br. 38906/07 i 52025/07, 17. januara 2013.
Kargakis protiv Grčke, br. 27025/13, 14. januara 2021.
Karsakova protiv Rusije, br. 1157/10, 27. novembra 2014.
Karwowski protiv Poljske, br. 29869/13, 19. aprila 2016.
Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 27229/95, 3. aprila 2001.
Kekelashvili protiv Gruzije (odl.), br. 35861/11, 17. novembra 2020.
Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije [VV], br. 60367/08 i 961/11, 24. januara 2017.
Khlaifia i drugi protiv Italije [VV], br. 16483/12, 15. decembra 2016.
Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije, br. 11082/06 i 13772/05, 25. jula 2013.
Khoroshenko protiv Rusije [VV], br. 41418/04, 30. juna 2015.
Khudobin protiv Rusije, br. 59696/00, 26. oktobra 2006.
Klibisz protiv Poljske, br. 2235/02, 4. oktobra 2016.
Klyakhin protiv Rusije, br. 46082/99, 30. novembra 2004.
Kolesnikovich protiv Rusije, br. 44694/13, 22. marta 2016.
Kondrulin protiv Rusije, br. 12987/15, 20. septembra 2016.
Konstantin Markin protiv Rusije [VV], br. 30078/06, 22. marta 2012.
Korban protiv Ukrajine, br. 26744/16, 4. jula 2019.
Kornakovs protiv Latvije, br. 61005/00, 15. juna 2006.
Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine, br. 56660/12, 24. marta 2016.
Korobov i drugi protiv Rusije (odl.), br. 67086/01, 2. marta 2006.
Korostelev protiv Rusije, br. 29290/10, 12. maja 2020.
Košti i drugi protiv Turske, br. 74321/01, 3. maja 2007.
Kotsaftis protiv Grčke, br. 39780/06, 12. juna 2008.
Koureas i drugi protiv Grčke, br. 30030/15, 18. januara 2018.
Kovajkovs protiv Latvije (odl.), br. 35021/05, 31. januara 2012.
Krivolapov protiv Ukrajine, br. 5406/07, 2. oktobra 2018.
Kučera protiv Slovačke, br. 48666/99, 17. jula 2007.
Kucheruko protiv Ukrajine, br. 2570/04, 6. septembra 2007.
Kudła protiv Poljske [VV], br. 30210/96, 26. oktobra 2000.
Kukhalashvili i drugi protiv Gruzije, br. 8938/07 i 41891/07, 2. aprila 2020.
Kulinski i Sabev protiv Bugarske, br. 63849/09, 21. jula 2016.
Kungurov protiv Rusije, br. 70468/17, 18. februara 2020.
Kuparadze protiv Gruzije, br. 30743/09, 21. septembra 2017.
Kupinsky protiv Ukrajine, br. 5084/18, 10. novembra 2022.
Kyriacou Tsiakkourmas i drugi protiv Turske, br. 13320/02, 2. juna 2015.

—L—

Labaca Larreaa i drugi protiv Gruzije (odl.), br. 56710/13 i dva druga, 7. februara 2017.
Ladent protiv Poljske, br. 11036/03, 18. marta 2008.
Laduna protiv Slovačke, br. 31827/02, 13. decembra 2011.

Laniauskas protiv Litvanije, br. 48309/19, 29. marta 2022.
Lapshin protiv Azerbejdžana, br. 13527/18, 20. maja 2021.
László Magyar protiv Mađarske, br. 73593/10, 20. maja 2014.
Lautaru i Seed protiv Grčke, br. 29760/15, 23. jula 2020.
Lebois protiv Bugarske, br. 67482/14, 19. oktobra 2017.
Leroy i drugi protiv Francuske, br. 32439/19 i dva druga, 18. aprila 2024.
Lesław Wójcik protiv Poljske, br. 66424/09, 1. jula 2021.
Leyla Alp i drugi protiv Turske, br. 29675/02, 10. decembra 2013.
Lind protiv Rusije, br. 25664/05, 6. decembra 2007.
Longin protiv Hrvatske, br. 49268/10, 6. novembra 2012.
Lonić protiv Hrvatske, br. 8067/12, 4. decembra 2014.
Lorsé i drugi protiv Nizozemske, br. 52750/99, 4. februara 2003.

—M—

Machina protiv Republike Moldavije, br. 69086/14, 17. januara 2023.
Mandić i Jović protiv Slovenije, br. 5774/10 i 5985/10, 20. oktobra 2011.
Manolov protiv Bugarske, br. 23810/05, 4. novembra 2014.
Marcello Viola protiv Italije (br. 2), br. 77633/16, 13. juna 2019.
Margaretić protiv Hrvatske, br. 16115/13, 5. juna 2014.
Mariş protiv Rumunije (odl.), br. 58208/14, 29. septembra 2020.
Marro i drugi protiv Italije (odl.), br. 29100/07, 8. aprila 2014.
Martzaklis i drugi protiv Grčke, br. 20378/13, 9. jula 2015.
Maslák protiv Slovačke (br. 2), br. 38321/17, 31. marta 2022.
Mastromatteo protiv Italije [VV], br. 37703/97, 24. oktobra 2002.
Matiošaitis i drugi protiv Litvanije, br. 22662/13 i sedam drugih, 23. maja 2017.
McFeeley i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, Odluka Komisije, 15. maja 1980.
McGlinchey i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 50390/99, 29. aprila 2003.
Medvid protiv Ukrajine, br. 7453/23, 10. oktobra 2024.
Mehmet Reşit Arslan i Orhan Bingöl protiv Turske, br. 47121/06 i dva druga, 18. juna 2019.
Mehmet Çiftci protiv Turske, br. 53208/19, 16. novembra 2021.
Mehmet Çiftci i Suat Incedere protiv Turske, br. 21266/19 i 21774/19, 18. januara 2022.
Meier protiv Švajcarske, br. 10109/14, 9. februara 2016.
Melnik protiv Ukrajine, br. 72286/01, 28. marta 2006.
Mesut Yurtsever i drugi protiv Turske, br. 14946/08 i 11 drugih, 20. januara 2015.
Michał Korgul protiv Poljske, br. 36140/11, 21. marta 2017.
Milić i Nikezić protiv Crne Gore, br. 54999/10 i 10609/11, 28. aprila 2015.
Miranda Magro protiv Portugalije, br. 30138/21, 9. januara 2024.
Mirgadirov protiv Azerbejdžana i Turske, br. 62775/14, 17. septembra 2020.
Mironescu protiv Rumunije, br. 17504/18, 30. novembra 2021.
Mockutė protiv Litvanije, br. 66490/09, 27. februara 2018.
Moiseyev protiv Rusije, br. 62936/00, 9. oktobra 2008.
Mooren protiv Njemačke [VV], br. 11364/03, 9. jula 2009.
Morabito protiv Italije, br. 4953/22, 10. april 2025.
Moroz protiv Ukrajine, br. 5187/07, 2. marta 2017.
Mouisel protiv Francuske, br. 67263/01, 14. novembra 2002.
Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije [VV], br. 11138/10, 23. februara 2016.
Murat Vural protiv Turske, br. 9540/07, 21. oktobra 2014.
Murray protiv Nizozemske [VV], br. 10511/10, 26. aprila 2016.
Muršić protiv Hrvatske [VV], br. 7334/13, 20. oktobra 2016.
Mushegh Saghatelyan protiv Armenije, br. 23086/08, 20. septembra 2018.

Muskhadzhiyeva i drugi protiv Belgije, br. 41442/07, 19. januara 2010.
Mustafayev protiv Azerbejdžana, br. 47095/09, 4. maja 2017.
Myslihaka i drugi protiv Albanije, br. 68958/17 i pet drugih, 24. oktobra 2023.

—N—

N.T. protiv Rusije, br. 14727/11, 2. juna 2020.
Namazli protiv Azerbejdžana, br. 8826/20, 20. juna 2024.
Namik Yüksel protiv Turske, br. 28791/10, 27. avgusta 2024.
Narbutas i drugi protiv Litvanije, br. 14139/21, 19. decembra 2023.
Nart protiv Turske, br. 20817/04, 6. maja 2008.
Naydyon protiv Ukrajine, br. 16474/03, 14. oktobra 2010.
Nazarenko protiv Ukrajine, br. 39483/98, 29. aprila 2003.
Neagu protiv Rumunije, br. 21969/15, 10. novembra 2020.
Neshkov i drugi protiv Bugarske, br. 36925/10 i pet drugih, 27. januara 2015.
Nevmerzhitsky protiv Ukrajine, br. 54825/00, 5. aprila 2005.
Nilsen protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 36882/05, 27. novembra 2008.
Niort protiv Italije, br. 4217/23, 27. marta 2025.
Nogin protiv Rusije, br. 58530/08, 15. januara 2015.
Norbert Sikorski protiv Poljske, br. 17599/05, 22. oktobra 2009.
Norman protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 41387/17, 6. jula 2021.
Normantowicz protiv Poljske, br. 65196/16, 17. marta 2022.
Novak protiv Hrvatske, br. 8883/04, 14. juna 2007.
Nuh Uzun i drugi protiv Turske, br. 49341/18 i 13 drugih, 29. marta 2022.
Nusret Kaya i drugi protiv Turske, br. 43750/06 i četiri drugih, 22. aprila 2014.

—O—

Öcalan protiv Turske [VV], br. 46221/99, 12. maja 2005.
Öcalan protiv Turske (br. 2), br. 24069/03 i tri druga, 18. marta 2014.
Ochigava protiv Gruzije, br. 14142/15, 16. februara 2023.
Okhrimenko protiv Ukrajine, br. 53896/07, 15. oktobra 2009.
Onoufriou protiv Kipra, br. 24407/04, 7. januara 2010.
Orchowski protiv Poljske, br. 17885/04, 22. oktobra 2009.
Osman i Altay protiv Turske, br. 23782/20 i 40731/20, 13. jula 2023.
Ostroveņecs protiv Latvije, br. 36043/13, 5. oktobra 2017.
Özgül protiv Turske (odl.), br. 7715/02, 6. marta 2007.

—P—

P.C. protiv Irske, br. 26922/19, 1. septembra 2022.
Paladi protiv Moldavije [VV], br. 39806/05, 10. marta 2009.
Palfreeman protiv Bugarske (odl.), br. 59779/14, 16. maja 2017.
Paluch protiv Poljske, br. 57292/12, 16. februara 2016.
Pankiewicz protiv Poljske, br. 34151/04, 12. februara 2008.
Pantea protiv Rumunije, br. 33343/96, 3. juna 2003.
Papon protiv Francuske (br. 1) (odl.), br. 64666/01, 7. juna 2001.
Patranin protiv Rusije, br. 12983/14, 23. jula 2015.
Patsaki i drugi protiv Grčke, br. 20444/14, 7. februara 2019.

Peers protiv Grčke, br. 28524/95, 19. aprila 2001.
Peñaranda protiv Malte, br. 16680/14, 19. decembra 2017.
Petrescu protiv Portugalije, br. 23190/17, 3. decembra 2019.
Petrov protiv Bugarske, br. 15197/02, 22. maja 2008.
Petukhov protiv Ukrajine (br. 2), br. 41216/13, 12. marta 2019.
Piechowicz protiv Poljske, br. 20071/07, 17. aprila 2012.
Pintus protiv Italije, br. 35943/18, 1. februara 2024.
Płoski protiv Poljske, br. 26761/95, 12. novembra 2002.
Poghossian protiv Gruzije, br. 9870/07, 24. februara 2009.
Polgar protiv Rumunije, br. 39412/19, 20. jula 2021.
Poltoratskiy protiv Ukrajine, br. 38812/97, 29. aprila 2003.
Polyakova i drugi protiv Rusije, br. 35090/09 i tri druga, 7. marta 2017.
Popov protiv Francuske, br. 39472/07 i 39474/07, 19. januara 2012.
Potoroc protiv Rumunije, br. 37772/17, 2. juna 2020.
Preminyin protiv Rusije, br. 44973/04, 10. februara 2011.
Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 33394/96, 10. jula 2001.
Provenzano protiv Italije, br. 55080/13, 25. oktobra 2018.
Puzinas protiv Litvanije (odl.), br. 63767/00, 13. decembra 2005.

—R—

R.C i V.C. protiv Francuske, br. 76491/14, 12. jula 2016.
R.K. i drugi protiv Francuske, br. 68264/14, 12. jula 2016.
R.M. i drugi protiv Francuske, br. 33201/11, 12. jula 2016.
Radzhab Magomedov protiv Rusije, br. 20933/08, 20. decembra 2016.
Raffray Taddei protiv Francuske, br. 36435/07, 21. decembra 2010.
Ramazan Demir protiv Turske, br. 68550/17, 9. februara 2021.
Ramirez Sanchez protiv Francuske [VV], br. 59450/00, 4. jula 2006.
Ramishvili i Kokhraidze protiv Gruzije, br. 1704/06, 27. januara 2009.
Raninen protiv Finske, 16. decembra 1997, *Izveštaji o presudama i odlukama 1997–VIII*
Rappaz protiv Švajcarske (odl.), br. 73175/10, 26. marta 2013.
Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije, br. 75734/12 i dva druga, 19. novembra 2019.
Renolde protiv Francuske, br. 5608/05, 16. oktobra 2008.
Retunsaia protiv Rumunije, br. 25251/04, 8. januara 2013.
Rezmiveš i drugi protiv Rumunije, br. 61467/12 i tri druga, 25. aprila 2017.
Ribár protiv Slovačke, br. 56545/21, 12. decembra 2024.
Rivière protiv Francuske, br. 33834/03, 11. jula 2006.
Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine, br. 22893/05, 27. maja 2008.
Rodzevillo protiv Ukrajine, br. 38771/05, 14. januara 2016.
Rohde protiv Danske, br. 69332/01, 21. jula 2005.
Romeo Castaño protiv Belgije, br. 8351/17, 9. jula 2019.
Rook protiv Njemačke, br. 1586/15, 25. jula 2019.
Rooman protiv Belgije [VV], br. 18052/11, 31. januara 2019.
Roth protiv Njemačke, br. 6780/18 i 30776/18, 22. oktobra 2020.
Rzakhanov protiv Azerbejdžana, br. 4242/07, 4. jula 2013.

—S—

S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 30562/04 i 30566/04, ESLJP 2008. ESLJP 2008.

S.F. i drugi protiv Bugarske, br. 8138/16, 7. decembra 2017.
S.J. protiv Luksemburga (br. 2), br. 47229/12, 31. oktobra 2013.
S.P. i drugi protiv Rusije, br. 36463/11 i deset drugih, 2. maja 2023.
Saadi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 13229/03, 29. januara 2008.
Sahraoui i drugi protiv Francuske, br. 35402/20, 11. jula 2024.
Sakir protiv Grčke, br. 48475/09, 24. marta 2016.
Salakhov i Islyamova protiv Ukrajine, br. 28005/08, 14. marta 2013.
Salduz protiv Turske [VV], br. 36391/02, 27. novembra 2008.
Samaras i drugi protiv Grčke, br. 11463/09, 28. februara 2012.
Sanchez-Sanchez protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 22854/20, 3. novembra 2022.
Sándor Varga i drugi protiv Mađarske, br. 39734/15 i dva druga, 15. juna 2021.
Sannino protiv Italije (odl.), br. 72639/01, 3. maja 2005.
Saran protiv Rumunije, br. 65993/16, 10. novembra 2020.
Schemkamper protiv Francuske, br. 75833/01, 18. oktobra 2005.
Schmidt i Šmigol protiv Estonije, br. 3501/20 i dva druga, 28. novembra 2023.
Schuchter protiv Italije (odl.), br. 68476/10, 11. oktobra 2011.
Scoppola protiv Italije (br. 3) [VV], br. 126/05, 22. maja 2012.
Segura Naranjo protiv Poljske (odl.), br. 67611/10, 6. decembra 2011.
Selçuk protiv Turske, br. 21768/02, 10. januara 2006.
Seleznevi protiv Rusije, br. 15591/03, 26. juna 2008.
Serce protiv Rumunije, br. 35049/08, 30. juna 2015.
Serifis protiv Grčke, br. 27695/03, 2. novembra 2006.
Shamayev i drugi protiv Gruzije i Rusije, br. 36378/02, 12. aprila 2005.
Shchebetov protiv Rusije, br. 21731/02, 10. aprila 2012.
Shelley protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 23800/06, 4. januara 2008.
Shirkhanyan protiv Armenije, br. 54547/16, 22. februara 2022.
Shishanov protiv Republike Moldavije, br. 11353/06, 15. septembra 2015.
Shlykov i drugi protiv Rusije, br. 78638/11 i tri druga, 19. januara 2021.
Shmelev i drugi protiv Rusije (odl.), br. 1249/18, 4. aprila 2020.
Shuriyya Zeynalov protiv Azerbejdžana, br. 69460/12, 10. septembra 2020.
Siemaszko i Olszyński protiv Poljske, br. 60975/08 i 35410/09, 13. septembra 2016.
Sili protiv Ukrajine, br. 42903/14, 8. jula 2021.
Sinan Eren protiv Turske, br. 8062/04, 10. novembra 2005.
Skatka protiv Poljske, br. 43425/98, 27. maja 2003.
Stawomir Musiał protiv Poljske, br. 28300/06, 20. januara 2009.
Slyusarev protiv Rusije, br. 60333/00, 20. aprila 2010.
Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 7. jula 1989, Serija A br. 161
Solcan protiv Rumunije, br. 32074/14, 8. oktobra 2019.
Söyler protiv Turske, br. 29411/07, 17. septembra 2013.
Spînu protiv Rumunije (br. 2) (odl.), br. 17/19, 18. juna 2024.
Stanislav Lutsenko protiv Ukrajine (br. 2), br. 483/10, 15. septembra 2022.
Starokadomskiy protiv Rusije, br. 42239/02, 31. jula 2008.
Stasi protiv Francuske, br. 25001/07, 20. oktobra 2011.
Stegarescu i Bahrin protiv Portugalije, br. 46194/06, 6. decembra 2010.
Stella i drugi protiv Italije (odl.), br. 49169/09 i deset drugih predstavnika, 16. septembra 2014.
Stepuleac protiv Moldavije, br. 8207/06, 6. novembra 2007.
Stott protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 26104/19, 31. oktobra 2023.
Stoyan Krastev protiv Bugarske, br. 1009/12, 6. oktobra 2020.
Strazimiri protiv Albanije, br. 34602/16, 21. januara 2020.
Štitić protiv Hrvatske, br. 29660/03, 8. novembra 2007.
Stoichkov protiv Bugarske, br. 9808/02, 24. marta 2005.

Stoine Hristov protiv Bugarske (br. 2), br. 36244/02, 16. oktobra 2008.
Štruel i drugi protiv Slovenije, br. 5903/10, 6003/10 i 6544/10, 20. oktobra 2011.
Stummer protiv Austrije [VV], br. 37452/02, 7. jula 2011.
Subaşı i drugi protiv Turske, br. 3468/20 i drugi, 6. decembra 2022.
Sudarkov protiv Rusije, br. 3130/03, 10. jula 2008.
Sukachov protiv Ukrajine, br. 14057/17, 30. januara 2020.
Suso Musa protiv Malte, br. 42337/12, 23. jula 2013.
Süveges protiv Mađarske, br. 50255/12, 5. januara 2016.
Svershov protiv Ukrajine, br. 35231/02, 27. novembra 2008.
Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije [VV], br. 32541/08 i 43441/08, 17. jula 2014.
Sy protiv Italije, br. 11791/20, 24. januara 2022.
Sylla i Nollomont protiv Belgije, br. 37768/13 i 36467/14, 16. maja 2017.
Syrianos protiv Grčke, br. 49529/12, 7. oktobra 2021.
Szafrański protiv Poljske, br. 17249/12, 15. decembra 2015.
Szuluk protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 36936/05, 2. juna 2009.

—T—

T.P. id A.T. protiv Mađarske, br. 37871/14 i 73986/14, 4. oktobra 2016.
Tali protiv Estonije, br. 66393/10, 13. februara 2014.
Tarariyeva protiv Rusije, br. 4353/03, 14. decembra 2006.
Tarricone protiv Italije, br. 4312/13, 8. februara 2024.
Tekin Yıldız protiv Turske, br. 22913/04, 10. novembra 2005.
Temporale protiv Italije, br. 38129/15, 20. juna 2024.
Tendam protiv Španije, br. 25720/05, 13. jula 2010.
Testa protiv Hrvatske, br. 20877/04, 12. jula 2007.
Tomov i drugi protiv Rusije, br. 18255/10 i pet drugih, 9. aprila 2019.
Topekhin protiv Rusije, br. 78774/13, 10. maja 2016.
Torreggiani i drugi protiv Italije, br. 43517/09 i šest drugih, 8. januara 2013.
Trabelsi protiv Belgije, br. 140/10, 4. septembra 2014.
Trosin protiv Ukrajine, br. 39758/05, 23. februara 2012.
Tunis protiv Estonije, br. 429/12, 19. decembra 2013.
Dvadeset i jedno pritvoreno lice protiv Njemačke, br. 3134/67, 3172/67 i 3188-3206/67, Odluka Komisije, 6. aprila 1968.
Tzamalīs i drugi protiv Grčke, br. 15894/09, 4. decembra 2012.

—U—

Ulemek protiv Hrvatske, br. 21613/16, 31. oktobra 2019.
Ünsal i Timtik protiv Turske (odl.), br. 36331/20, 8. juna 2021.
Uygun protiv Turske*, br. 9389/19, 3. juna 2025.
Uzun protiv Turske (odl.), br. 37866/18, 10. novembra 2020.

—V—

V.D. protiv Rumunije, br. 7078/02, 16. februara 2010.
Valašinas protiv Litvanije, br. 44558/98, 24. jula 2001.
Van der Ven protiv Nizozemske, br. 50901/99, 4. februara 2003.
Van der Graaf protiv Nizozemske (odl.), br. 8704/03, 1. juna 2004.

Van Droogenbroeck protiv Belgije, br. 7906/77, 24. juna 1982.
Varga i drugi protiv Mađarske, br. 14097/12 i pet drugih, 10. marta 2015.
Varnas protiv Litvanije, br. 42615/06, 9. jula 2013.
Vartic protiv Rumunije (br. 2), br. 14150/08, 17. decembra 2013.
Vasilescu protiv Belgije, br. 64682/12, 25. novembra 2014.
Vasilică Mocanu protiv Rumunije, br. 43545/13, 6. decembra 2016.
Velyo Velev protiv Bugarske, br. 16032/07, 27. maja 2014.
Venken i drugi protiv Belgije, br. 46130/14 i četiri drugih, 6. aprila 2021.
Vetsev protiv Bugarske br. 54558/15, 2. maja 2019.
Vincent protiv Francuske, br. 6253/03, 24. oktobra 2006.
Vinter i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 66069/09 i dva druga, 9. jula 2013.
Vintman protiv Ukrajine, br. 28403/05, 23. oktobra 2014.
Vladimir Vasilyev protiv Rusije, br. 28370/05, 10. januara 2012.
Vlasov protiv Rusije, br. 78146/01, 12. juna 2008.
Voicu protiv Rumunije, br. 22015/10, 10. juna 2014.
Vool i Toomik protiv Estonije, br. 7613/18 i 12222/18, 29. marta 2022.
Vukušić protiv Hrvatske, br. 37522/16, 14. novembra 2023.

—W—

W.A. protiv Švajcarske, br. 38958/16, 2. novembra 2021.
W.D. protiv Belgije, br. 73548/13, 6. septembra 2016.
W.W. protiv Poljske, br. 31842/20, 11. jula 2024.
Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 12350/04, 26. septembra 2006.
Wenersk protiv Poljske, br. 44369/02, 20. januara 2009.
Wenne protiv Njemačke, br. 62303/13, 1. septembra 2016.
Wick protiv Njemačke, br. 22321/19, 4. juna 2024.
Wisse protiv Francuske, br. 71611/01, 20. decembra 2005.

—X—

X protiv Latvije [VV], br. 27853/09, 26. novembra 2013.
X protiv Turske, br. 24626/09, 9. oktobra 2012.
Xiros protiv Grčke, br. 1033/07, 9. septembra 2010.

—Y—

Yakovenko protiv Ukrajine, br. 15825/06, 25. oktobra 2007.
Yakovlyev protiv Ukrajine, br. 42010/18, 8. decembra 2022.
Yakut Republican Trade-Union Federation protiv Rusije, br. 29582/09, 7. decembra 2021.
Yankov protiv Bugarske, br. 39084/97, 11. decembra 2003.
Yaroslav Belousov protiv Rusije, br. 2653/13 i 60980/14, 4. oktobra 2016.
Yefimenko protiv Rusije, br. 152/04, 12. februara 2013.
Yunusova i Yunusov protiv Azerbejdžana, br. 59620/14, 2. juna 2016.
Yuri Illarionovitch Shchokin protiv Ukrajine, br. 4299/03, 3. oktobra 2013.

—Z—

[Zayidov protiv Azerbejdžana \(br. 2\)](#), br. 5386/10, 24. marta 2022.

[Z.H. protiv Mađarske](#), br. 28973/11, 8. novembra 2012.

[Zarzycki protiv Poljske](#), br. 15351/03, 12. marta 2013.

[Zherdev protiv Ukrajine](#), br. 34015/07, 27. aprila 2017.